

Perinnöttömäksi tekemisen riitauttaminen ja rintaperillisen oikeussuojakeinot

Helsingin yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Ohjaaja: Tapani Lohi
Sini Tuominen
Maaliskuu 2019

Tiedekunta/Osasto - Fakultet/Sektion – Faculty Oikeustieteellinen tiedekunta		Laitos - Institution – Department
Tekijä - Författare – Author Sini Tuominen		
Työn nimi - Arbetets titel – Title Perinnöttömäksi tekemisen riitauttaminen ja rintaperillisen oikeussuojakeinot		
Oppiaine - Läroämne – Subject Perhe- ja jäämistöoikeus		
Työn laji - Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika - Datum – Month and year Maaliskuu 2019	Sivumäärä - Sidoantal – Number of pages ix + 77
Tiivistelmä - Referat – Abstract <p>Tutkielmassa on kyse perinnöttömäksi tekemisestä lakiosaoikeutta rajoittavana säännöksenä ja rintaperillisen oikeussuojakeinoista silloin, kun hän haluaa riitauttaa perinnöttömäksi tekemisen. Lähtökohtana tässä lainopillisessa tutkielmassa on perintökaaren 15 luvun 4 §:n säännös, jonka mukaan perittävä voi testamentissa tehdä rintaperillisen perinnöttömäksi. Testamenttimääräyksessä on mainittava perinnöttömäksi tekemisen peruste. Perusteita on kaksi, ja kutsun niitä rikosperusteeksi ja elämäntapaperusteeksi. Rikosperuste täyttyy, mikäli rintaperillinen on tehnyt perittävää syvästi loukkaavan tahallisen rikoksen. Elämäntapaperusteessa on kyse perillisen jatkuvasti viettämästä kunnioittomasta ja epäsiiveellisestä elämästä. Sen, joka vetoaa testamenttiin, on näytettävä peruste toteen.</p> <p>Mikäli perittävä on tehnyt lakiosaa loukkaavan testamentin ja rintaperillinen haluaa vedota lakiosaansa, hänen on vaadittava lakiosaa perintökaaren 7 luvun 5 § 3 momentin mukaisella lakiosailmoituksella. Mikäli perittävä ei ole määrännyt, kenelle perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen osuus menee, sovelletaan perintökaaren 15 luvun 5 §:n säännöstä. Tulkintani mukaan myös tällaista perillistä on pidettävä testamentinsaajana lakiosailmoitussäännöstä sovellettaessa. Lakiosailmoituksen lisäksi lakiosaa on vaadittava perinnönjaossa.</p> <p>Rintaperillinen voi moittia testamenttia jollakin perintökaaren 13 luvun pätemättömyysperusteella nostamalla kanteen tuomioistuimessa. Jos kanne menestyy, rintaperillinen saa koko perintöosan jäämistöstä. Päädyn tutkielmassani siihen, että testamenttia ei voida julistaa muotovirheen vuoksi pätemättömäksi sillä perusteella, että siinä ei ole mainittu lainkaan perinnöttömäksi tekemisen perustetta. Jos testamentintekijä on erehtynyt perinnöttömäksi tekemisen perusteen olemassa olost, testamentti voi olla pätemätön tahtovirheen vuoksi. Testamentin moitekanteen yhteydessä perillinen voi esittää lakiosailmoituksensa, mutta moitekanne itsessään ei toimi lainmukaisena lakiosailmoituksena.</p> <p>Rintaperillinen voi esittää testamentin riitautuksen pesänjakajalle toimitusjaossa. Pesänjakajan toimivalta on laaja ja hän voi tehdä ratkaisun siitä, onko perinnöttömäksi tekemisen peruste olemassa. Oikeuskirjallisuudessa on keskusteltu siitä, voiko pesänjakaja arvioida perinnöttömäksi tekemisen rikosperusteen olemassaoloa, jos rikoksesta ei ole annettu tuomiota rikosoikeudenkäynnissä. Päädyn tutkielmassa siihen, että pesänjakaja on kelpoinen tekemään myös tämän ratkaisun. Testamenttiin vetoavan on kuitenkin näytettävä, että rikos on todella tapahtunut ja että se on syvästi loukannut perittävää. Pesänjakajan toimitusjakoa voi moittia PK 23 luvun 10 §:n mukaan.</p> <p>Keskittämisperiaatteesta huolimatta oikeudessamme ei tunneta pesänjakajapakkoa. Päädyn tutkielmassa siihen, että rintaperillinen voi saattaa perinnöttömäksi tekemisen perusteiden poissulkevan vahvistuskanteen tuomioistuimen tutkittavaksi sekä toimitusjaon vaihtoehtona että toimitusjaon aikana. Lakiosaoikeuden säilyttääkseen rintaperillisellä ei kuitenkaan tulkintani mukaan ole velvollisuutta nostaa kannetta. Kanteen voi nostaa myös testamentinsaaja tai muu osakas. Toimitusjaon aikana kanteen käsittely edellyttää, että kantaja osoittaa perustellun oikeussuojan tarpeen asian tuomioistuinkäsittelylle.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords perintöoikeus, perinnöttömäksi tekeminen, lakiosa, lakiosailmoitus, testamentti, testamentin moite, pesänjakaja, pesänjakajan toimivalta, vahvistuskanne, oikeussuojan tarve		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited E-Thesis-järjestelmä		

Sisältö

1	Johdanto ja tutkimuskysymykset	1
1.1	Johdanto.....	1
1.2	Tutkimuskysymykset ja tutkimusmenetelmä	3
2	Perinnöttömäksi tekeminen.....	8
2.1	Aluksi	8
2.2	Perinnöttömäksi tekemisen perusteet	9
2.3	Testamentin tulkinta	15
2.4	Perinnöttömäksi tekemisen oikeusvaikutukset.....	16
3	Rintaperillisen oikeussuojakeinot	19
3.1	Johdanto.....	19
3.2	Lakiosailmoitus	20
3.2.1	Lakiosan vaatiminen	20
3.2.2	Kenelle lakiosailmoitus on tehtävä?	23
3.3	Testamentin moite PK 13:1:n nojalla.....	28
3.3.1	Testamentin moitekanne	28
3.3.2	Moiteoikeuden yleiset edellytykset.....	29
3.3.3	Moiteoikeuden erityiset edellytykset	31
3.3.3.1	Muotovirheet.....	32
3.3.3.2	Tahtovirheet.....	35
3.3.4	Voiko testamentin moitekanne toimia lakiosailmoituksena?.....	36
3.4	Pesänjakajan toimittama perinnönjako ja riitautus sen aikana.....	39
3.4.1	Pesänjakajajärjestelmä ja pesänjakajan tehtävät	39
3.4.1.1	Pesänjakajajärjestelmän kehitys	39
3.4.1.2	Pesänjakajan tehtävät ja pesänjakajan toimivallan ulkopuoliset asiat.....	42
3.4.1.3	Pesänjakajajärjestelmän asema.....	46
3.4.2	Pesänjakajan toimivalta ratkaista esitetty riitautus	47

3.4.2.1	Mihin pesänjakajan toimivalta perustuu?	47
3.4.2.2	Rikosperuste	56
3.4.2.3	Elämäntapaperuste	60
3.5	Erilliskanne tuomioistuimessa.....	62
3.5.1	Kysymyksenasettelu.....	62
3.5.2	Erilliskanne toimitusjaon vaihtoehtona.....	64
3.5.3	Erilliskanne toimitusjaon aikana	69
4	Johtopäätökset ja de lege ferenda.....	73
4.1	Johtopäätökset tutkimuskysymyksiin.....	73
4.2	De lege ferenda.....	75

Lähteet

VIRALLISLÄHTEET

Hallituksen esitys laeiksi perintökaaren 17 luvun, oikeudenkäymiskaaren 10 luvun 2 §:n ja konkurssisäännön 46 §:n muuttamisesta sekä maakaaren 2 ja 3 luvun sekä 8 luvun 3 §:n kumoamisesta HE 37/1948 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle perintölainsäädännön uudistamisesta HE 6/1964 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle perintökaaren muuttamisesta HE 255/1982 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle takaisinsaantia konkurssipesään koskevaksi lainsäädännöksi HE 102/1990 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvista rikoksista sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta HE 6/1997 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi perintökaaren 7 luvun muuttamisesta HE 77/2000 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikosasioiden sovittelusta HE 93/2005 vp

Korkeimman oikeuden lausunto esitysehdotuksesta perintölaiksi 1941, Suomen lakimiesliitto, 1965

Lainvalmistelukunnan ehdotus perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi perusteluineen, lainvalmistelukunnan julkaisuja N:o 2, 1935 (Ehdotus 1935:2)

Oikeusministeriön työryhmämietintö: Perintökaaren uudistamistarpeet, 2004:6

Perintölakivaliokunnan mietintö N:o 1 hallituksen esityksen johdosta perintölainsäädännön uudistamisesta (perintölakivaliokunnan mietintö 1/1964 vp)

Perintöoikeuskomitean mietintö 1975:84

KIRJALLISUUS

Aarnio, Aulis

Perillisen oikeusasemasta, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja, N:o 135, WSOY, Porvoo, 1967

Kysymyksiä testamenttioikeuden alalta, Tutkimus eräistä oikeudellisen käsitteenmuodostuksen peruspiirteistä, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja, N:o 86, Vammala, 1969

Perintöoikeus, Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta, Helsinki, 1974

Jälkisäädökset, Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta, Vammala, 1975

Testamentin tulkintasäännöistä. Tulkintaperiaatteiden ja -ohjeiden teoreettista tarkastelua, Juhlajulkaisu Matti Ylöstalo, s. 5-15, Helsinki, 1987

Laintulkinnan teoria: Yleisen oikeustieteen oppikirja, WSOY, Helsinki, 1989

Perimysjärjestelyt maanomistusolojen kannalta, s. 43-65 teoksessa Letto-Vanamo, Pia (toimittanut), Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen, 2. painos, Gaudeamus, Jyväskylä, 1991a

Testamenttisäännösten kehityspiirteitä, s. 66-79 teoksessa Letto-Vanamo, Pia (toimittanut), Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen, 2. painos, Gaudeamus, Jyväskylä, 1991b

Aarnio, Aulis – Helin, Markku

Suomen avioliitto-oikeus, 3. uudistettu painos, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1992

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo

Suomen jäämistöoikeus I Lakimääräinen perintöoikeus, 3. uudistettu painos, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki, 1991

Suomen jäämistöoikeus I Lakimääräinen perintöoikeus, 4. uudistettu painos, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki, 1999

Suomen jäämistöoikeus I Perintöoikeus, 5. uudistettu painos, Talentum, Helsinki, 2009

Suomen jäämistöoikeus II Testamenttioikeus, 6. uudistettu painos, Talentum, Helsinki, 2015

Suomen jäämistöoikeus I Perintöoikeus, 6. uudistettu painos, Alma Talent, Helsinki, 2016

Frände, Dan; Helenius, Dan; Hietanen-Kunwald, Petra; Hupli, Tuomas; Koulu, Risto; Lappalainen, Juha; Lindfors, Heidi; Niemi, Johanna; Rautio, Jaakko; Saranpää, Timo; Turunen, Santtu; Virolainen, Jyrki; Vuorenpää, Mikko

Prosessioikeus, Oikeuden perusteokset, Alma Talent, Helsinki, 2017

Ervo, Laura

Oikeudenmukaisuusvaatimus toimitusmenettelyssä, Defensor Legis N:o 4/2011, s. 494-509, 2011

Havansi, Erkki

Määräajat ja oikeudenkäynti – Tutkimus prosessiliitännäisistä määräajoista, WSOY, Porvoo, 2004

Helin, Markku

Oikeustapauskommentti: KKO 1992:21, Lakimies 1992, s. 1341-1346, 1992

Isyyslaki, Talentum Pro, Helsinki, 2016

Hirvonen, Ari

Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan, Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Yleisen oikeustieteen julkaisuja 17, Helsinki, 2011

Kangas, Urpo

Lesken oikeudellinen asema. Oikeusdogmaattinen tutkimus lesken sosiaaliturvan laajuudesta, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 156, 1982

Pesänjakajan toimivallasta, Defensor Legis 1984, s. 143-168, 1984

Kaikella on aikansa, Lakimies 6-7/1998, s. 1079-1088, 1998

Lakiosaoikeus eilen, tänään ja huomenna, Defensor legis N:o 4/2004, s. 575-601, 2004

Perhevarallisuusaoikeus, 3. uudistettu painos, Alma Talent, Helsinki, 2018

Korpiola, Mia

Lakiosasta luopumassa? Oikeushistoriallinen näkökulma lakiosainstituution taustaan ja tehtäviin, Lakimies 7-8/2010, s. 1342-1360, 2010

Lappi-Seppälä, Tapio; Hakamies, Kaarlo; Koskinen, Pekka; Majanen, Martti; Melander, Sakari; Nuotio, Kimmo; Nuutila, Ari-Matti; Ojala, Timo; Rautio, Ilkka

Rikosoikeus, Oikeuden perusteokset, WSOYpro, Helsinki, 2009

Lohi, Tapani

Lakiosaoikeuden toteuttamisesta perinnönjaossa, Defensor legis 1997, s. 819-832, 1997

Oikeustapauskommentti KKO 2010:57 Lahjanluonteisten varallisuudensiirtojen huomioon ottaminen osituksessa ja perinnönjaossa, KKO:n ratkaisut kommenttein 2010:II, AlmaTalent, verkkojulkaisu, 2010

Legaatinsaaajan oikeusasemasta, Talentum, Helsinki, 2011a

Oikeustapauskommentti KKO 2011:75 Yleistestamentinsaajaa kohtaan esitetty lakiosavaatimus, KKO:n ratkaisut kommenttein 2011:II, AlmaTalent, verkkojulkaisu, 2011b

Aviovarallisuusaoikeus, Talentum Pro, Helsinki, 2016

Rapola, Marjos

Uusi lakiosasäännöstö, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 50, Werner Söderström Oy, Helsinki, 1951

Rautiala, Martti

Testamentin tekemisestä ja pätemättömyydestä: perintökaaren uusitun 16. luvun selitykset, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja, N:o 78, Helsinki, 1956

Perillisen lakiosa: perintökaaren uusitun 17. luvun selitykset, Helsingin liikekirjapaino Oy, Helsinki, 1957

Perintö ja testamentti uuden perintökaaren mukaan, Suomen lakimiesliiton kustannus Oy, Helsinki, 1967

Saarenpää, Ahti

Pesänselvitys ja pesänjako, Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja 22, s. 67-103, Helsinki, 1978

Pesänselvittäjä ja pesänjakaja, ensimmäinen osa, Condictio Oy, Helsinki, 1980a

Tasajaon periaate: Tutkimus jäämistöoikeudellisen tasajaon periaatteet toteuttamisesta tuomioistuinkäytännössä, Kustannusyhtiö Juridica Ky, Helsinki, 1980b

Pesänselvittäjän ja pesänjakajan tehtäviin ja toimivaltaan liittyviä kysymyksiä, Rovaniemen hovioikeuspiirin V tuomaripäivä, 26.4.1985, s. 10-36, 1985

Perintö ja jäämistö. Jakosäännösten ja jakoon vaikuttavien säännösten tulkintoja, Pandecta, Rovaniemi, 1994

Välimäki, Pertti

Rooliperiaatteet toimitusosituksessa, Defensor Legis 1/2003, s. 26-37, 2003

Wörlund, Göran

Är möjligheterna att göra bröstarvinge arvlös för begränsade? Behöver vi överhuvudtaget ett laglottsinstitut?, Juridiska föreningen in Finland tidskrift, 1994, s. 416-425, 1994

Ylöstalo, Matti

Testamentinmoitteesta, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 61, WSOY, Helsinki, 1953

Testamentin tulkinnasta, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 63, WSOY, Helsinki, 1954

OIKEUSTAPAUKSET

Korkeimman oikeuden ratkaisut

KKO 1977 II 110

KKO 1979 II 125

KKO 1981 II 132

KKO 1983 II 31

KKO 1983 II 143

KKO 1984 II 32

KKO 1985 II 103

KKO 1987:48

KKO 1987:131

KKO 1989:108

KKO 1992:21

KKO 1994:120

KKO 1997:203

KKO 1999:58

KKO 2007:13

KKO 2008:108

KKO 2010:57

KKO 2011:31

KKO 2011:75

KKO 2013:32

Hovioikeuden ratkaisut

Helsingin hovioikeus

19.10.1983 S 82/801

10.2.1986 S 83/1191

19.2.1986 S 84/835

9.12.1987 S 86/380

30.6.1993 S 92/549

29.11.1995 S 94/88

Kouvola HO

15.11.1995 S 94/230

Turun HO

15.3.1991 S 90/343

19.6.2002 S 01/2079

10.10.2002 S 02/1455

Vaasan HO

22.6.1995 S 95/224

27.9.2000 S 00/427

7.3.2013 S 12/1177

Ruotsin korkein oikeus

NJA 2005

1 Johdanto ja tutkimuskysymykset

1.1 Johdanto

Nykyisessä yksilölliseen omistusoikeuteen perustuvassa yhteiskunnassamme kenenkään omaisuus ei voi kuoleman jälkeen jäädä omistajattomaan tilaan. Vainajan omaisuuden siirtyminen on järjestetty joko lakimääräisellä perimyksellä tai mahdollisuudella testamentata omaisuus oman valinnan mukaisille testamentinsaajille. Lähimpien sukulaisten perintöoikeus pohjautuu perheen ja suvun jäsenten oletettuun yhteenkuuluvuuteen, testamenttausvapaus puolestaan perustuu jokaisen oikeuteen määrätä omaisuudestaan. Mikäli vainajalla ei ole lainkaan lakimääräisiä perillisiä, eikä hän ole määrännyt omaisuudestaan testamentilla, perintö menee valtiolle.

Lakimääräisen perimyksen mukaan ensimmäinen perillisryhmä eli parenteeli muodostuu rintaperillisistä, joita ovat perittävän lapset ja näiden jälkeläiset. Rintaperillisillä on oikeus lakiosaan. Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi vapautta oman omaisuuden määräämiseen kuolemanvaralta eli testamenttaamiseen on rajoitettu rintaperillisten lakiosaoikeudella: Testamenttia ei voida panna täytäntöön siltä osin, kun se estää rintaperillisiä saamasta lakiosaansa. Perittävä voi kuitenkin tehdä rintaperillisen perinnöttömäksi, eli sulkea pois lakiosaoikeuden, mikäli sukuperimyksen perustana oleva yhteys on menetetty perillisen oman käyttäytymisen vuoksi. Tästä säädetään perintökaaren (40/1965) 15 luvun 4 §:ssä. Määräys on annettava testamentissa ja perusteen on oltava lain mukainen.

Tämän tutkielman viitekehyksenä on edellä kuvatut perintö-, lakiosa- ja testamenttioikeus perinnöttömäksi tekemisen näkökulmasta. Aihetta lähestytään tutkimalla perinnöttömäksi tekemisen riitauttamista ja rintaperillisen oikeussuojakeinoja. Tutkimuksessa on kyse lakiosan toteuttamista ja testamentin pätevyyttä koskevien säännösten tulkinnasta sekä pesänjakajan ja tuomioistuimen toimivallanjaosta perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arvioinnissa.

Testamentti, jolla rintaperillinen on määrätty perinnöttömäksi, toteutetaan perinnönjaossa. Ennen perinnönjakoa on kuitenkin selvitettävä, onko määräys tehokas. Jos testamentinsaaja vetoaa testamenttiin ja rintaperillinen kiistää määräyksen lainmukaisuuden, perinnönjakoa ei voida saattaa loppuun, ennen kuin asia on ratkaistu. Mikäli osakkaat eivät pääse sopimukseen asiasta tai jostain muusta jaon sisältöön vaikuttavasta kysymyksestä, lähtökohtana on se, että perinnönjaon toimittaa tuomioistuimen määräämä pesänjakaja. Vain

alle 2 % kaikista perinnönjaoista on toimitusjakoja¹, eli valtaosa perinnönjaoista ei sisällä sellaisia riidanalaisia kysymyksiä, joiden vuoksi perinnönjakoa toimittamaan haettaisiin pesänjakajamääräys tuomioistuimelta. Vielä paljon harvinaisempaa on käsitykseni mukaan se, että perittävä olisi määrännyt testamentissa rintaperillisensä perinnöttömäksi². Perintökaaren uudistamistarpeita pohtinut työryhmä arvioi, että tilanteet, joissa perittävä haluaisi syrjäyttää lähimmät sukulaisensa, eivät ole tavallisia³. Perinnöttömäksi tekemisen riitauttamiseen liittyvät kysymykset eivät näin ollen ole niin yleisiä, että niistä olisi muodostunut selvää ja yksimielistä tulkintaa oikeuskäytännössä tai oikeustieteessä. Kyseessä on poikkeuksellinen testamenttimääräys, jonka vaikutukset ovat rintaperillisen kannalta merkittäviä. Näistä syistä johtuen aiheen systematisointi on mielestäni tarpeellista ja esitettävät tutkimuskysymykset antavat tutkijalle mahdollisuuden tehdä myös itsenäisiä tulkintoja saatavilla olevista oikeuslähteistä. Perinnöttömäksi tekemisen perusteiden tulkinnasta sen sijaan on varsin paljon hovioikeuden ratkaisuja ja yksi korkeimman oikeuden ennakkotapaus vuodelta 1987 (KKO 1987:131). Perusteiden läpikäynti on jätetty tässä tutkielmassa vähemmälle huomiolle ja keskitytty selvittämään aiheeseen liittyviä menettelykysymyksiä.

Kuten totesin, tutkielma linkittyy vahvasti lakiosaoikeuteen. Lakiosa on rintaperilliselle PK 7:1.1:n nojalla kuuluva osuus perinnöstä. Lakiosaan ovat oikeutettuja rintaperilliset ja ottolapset, sekä näiden jälkeläiset. Lakiosa on PK 7:1.2:n mukaan puolet perintöosan arvosta, joka määräytyy lakimääräisen perimysjärjestyksen mukaan. Lakiosa antaa rintaperilliselle suojaa perittävän tekemiä testamenttimääräyksiä ja perittävän eläessään tekemiä vastikkeettomia varallisuudensiirtoja vastaan⁴. Lakiosaoikeuden tarkoituksena on ollut turvata perittävän lasten asema ja samalla varmistaa eri perillisten yhdenvertainen kohtelu⁵. Kun tutkitaan rintaperillisen oikeusasemaa, on ymmärrettävä lakiosaoikeuden ja perintöoikeuden taustalla vaikuttavat arvot. Molempien perustana on sukuperimysideologia, jonka voidaan alun perin nähdä perustuneen suvun asemaan yhteiskunnallisessa vallankäytössä ja laajenneen 1900-luvun alusta alkaen tämän lisäksi myös sosiaaliselle

¹ Kangas 2018 s. 611.

² Esimerkiksi Wörlund 1994 s. 418-419. Wörlund on lisäksi havainnut, että monet asianajajat eivät mielellään suosittele tällaisen määräyksen ottamista testamenttiin, koska PK 15:4:n soveltamiseen liittyy niin paljon epävarmuutta. Tästäkin syystä määräykset ovat harvinaisia.

³ Perintökaaren uudistamistarpeet 2004:6 s. 41.

⁴ Lohi 1997 s. 819. Tällaisia varallisuudensiirtoja ovat ennakkoperintö, suosiolahja, testamenttiin rinnastuva lahja sekä ylisuuret henkivakuutusmaksut.

⁵ Rapola 1951 s. 10.

läheisyydelle⁶. Perintökaaren esitöissä sukulaisten perintöoikeuden perusteena sanotaan olevan sellainen sosiaalinen ja taloudellinen yhteisyys, joka liittää saman perheen ja suvun jäsenet toisiinsa⁷. Perintöoikeus onkin näin ollen perusteltua, mikäli tällainen yhteys todella on olemassa. Rintaperillisen lakiosaoikeuden ajatellaan vielä vahvistavan lakimääräisen perimyksen perustuvaa perintöoikeutta⁸.

Kun rintaperillisen oikeus perintöön lakiosan myötä on edellä kuvatulla tavalla erityisessä asemassa, lakiosan menettämisestä määrääminen ei voi perustua ainoastaan perittävän omaan tahtoon. Tätä ilmentävät sekä PK 7:5.1-säännös lakiosan etusijasta testamenttiin nähden sekä PK 15:4-säännös perinnöttömäksi tekemisestä. Jälkimmäisellä varmistetaan, että ainoastaan silloin, kun sukuperimisyhteys on rintaperillisen oman käyttäytymisen vuoksi todella katkennut, lakiosaoikeuden menettäminen on oikeutettua. Pykälässä säädetään siitä, miten ja millä perusteilla rintaperillinen voidaan tehdä perinnöttömäksi. Testamentin toteuttamista ja riitauttamista tarkasteltaessa on keskityttävä lisäksi lakiosailmoitusta, testamentin moitetta ja pesänjakajaa koskeviin säännöksiin.

1.2 Tutkimuskysymykset ja tutkimusmenetelmä

Tarkastelen tässä tutkielmassa niitä oikeussuojakeinoja, joita rintaperillisellä on käytettävissä, mikäli hän haluaa riitauttaa perinnöttömäksi tekemisen. Tutkielma rakentuu seuraavista osakysymyksistä:

- (1) Jos perittävän tekemä testamentti estää rintaperillistä saamasta lakiosaansa, lakiosaa on vaadittava PK 7:5.3:n mukaan lakiosailmoituksella. Lakiosaoikeuden säilyttääkseen myös perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen on tehtävä lakiosailmoitus testamentinsaajalle ja vaadittava lakiosaa perinnönjaossa. Tarkastelen tässä yhteydessä erityisesti sitä, onko perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen tehtävä lakiosailmoitus myös silloin, kun testamentissa ei ole määrätty, kenelle osuus menee.
- (2) Testamentin pätemättömyyteen vetoaminen PK 13 luvun mukaisilla perusteilla edellyttää moitekanteen nostamista. Selvitän, millä edellytyksillä rintaperillinen voi väittää testamenttia pätemättömäksi. Käsittelen moiteoikeuden edellytyksiä ja muotovirheiden osalta erityisesti sitä, voiko perinnöttömäksi tekemisen perusteen puuttuminen testamentista johtaa pätemättömyyteen PK 13:1:n 2 kohdan nojalla.

⁶ Kangas 1982 s. 76.

⁷ Ehdotus 1935:2 s. 56. Lausunnot on esitetty sukulaisperinnön rajoittamista serkkujen osalta käsittelevässä luvussa, mutta mielestäni siitä voidaan lukea laajemminkin sukuperimyksen taustalla vaikuttavia perusteita.

⁸ Rapola 1951 s. 9.

Tahtovirheiden osalta arvioin sitä, voidaanko testamentti julistaa pätemättömäksi sen vuoksi, että perittävä on PK 13:1:n 4 kohdan mukaisesti erehtynyt perinnöttömäksi tekemisen perusteesta. Lopuksi selvitän sitä, voidaanko moitekanne itsessään tulkita samalla myös lakiosailmoitukseksi.

- (3) Perinnöttömäksi tekemisen perusteiden arvioinnin osalta muodostan tulkinnan siitä, onko pesänjakajalla toimivalta arvioida perusteiden olemassa oloa ja mihin toimivalta perustuu. Lähtökohtaisesti pesänjakajan toimivaltaan kuuluu ratkaista kaikki ne kysymykset, joita ei ole laissa erikseen tuomioistuimelle säädetty. Pesänjakajajärjestelmä yksityiskohtineen ei kuitenkaan perustu ainoastaan lakiin, vaan se on hyvin pitkälti luotu oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa. Pesänjakajan toimivaltaa perinnöttömäksi tekemisen osalta käsittelevät kannanotot ovat kuitenkin hajanaisia. Koska perinnöttömäksi tekeminen voi olla ankara seuraamus perilliselle, perinnöttömäksi tekemisen tehokkuus täytyy todeta huolellisen selvityksen jälkeen asianmukaisesti perustellen. Näin ollen on tarpeen selvittää perinnöttömäksi tekemisen riitauttamiseen liittyvät osakysymykset ja pyrkiä muodostamaan perusteltu kannanotto siitä, soveltuuko pesänjakajan toimitusjako oikeaksi ratkaisuforumiksi kaikkien perinnöttömäksi tekemistä koskevien kysymysten käsittelyyn, vai onko olemassa perusteita, joiden vuoksi pesänjakajan toimivaltaa tulisi rajoittaa.
- (4) Lopuksi selvitän kysymystä siitä, onko perinnöttömäksi tekemisen vahvistamiseksi nostettava erilliskanne yksi käytettävissä oleva oikeussuojakeino ja millä edellytyksillä. Kysymyksen tarkastelu pohjautuu sille laajasti hyväksytylle tulkinnalle, ettei oikeutemme tunne pesänjakajapakkoa: Pesänjakajan toimitusjako on osakkaiden valinnainen mahdollisuus perinnönjaon toimittamiseksi. Arvioin kanteen tutkittavaksi ottamista ja sen edellytyksiä toimitusjaon vaihtoehtona ja toimitusjaon aikana.

Oikeustieteessä, kuten muissakin tieteissä, tutkimusmenetelmä on se tapa, jolla tutkimusta tehdään. Menetelmä on argumentointia, eli perustelemista, kritiikin esittämistä, todistamista ja arviointia. Tämä tutkielma on oikeusdogmaattinen, se vastaa tutkimuskysymyksiin lainopillisen tutkimuksen menetelmällä. Lainopin tehtävänä on tulkita ja systematisoida voimassa olevan oikeuden sisältöä⁹. Tutkimuskysymysten asettelu on määrittänyt tutkimusmenetelmän valinnan: Tarkoitukseni on selvittää, mitä voimassa oleva oikeutemme sanoo rintaperillisen oikeussuojakeinoista perinnöttömäksi tekemisen riitauttamisessa. Mikäli tutkimuskysymys olisi ollut toinen, myös tutkimusmenetelmä olisi

⁹ Hirvonen 2011 s. 21.

voinut olla esimerkiksi historiallinen, oikeusvertaileva, empiirinen tai yhteiskuntateoreettinen¹⁰. Tulkitsen tutkielmassa relevantteja oikeuslähteitä ja pyrin muodostamaan niistä perusteltuja kannanottoja tutkimuskysymyksiini. Lähteiden tulkinta on tällöin myös valintojen tekemistä eri vaihtoehtojen välillä ja valintojen perustelemista¹¹. Myös oikeuslähteiden hierarkia on tunnettava, sillä lainopillinen tutkimus perustuu samoihin oikeuslähteisiin ja päättelyperiaatteisiin, joihin tuomari on sidottu lakia soveltaessaan¹². Jokainen lainopin harjoittajan esittämä juridinen kannanotto on oltava lainmukainen. Niinpä myös tutkijan on otettava tulkinnan pohjaksi aina lain säännös ja sen lisäksi käytettävä ”... kaikkea käytettävissä olevaa ja asiaan vaikuttavaa aineistoa”.¹³ Käytän oikeuslähteinä tutkielmassani lainsäädäntöä, lainvalmisteluaineistoa, oikeustapauksia sekä oikeuskirjallisuutta. Lisäksi täydennän tutkimuskysymysten käsittelyä reaalilla argumenteilla silloin, kun se on tarpeen.

Lähtökohtana tutkimuksessani ovat perintökaaren säännökset. Tutkimuskysymyksiini vastaaminen edellyttää perintökaaren lakiosaa, perinnöttömäksi tekemistä, testamenttia ja pesänjakoa- ja jakajaa koskevien lainkohtien tuntemista. Nykyinen perintökaari (40/1965) tuli voimaan vuoden 1966 alussa, mutta monet tämän tutkielman kannalta keskeisistä säännöksistä saivat nykyiset tai lähes nykyiset sisältönsä perintökaaren osittaisuudistuksissa jo aiemmin. Lakiosaa koskevat säännökset tulivat voimaan vuonna 1951 perintökaaren 17 luvussa, joka sisälsi myös lähes nykymuotoiset säännökset perinnöttömäksi tekemisestä. Testamentin tekemistä ja pätemättömyyttä koskevat säännöt tulivat voimaan vuonna 1954. Pesänjakajajärjestelmää koskevat säännökset otettiin perintökaaren 23 lukuun kokonaisuudistuksessa vuoden 1966 alusta alkaen. Lakiosasäännökset siirrettiin samalla nykyiselle paikalleen perintökaaren 7 lukuun ja perinnöttömäksi tekeminen yhdistettiin 15 lukuun perintöoikeuden menettämisen yhteyteen.

Lainvalmisteluaineistolla voi syventää käsitystä lainsäätäjän tarkoituksesta ja lakien taustalla olevista perusteluista¹⁴. Oikeuskirjallisuudessa on usein viitattu lainvalmistelukunnan vuonna 1935 laatimaan ehdotukseen perintö- ja

¹⁰ Mahdollisia tutkimuskysymyksiä voisivat olla esimerkiksi nämä: PK 15:4-säännöksen historiallinen kehitys (historiallinen), pesänjakajan ja tuomioistuimen toimivallanjako pohjoismaissa (oikeusvertaileva), perinnönjaon moitekanteet tuomioistuimissa (empiirinen) tai mitä on kunniaton ja epäsiiveellinen elämä nyky-yhteiskunnassa (yhteiskuntateoreettinen).

¹¹ Aarnio – Kangas 2016 s. 37.

¹² Aarnio 1989 s. 57.

¹³ Aarnio 1989 s. 222.

¹⁴ Aarnio – Kangas 2016 s. 38.

testamenttilainsäädännön uudistamiseksi. Siinä esitettyjä perusteluita on esitelty myös tässä tutkielmassa ja ehdotuksen sisällöt ovat vaikuttaneet myöhempään lainvalmisteluun¹⁵. Vuoden 1948 ja 1964 hallituksen esitykset perintölainsäädännön uudistamiseksi ovat myös pohjana tässä tutkielmassa, vaikka niistä ei olekaan ollut merkittävää apua tutkimuskysymyksiäni arvioitaessa. Perintökaaren uudistamisessa tavoiteltiin mahdollisimman suurta yhtenäisyyttä muiden pohjoismaiden lainsäädännön kanssa ja siksi suomalainen lainvalmistelu rakentuikin monilta osin ruotsalaisen lainvalmistelun varaan¹⁶. Tässä tutkielmassa ei kuitenkaan ole käytetty ruotsalaista lainvalmisteluaineistoa siitä syystä, että perinnöttömäksi tekemistä koskevan sääntelyn osalta järjestelmät poikkeavat toisistaan. Ruotsalaisessa perintöoikeudessa ei tunneta perinnöttömäksi tekemistä lainkaan¹⁷.

Ainoastaan perintökaarta ja sen esitöitä tulkitsemalla ei kuitenkaan löydetä vastauksia esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Esimerkiksi pesänjakajajärjestelmää säädettäessä ei otettu kantaa yksityiskohtaisesti pesänjakajan tehtäviin, eikä esimerkiksi arvioitu pesänjakajan toimivaltaa ratkaista perinnöttömäksi tekemiseen liittyviä riitoja. Perinnöttömäksi tekemisestä säädettiin 15 vuotta ennen pesänjakajajärjestelmän voimaantuloa, jolloin on selvää, ettei perinnöttömäksi tekemistä ole voitu tuolloin arvioida pesänjakajajärjestelmästä käsin. Lainsäätäjän ratkaisu oli tuolloin toinen kuin nykyisin: Mikäli rintaperillinen ennen vuotta 1951 halusi riitauttaa perinnöttömäksi tekemisen, hänen oli nostettava kanne tuomioistuimessa. Myös kysymykset lakiosailmoituksen vastaanottajasta sekä erilliskanteiden sallittavuudesta edellyttivät oikeuslähteiden laajempaa hyödyntämistä. Oikeuskäytännöllä ja oikeuskirjallisuudella onkin näin ollen keskeinen asema tutkielmassani. Käyn läpi relevanttia oikeustapausaineistoa, jota ovat korkeimman oikeuden ennakkotapaukset ja hovioikeusratkaisut. Hovioikeusratkaisuilla ei ole korkeimman oikeuden ratkaisuiden tapaan prejudikaattiluonnetta, mutta ne konkretisoivat hyvin tarkasteltavia kysymyksiä. Mikäli jonkin tapauksen käyttäminen tässä tutkielmassa perustuu ainoastaan oikeuskirjallisuudessa julkaistuun tapauskuvaukseen, olen maininnut siitä

¹⁵ Lainvalmistelukunta ehdotti esimerkiksi jo vuonna 1935, että perinnönjakoa toimittamaan voitaisiin määrätä erityinen pesänjakaja (ehdotus 1935:2 s. 169). Pesänjakajajärjestelmä otettiin kuitenkin lakiin vasta 30 vuotta myöhemmin vuoden 1966 alussa (HE 6/1964 s. 4). Tämä kuvaa hyvin sitä, miten pitkäkestoinen perintökaaren uudistus oli.

¹⁶ HE 6/1964 s. 1. Aarnio 1991b s. 77.

¹⁷ Ärvdabalk 1958:637. Perintöoikeuden menettämisestä säädetään luvussa 15 (ärvdabalk 15 kap. Om förverkande av rätt att taga arv eller testamente) ja lakiosaa koskevat säännökset ovat luvussa 7 (ärvdabalk 7 kap. Om laglott). Perintöoikeuden voi Ruotsissa menettää esimerkiksi surmaamalla perittävän tai hävittämällä testamentin.

lähdeviitteen yhteydessä. Lainopilliseen tutkimukseen kuuluu olennaisesti myös oikeuskirjallisuudessa esitettyjen kannanottojen esiin tuominen ja niiden arviointi. Tutkielmassa on käytetty aihetta käsittelevää kotimaista oikeuskirjallisuutta 1950-luvulta alkaen.

Jotta aihetta on voitu käsitellä tutkielman edellyttämällä tarkkuudella, osa aiheeseen liittyvistä kysymyksistä on jouduttu jättämään pois. Tutkielma keskittyy rintaperillisen perinnöttömäksi tekemiseen, eikä siinä käsitellä perinnöttömäksi tekemistä lesken osalta. Myös kansainväliset perimystilanteet on rajattu pois, sillä esimerkiksi EU:n perintöasetuksen mukaan perinnöttömäksi tekemisen edellytykset määräytyvät sen valtion lain mukaan, jossa perittävällä oli kuollessaan kotipaikka¹⁸. Rintaperillisen oikeussuojakeinojen tarkastelussa on keskitytty ainoastaan niihin keinoihin, joihin liittyy perinnöttömäksi tekemistä arvioitaessa jotain erityistä. Rintaperillinen voi esittää väitteen siitä, että perinnöttömäksi tekeminen ei ole tehokas, koska testamentti on tullut peruutetuksi. Testamentin peruuttamista kuitenkin ainoastaan sivutaan tutkielmassa, sillä siihen ei sinänsä liity mitään erityistä juuri perinnöttömäksi tekemisen osalta¹⁹. Samasta syystä esimerkiksi testamentin pätemättömyyttä testamentintekijän puuttuvan testamentintekokelpoisuuden vuoksi ei ole käsitelty laajasti. Myös lakiosan täydennyskanne on rajattu pois tästä tutkielmasta. Lakiosan täydennyskanne on eräänlainen jatkokysymys tämän tutkielman tutkimuskysymyksille. Lakiosan täydennyksen vaatiminen voi tulla kyseeseen silloin, jos perinnöttömäksi tekeminen on ensiksi todettu tehottomaksi, mutta jäämistön varat eivät riitäkään rintaperilliselle tulevan lakiosan maksamiseen esimerkiksi perittävän elinaikanaan antamien lahjojen vuoksi. Lakiosan täydennyskanteen nostaminen on rintaperillisen oikeussuojakeino, mutta sen käsittely tässä tutkielmassa ei ole keskeistä.

¹⁸ Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus [EU] N:o 650/2012 toimivallasta, sovellettavasta laista, päätöksen tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta ja virallisten asiakirjojen hyväksymisestä ja täytäntöönpanosta sekä eurooppalaisen perintötodistuksen käyttöönnotosta.

¹⁹ Arviointi kohdistuu tällöin siihen, soveltuuko PK 10:5:n säännös testamentin peruuttamisesta esitettyihin tosiseikkoihin. Kyseessä voi olla testamentti, jolla rintaperillinen on tehty perinnöttömäksi tai jonkin muun määräyksen sisältämä testamentti. Alkuperäisen testamentin sisältö ei lähtökohtaisesti vaikuta peruuttamistahdonilmaisun arviointiin.

2 Perinnöttömäksi tekeminen

2.1 Aluksi

Perinnöttömäksi tekemistä koskeva sääntely asettuu testamenttioikeuden ja lakiosaoikeuden yhteyteen. Sääntöjen keskinäistä järjestystä voidaan kuvata klassisella pääsääntö-poikkeus-poikkeuksen poikkeus -asetelmalla: Lähtökohtana on perusoikeutenakin tunnustettu perittävän oikeus määrätä omaisuudestaan²⁰ testamentilla (testamenttausvapaus, PK 9:1), jota kuitenkin rajoittaa rintaperillisten oikeus lakiosaan (lakiosaoikeus, PK 7:1). Rintaperillisen lakiosa voidaan puolestaan poissulkea testamenttimääräyksellä (perinnöttömäksi tekeminen, PK 15:4) sellaisissa tilanteissa, joissa perinnön saamiselta puuttuu kokonaan ”eettinen peruste”²¹. Rintaperillinen on käyttäytymisellään ”... osoittautunut arvottomaksi saamaan hyväkseen lakiosan suojaa.”²² Perinnöttömäksi tekemisestä PK 15:4-säännöksen nojalla voidaan puhua vain silloin, kun kyseessä on rintaperillisen lakiosaoikeuden tai lesken vähimmäisoikeuden poissulkeminen²³. Muihin parenteeleihin kuuluvien perillisten sivuuttaminen on aina mahdollista tekemällä testamentti jonkun muun henkilön hyväksi²⁴.

Jo vuoden 1734 lain naimiskaaren 6 luvussa säädettiin perinnöttömäksi tekemisestä. Perinnöttömäksi voitiin sen mukaan tehdä tytär tai poika, jos tämä meni naimisiin vastoin vanhempien tahtoa. Säännös kumottiin avioliittolain uudistuksen yhteydessä vuonna 1929 ja perinnöttömäksi tekemistä koskeva säännös otettiin vuonna 1951 perintökaaren 17 luvun 19 ja 20 pykälisiin²⁵. Nämä säännökset vastaavat monilta osin nykyisen PK 15:4:n sisältöjä²⁶. Lain esitöissä todetaan, että perintöoikeuden perusteena on perittävän ja hänen sukulaisensa välille oletettu yhteenkuuluvaisuus. Tämän vuoksi onkin johdonmukaista, että teoista, jotka merkitsevät sukulaisten välisestä suhteesta aiheutuvien ”velvollisuuksien törkeätä syrjäyttämistä”, voivat johtaa perintöoikeuden menettämiseen. Lakiosaoikeuden

²⁰ Euroopan perusoikeuskirja 17 art (2000/C) ja PL 15 § (731/1999).

²¹ Näin asian ilmaisevat Aarnio ja Kangas 2016 s. 141.

²² Rautiala 1967 s. 387.

²³ Aarnio – Kangas 2015 s. 184.

²⁴ Toisen ja kolmannen parenteelein perillisten katsotaan nauttivan heikkoa perintöoikeudellista suojaa (Aarnio – Kangas 2015 s. 184), myös Rautiala 1957 s. 194.

²⁵ HE 37/1948 vp s. 11.

²⁶ Ennen vuoden 1965 lakimuutosta perinnöttömäksi tekeminen perusteena oli myös se, että perillinen oli tahallaan laiminlyönyt perittävään kohdistuvan elatusvelvollisuutensa. PK 17:19 pykälä kuului näin: Tämän luvun säännösten estämättä perittävä voi tehdä lakiosaan oikeutetun perillisen perinnöttömäksi, jos perillinen on tahalliseksi rikoksella syvästi loukannut perittävää tai hänelle läheistä henkilöä. Sama olkoon lakina, jos perillinen on aiheutta jättänyt perittävän tarpeellista elatusta ja huolenpitoa vaille taikka jos perillinen jatkuvasti viettää kunniatonta tai epäsiiveellistä elämää. (HE 37/1948 vp s. 15)

poissulkemista perustellaan myös yleisellä oikeustajulla, joka vaatii, että perintöoikeuden menettäminen ei seuraa ainoastaan kaikkein järkyttävimmistä teoista (perittävän surmaaminen), vaan myös teoista, joita on pidettävä perintöoikeuden perusteeseen, eli yhteenkuuluvaisuuteen, soveltumattomina.²⁷

Perittävä voi sulkea lakiosaperillisen perintöoikeuden pois ainoastaan tekemällä tämän perinnöttömäksi testamenttimääräyksellä. Testamenttiasiakirjan tulee täyttää kaikki testamentin muotovaatimukset. Testamentin tekemisestä säädetään perintökaaren 10 luvussa. Oikeutemme tuntee myös niin kutsutun hätätilatestamentin, josta säädetään PK 10:3:ssa²⁸.

Testamentin riitauttamisen todistustaakkasäännös on PK 15:4.2:ssa. Sen mukaan määräykseen vetoavan on näytettävä peruste toteen. Rintaperillisellä ei näin ollen ole velvollisuutta esittää näyttöä perusteen olemassaoloa vastaan, vaan sen, joka vetoaa testamenttiin, on osoitettava, että perinnöttömäksi tekemisen peruste on olemassa.

2.2 Perinnöttömäksi tekemisen perusteet

PK 15 luvun 4 §:ssä säädetään perinnöttömäksi tekemisen perusteista ja muotovaatimuksista:

Sen estämättä, mitä perillisen oikeudesta lakiosaan on säädetty, perittävä voi tehdä perillisen perinnöttömäksi, jos tämä on tahallisella rikoksella syvästi loukannut perittävää, hänen perimispolvessa olevaa sukulaistaan, ottolastaan tai tämän jälkeläistä. Sama on laki, jos perillinen jatkuvasti viettää kunniatonta tai epäsiiveellistä elämää.

Perinnöttömäksi tekemisestä on määrättävä testamentissa ja samalla mainittava määräyksen peruste. Peruste on sen toteennäytettävä, joka vetoaa tähän määräykseen.

Perinnöttömäksi tekemisen perusteita on kaksi. Perittävä voi määrätä rintaperillisen menettämään lakiosaoikeutensa, mikäli tämä on tehnyt tahallisen rikollisen teon, joka on

²⁷ HE 37/1948 vp s. 11. Rautiala 1957 s. 193-194.

²⁸ Hätätilatestamentissa määrättyä perinnöttömäksi tekemistä ei tarkastella tässä työssä tarkemmin. Lähtökohta testamentin toteuttamiselle on kuitenkin sama kuin kirjallisessa testamentissa: Ensiksi on arvioitava, onko kyseinen testamentti pätevä ja sen jälkeen tehtävä arvio siitä, täyttääkö määräys kaikin puolin PK 15:4:ssä säädetyt edellytykset.

syvästi loukannut perittävää. Käytän tästä jäljempänä termiä *rikosperuste*. Toinen peruste lakiosaoikeuden menettämiselle on se, että rintaperillinen jatkuvasti viettää kunniatonta ja epäsiiveellistä elämää. Kutsun tätä jäljempänä termillä *elämäntapaperuste*.

Lähtökohtana rikosperustetta arvioitaessa on se, että rintaperillisen teko täyttää rikoslaissa²⁹ rangaistavaksi säädetyn teon tunnusmerkistön. Teon on näin ollen oltava oikeudenvastainen, tahallinen ja tekijän syyntakeinen tekohetkellä³⁰. Näin ollen esimerkiksi vanhempien toiveen vastaisesti toimiminen ei kelpaa perusteeksi³¹. Myös teko, joka ei ole Suomen oikeuden mukaan rangaistava, mutta täyttää jonkin muun oikeusjärjestyksen sisällä rikoksen tunnusmerkistön, ei voi olla perinnöttömäksi tekemisen perusteena Suomessa. Toistuva rikollinen toiminta voi muodostaa PK 15:4:n mukaisen perusteen, vaikka tekojen ei yksittäisinä arvioitaisi syvästi loukkaavan perittävää.³² Hovioikeuskäytännössä vanhempiin kohdistunut pahoinpitely ja rahan kiristäminen tehostettuna uhkauksella tappaa sekä toisessa tapauksessa useisiin törkeisiin huumausainerikoksiin syylistyminen on katsottu PK 15:4:n mukaisiksi perusteiksi³³. Rikosperuste ei edellytä, että rikos kohdistuisi välittömästi perittävään tai tämän sukulaispiiriin kuuluvaan sukulaiseen. Lainkohdan tarkoittaman tunnusmerkistön voi nimittäin täyttää henkeen ja terveyteen kohdistuvan rikoksen lisäksi myös esimerkiksi varallisuusrikos tai eläinräkkäys³⁴. Riittävää on, että rikos on ollut omiaan syvästi loukkaamaan perittävää, vaikka se onkin kohdistunut johonkuhun toiseen³⁵.

Jos rintaperillinen on tuomittu rikollisesta teosta, mutta rangaistus on jätetty määräämättä syyntakeisuuden puuttumisen vuoksi, voidaan kysyä, täyttyykö rikosperuste. Rikoslain (39/1889) 3:4.1:ssä säädetään, että rangaistusvastuun edellytyksenä on, että tekijä on teon hetkellä syyntakeinen. Jos tuomioistuin katsoo, ettei perillinen ole ollut tekojen hetkellä syyntakeinen, häntä ei tuomita rangaistukseen³⁶. Mikäli tekijä on todettu syyntakeettomaksi tekoon, perinnöttömäksi tekemisen perustetta ei oikeuskirjallisuudessa esitettyjen tulkintojen mukaan ole olemassa. Alentunut syyntakeisuus vaikuttaa rikosoikeudelliseen seuraamukseen RL 3:4.3:n mukaan rangaistusta lieventäen. Teko kuitenkin täyttää PK 15:4:ssä tarkoitettun teon ja näin ollen sitä tulee käsitykseni mukaan arvioida perinnöttömäksi

²⁹ Rikoslaki (39/1889)

³⁰ Rautiala 1957 s. 195. Rautiala 1967 s. 388. Aarnio – Kangas 2016 s. 146.

³¹ Aarnio – Kangas 2016 s. 146.

³² Aarnio – Kangas 2016 s. 144-148.

³³ Vaasan HO 27.9.2000 S 00/427 ja Helsingin HO 10.2.1986 S 83/1191 teoksesta Aarnio – Kangas 2016 s. 146.

³⁴ Aarnio – Kangas 2016 s. 144.

³⁵ Rautiala 1967 s. 389.

³⁶ Lappi-Seppälä ym. 2009 s. 173.

tekemisen osalta kuten tekoa, jonka aikana tekijä on ollut syyntakeinen. Jos teko on tehty rikoslain 4 luvun mukaisen vastuuvapausperusteen vallitessa esimerkiksi hätävarjelutekona, se ei ole oikeudenvastainen tai anteeksiantoperuste poistaa tekijän syyllisyyden³⁷. Teko ei näin ollen kelpaa perinnöttömäksi tekemisen perusteeksi.

Perustetta arvioitaessa keskeistä on teon *loukkaavuus*, jota arvioidaan subjektiivisesti eli perittävän kannalta. Teon täytyy lain mukaan myös *syvästi* loukata perittävää.³⁸ Tekoa voi tällöin luonnehtia niin, että se on omiaan rikkomaan perhesuhteita ja yhteenkuuluvaisuutta, eikä perintö- tai lakiosaoikeuden olemassaololle ole kyseisen perittävän kohdalla enää oikeutusta³⁹. Rikoksen loukkaavuutta voidaan arvioida perittävän lisäksi myös lain kohdassa mainittujen muiden henkilöiden kannalta.

Perittävän (tai mainittujen muiden henkilöiden) subjektiivinen näkökulma on todistelun lähtökohta, mutta sitä rajoittaa yhteiskunnassa vallitseva käsitys siitä, mikä ylipäättään on syvästi loukkaavaa⁴⁰. Vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa on huomautettu, että loukkaavuutta tulisi arvostella objektiivisesti, jotta voitaisiin estää vanhempia aiheettomasti sulkemasta lakiosaoikeutta pois jonkin vanhemman ja lapsen välillä helposti syntyvän riidan vuoksi⁴¹. Rikosperustetta arvioitaessa en pidä ongelmallisena tätä näkökulmaa, sillä lähtökohtana perinnöttömäksi tekemiselle on se, että rintaperillinen on tehnyt jonkin rikoksen tunnusmerkistön täyttävän teon. Mikäli vanhemman ja lapsen välille ”helposti syntynyt riita” johtaa siihen, että lapsi esimerkiksi pahoinpitelee vanhempaansa, perinnöttömäksi tekemisen rikosperuste täyttynee ainakin teon osalta. Perinnöttömäksi tekemisen tehokkuus riippuu kuitenkin vielä siitä, arvioidaanko teon syvästi loukanneen perittävää. Mikäli tällainen ”helposti syntynyt riita” johtaakin esimerkiksi sanaharkkaan, joka ei täytä minkään rikoksen tunnusmerkistöä, ei rikosperustetta edes teon osalta ole olemassa.

Aikaisemmin oikeuskirjallisuudessa esitettiin kannanottoja, joiden mukaan perinnöttömäksi tekemisen edellytyksenä ei olisi se, että rikoksesta on tuomittu rangaistus⁴². Näistä kannanotoista poiketen Aarnio ja Kangas ovat nykyisin tulkinneet lainkohtaa niin, että perillistä suojaa syyttömyysolettama. Perillisen syyllisyys rikokseen eli se, täyttääkö

³⁷ Lappi-Seppälä ym. 2009 s. 176-178.

³⁸ Aarnio – Kangas 2016 s. 144-146

³⁹ Rautiala 1957 s. 196.

⁴⁰ Aarnio – Kangas 2016 s. 147.

⁴¹ Rautiala 1967 s. 388.

⁴² Rapola 1951 s. 119. Rautiala 1957 s. 196. Rautiala 1967 s. 388. Aarnio 1974 s. 39.

perillisen menettely tahallisen rikoksen tunnusmerkistön, täytyy ensin ratkaista tuomioistuimessa.⁴³ Käsittelen tätä kysymystä lisää pesänjakajan toimittaman jaon aikana esitettyä perinnöttömäksi tekemisen riitautusta käsittelevässä luvussa.

Perustetta ei tarvitse yksilöidä rikosoikeudellisten käsitteiden avulla⁴⁴. Maallikon tekemä maininta siitä, että perillinen on syylistynyt perittävää syvästi loukkaavaan rikolliseen tekoon, on hovioikeuden ratkaisussa ollut riittävä ilman tarkempaa teon kuvausta⁴⁵. Rautialan tulkinnan mukaan riittää, että testamentissa mainitaan lainkohdassa sanottu peruste, eikä tekoa ja esimerkiksi sen tapahtumapäivää tarvitse yksilöidä⁴⁶. Perittävän tahdon toteutumisen kannalta todistelun helpottamiseksi on perustelut kuitenkin aiheellista kuvata testamentissa tarkasti⁴⁷.

Korkein oikeus on antanut vain yhden ennakkoratkaisun PK 15:4:n tulkinnasta ja se käsittelee perinnöttömäksi tekemisen rikosperustetta. Tapauksessa KKO 1987:131 perillinen oli tuomittu useisiin vankeusrangaistuksiin väkijuomien luvattomasta valmistuksesta ja myynnistä, virantoimituksessa olevan virkamiehen väkivaltaisesta vastustamisesta, varkaudesta ja törkeästä varkaudesta. Korkeimman oikeuden mukaan nämä teot olivat syvästi loukanneet perittävää. Alemmat oikeusasteet olivat arvioineet asiaa toisin ja kumonnet testamentin, jolla perittävä oli tehnyt rintaperillisensä perinnöttömäksi. Kihlakunnanoikeuden ja hovioikeuden ratkaisuiden mukaan oli jäänyt näyttämättä, että perillinen olisi tahallisella rikoksella syvästi loukannut perittävää tai viettänyt jatkuvasti kunniatonta ja epäsiiveellistä elämää. Enempiä perusteluja ei ratkaisuissa esitetä.

Tätä ratkaisua arvioitaessa on huomattava, että ratkaisun antamisesta on kulunut jo yli 30 vuotta. Yhteiskunnassa vallitseva arvomaailma on muuttunut näiden vuosikymmenten aikana, joten tapauksen ennakkoratkaisuarvo voi olla heikentynyt. Perintökaaren 15 lukua tulkittaessa on yleisestikin pantava merkille se, että säännösten taustalla on moraalinen kannanotto siitä, kuka on kelpoinen saamaan perinnön. Näin ollen samalla kun vallitseva arvojärjestelmä muuttuu, myös käsitykset siitä, miksi joltakulta tulee evätä oikeus perintöön, vaihtelevat.⁴⁸ Tapauksen asiakirjoihin tutustuttaessa käy ilmi sekä testamentinsaajan että

⁴³ Aarnio – Kangas 2016 s. 145.

⁴⁴ Aarnio – Kangas 2016 s. 156.

⁴⁵ Vaasan HO 27.9.2000 S 00/427.

⁴⁶ Rautiala 1957 s. 205. Esimerkiksi maininta ”poikani on tahallisella rikoksella syvästi loukannut minua” olisi riittävä, eikä perustetta tarvitsisi yksilöidä esimerkiksi näin: ”poikani on 1.1.1956 pahoinpidellyt minua niin, että se on syvästi loukannut minua”.

⁴⁷ Rautiala 1967 s. 391. Ja esim. Turun HO 10.10.2002 S 02/1455, teoksesta Aarnio – Kangas 2016 s. 152

⁴⁸ Aarnio – Kangas 2016 s. 128.

rintaperillisen puolelta, että rintaperillinen on saattanut tehdä rikokset syyntakeettomana mielisairauden vuoksi⁴⁹. Tätä seikkaa ei kuitenkaan ole ratkaisuisissa arvioitu, mikä johtunee siitä, että asiasta ei ole esitetty tuomioistuimelle virallista lausuntoa. Mikäli asiasta olisi ollut näyttöä, se olisi mielestäni pitänyt huomioida arvioinnissa, sillä perinnöttömäksi tekemisen rikosperusteen tunnusmerkkeihin kuuluu se, että perillinen on tekojen hetkellä syyntakeinen⁵⁰.

Elämäntapaperusteen ajatellaan laajentavan perittävän vaikutusmahdollisuuksia ja varmistavan, että myös moraaliset arvostelmat perittävän käyttäytymisestä kelpaavat perinnöttömäksi tekemisen perusteiksi. Sinänsä kannatettava ajatus on samalla myös tulkinnallisesti hankala. Säännöstä pidettiin jo lain valmistelun yhteydessä ongelmallisena muun muassa siksi, että ”... perillisen elämäntapaa koskeva peruste on epämääräinen”⁵¹. Eri ihmisillä voi olla hyvin erilainen käsitys siitä, mitä voidaan pitää kunniattomana tai epäsiiveellisenä elämänä⁵². Se on perillisen viettämää elämäntapaa koskeva arvio ja lähtökohtana pidetään sitä, mitä perittävä subjektiivisesti arvioiden pitää kunniattomana tai epäsiiveellisenä⁵³. Tästä huolimatta esimerkiksi se, että perillinen ei ole pitänyt lainkaan yhteyttä perittävään, voi perustellusti olla kunniatonta käytöstä perittävää kohtaan, mutta perinnöttömäksi tekemisen perusteeksi se ei ole hovioikeuden ratkaisussa riittänyt⁵⁴. Objektiivista arviointiakaan ei voida kokonaan sivuuttaa, sillä perinnöttömäksi tekeminen johtaa ankaraan seuraamukseen, joka ei voi perustua mielivaltaan ja mahdollisiin väärin mielikuviin⁵⁵.

Oikeuskirjallisuuden tulkinnan mukaan elämäntapaperusteessa ei edellytetä syvää loukkaavuutta, vaan sitä, että perillisen elämäntapa on jatkuvasti kunniatonta ja

⁴⁹ Testamentinsaaja eli perittävän leski toteaa korkeimman oikeuden valituslupahakemuksessa näin: ”Kysymykseksi jää siten, ovatko osittain syyntakeettomana tehdyt rikokset sellaisia ”tahallisia” rikoksia, joiden perusteella perinnöttömäksi tekeminen on mahdollista tai eivätkö ne ainakin ole osoitus jatkuvan kunniantoman ja epäsiiveellisen elämän viettämisestä.” Rintaperillisen vastauksessa korkeimmalle oikeudelle todetaan näin: ”Mielisairaus on asia, joka aiheuttaa kenessä tahansa tällaisessa potilaassa arvaamattomia tekoja ja käyttäytymistä.” [H]ullun papereita” on hyvin niukasti jaossa sellaisille henkilöille, jotka jatkuvasti viettävät kunniallista ja siiveellistä elämää. Toisin sanoen... [perillisen] sairauden kuvaan on kautta linjan kuulunut sellaisten tekojen tekeminen, jotka eivät kuulu kontrolloituun elämäntapaan.”

⁵⁰ Vrt. tapaus KKO 1994:120, jossa perillinen syyllistyi vanhempiensa tappoon ja oikeus totesi hänet syyntakeettomaksi. Perillinen ei menettänyt PK 15:1:n mukaan perintöoikeutta, vaan teostaan huolimatta peri vanhempansa.

⁵¹ Korkeimman oikeuden lausunto esitysehdotuksesta perintölaiksi 1941 s. 63.

⁵² Rautiala 1957 s. 199. Rautiala toteaa käsitteiden ongelmallisuudesta seuraavaa: ”Mustalaiset eivät pidä pientä näpistelyä rikoksena ja joissakin piireissä pidetään homoseksuaalista suhdetta normaalina” Esimerkistä ilmenee myös hyvin, miten yhteiskunta on muuttunut 60 vuodessa.

⁵³ Mm. Rapola 1951 s. 122. Rautiala 1957 s. 199. Aarnio – Kangas 2016 s. 151.

⁵⁴ Turun HO 15.3.1991 S 90/343, teoksesta Aarnio – Kangas 2016 s. 151.

⁵⁵ Aarnio – Kangas 2016 s. 151.

epäsiveellistä. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että käytöksen loukkaavuus riittää. Elämäntavan ei edellytetä syvästi loukkaavan perittävää.⁵⁶ Mikäli lainkohtaa lukee tarkasti, PK 15:4.1:n toinen virke asiasisällöltään kuuluu näin: ”Sen estämättä, mitä perillisen oikeudesta lakiosaan on säädetty, perittävä voi tehdä perillisen perinnottomäksi, jos perillinen jatkuvasti viettää kunniatonta ja epäsideellistä elämää.” Näin muotoiltuna perusteen täyttyminen ei edellytä arviota siitä, onko perillisen elämäntapa loukannut perittävää. Oikeuskirjallisuudessa kuitenkin todetaan vielä, että myös perittävän omalle käyttäytymiselle on annettava painoarvoa perillisen elämäntapaa arvioitaessa. Mikäli perittävä itsekin on viettänyt kunniatonta ja epäsideellistä elämää, perustetta perinnottomäksi tekemiselle ei oikeuskirjallisuudessa esitettyjen tulkintojen mukaan ole⁵⁷. Kun arvioinnin lähtökohtana on se, mikä on perittävän oma käsitys asiasta ja mitä hän on pitänyt kunniantomana ja epäsideellisenä, lieene tosiaan oikein sanoa, että ainoastaan perittävää *loukkaava* elämäntapa kelpaa lainmukaiseksi perusteeksi, vaikka laissa ei sananmukaisesti näin säädetäkään.

Hovioikeuskäytännössä elämäntapaperusteen mukaiseen tunnusmerkistöön on lukeutunut ainakin runsas alkoholinkäyttö yhdistettynä kotitöiden ja lastenhoidon laiminlyöntiin, ja siitä seuranneeseen lasten huostaanottoon⁵⁸, ja se, että juopottelun seurauksena perillisen omistama osakehuoneisto oli otettu taloyhtiön haltuun⁵⁹, sekä se, että oman lapsensa väkivaltaisen käyttäytymisen vuoksi perittävä oli joutunut hakemaan lähestymiskieltoa⁶⁰. Elämäntavan jatkuvuuden vaatimus edellyttää, ettei teko ole yksittäinen tai käyttäytyminen vain tilapäistä⁶¹.

Lähtökohtana lain tulkinnassa näyttäisi olevan se, että elämäntapaperusteen on oltava olemassa sillä hetkellä, kun testamentti laaditaan. Aarnio ja Kangas perustelevat tätä sillä, ettei ketään voi sulkea pois perinnöstä hänen tulevia toimiaan ennakoiden.⁶² Rautiala on kuitenkin ollut eri mieltä toden, että jos perillinen perittävän eläessä, mutta testamentin tekemisen jälkeen alkaa viettää perinnottomäksi tekemisen perusteeksi kelpaavaa elämää, ei testamentin tekohetkellä ole merkitystä, koska on samantekevää perusteen arvioinnin

⁵⁶ Aarnio – Kangas 2016 s. 151.

⁵⁷ Rautiala 1957 s. 199. Aarnio – Kangas 2016 s. 156.

⁵⁸ Helsingin HO 19.2.1986 S 84/835, teoksesta Aarnio – Kangas 2016 s. 152.

⁵⁹ Kouvolan HO 15.11.1995 S 94/230, teoksesta Aarnio – Kangas 2016 s. 155.

⁶⁰ Turun HO 10.10.2002 S 02/1455, teoksesta Aarnio – Kangas 2016, s. 152

⁶¹ Aarnio – Kangas 2016 s. 150.

⁶² Aarnio – Kangas 2016 s. 148. Tosin Aarnio toteaa vuonna 1974, että ”[p]erinnottomäksi tekemisen perusteen on *ilmeisesti* (kursivointi tässä) oltava olemassa jo *perinnottomäksi tekemisen hetkellä*.” (Aarnio 1974 s. 40). Tarkemmin hän ei tätä varauksellista kantaansa kuitenkin perustele.

kannalta, milloin testamentti on laadittu. Selvää kuitenkin on, ettei perusteeksi voida määrittää perittävän kuoleman jälkeen syntyvää seikkaa. Rautiala perustee kantaansa myös sillä, että testamenttimääräyksen tehokkuutta arvioidaan vasta perittävän kuoltua, eikä näin ollen ole merkitystä sillä, onko elämäntapaperuste ollut olemassa jo testamentin tekohetkellä. Lisäksi kirjoittaja näkee testamentilla myös varoittavan vaikutuksen perillisen elämänvalintoihin. Perusteen ei välttämättä tarvitse olla olemassa enää perittävän kuollessa, eli niin, että perillinen aina siihen asti viettää perusteeksi kelpaavaa elämäntapaa. Jos elämäntapaperuste on lakannut jo ennen perittävän kuolemaa, voi olla mahdollista, että perinnöttömäksi tekeminen on rauennut.⁶³ Mikäli perittävä ei kuitenkaan muuta testamenttia ja poista perinnöttömäksi tekemistä koskevaa määräystä, testamentin peruuttamisen toteen näyttäminen voi olla vaikeaa.

2.3 Testamentin tulkinta

Perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arvioinnissa voi joskus olla kysymys myös testamentin tulkinnasta. Testamenttia täytyy aina tulkita, jos siinä käytetty teksti on epätasällista, monimerkityksistä tai aukollista, tai sisältö on muuten epäjohtonmukaista, tai siinä olevat useat määräykset ovat päällekkäisiä⁶⁴. Kysymys on siten testamenttitahdonilmaisun sisällön selvittämisestä⁶⁵. Testamentin tulkinnan lähtökohtana on PK 11:1:stä ilmenevä subjektiivisen tulkinnan periaate⁶⁶. Tekstiä on tulkittava siten, että sille on aina annettava testamentin tekijän tarkoitusta vastaava tulkinta tai se tulkinta, jonka voidaan katsoa lähinnä vastaavan testamentintekijän tahtoa⁶⁷. Tulkinnan tavoitteena on muodostaa testamentin tekijän subjektiivinen tahdonsisältö sellaisena kuin se oli testamenttia tehtäessä. Tulkinta on siten ”... merkityssisällön antamista ja merkitysvaihtoehtojen valintaa”⁶⁸. Testamentin tulkinnan yleisiä periaatteita noudatetaan myös perinnöttömäksi tekemistä koskevan testamentin tulkinnassa.

Se, onko perinnöttömäksi tekemiselle olemassa lain mukainen peruste, ei yleensä ole testamentin tulkintakysymys. Kyse on silloin siitä, onko perillisen tekemä rikos syvästi loukannut perittävää tai onko perillinen jatkuvasti viettänyt kunniatonta ja epäsiiveellistä elämää. Perinnöttömäksi tekemisen perusteiden yksilöinniltä ei edellytetä kovin suurta

⁶³ Rautiala 1967 s. 389-390.

⁶⁴ Aarnio – Kangas 2015 s. 112-113.

⁶⁵ Aarnio 1987 s. 7.

⁶⁶ Ylöstalo 1954 s. 17.

⁶⁷ Aarnio – Kangas 2015 s. 119.

⁶⁸ Ylöstalo 1954 s. 17.

tarkkuutta, joten tekijän tarkoituksen selvittäminen testamentin tulkinnalla ei yleensä ole olennaista. Päinvastoin voidaan helposti väittää olevan ilmiselvää, että perittävän tarkoituksena on sulkea rintaperillisen lakiosaoikeus pois, mikäli hän testamentissa ilmaisee haluavansa tehdä rintaperillisen perinnöttömäksi. Määräyksen arviointi kohdistuukin näin ollen siihen, onko perinnöttömäksi tekemiselle lainmukainen peruste. Ainoastaan silloin, jos määräys muuten on ilmaistu epäselvästi, joudutaan itse testamenttia tulkitsemaan. Voidaan joutua esimerkiksi tulkitsemaan testamenttia sen selvittämiseksi, millaista perillisen käyttäytymistä perittävä testamentissa tarkoittaa ja arvioimaan, onko perillisen käyttäytyminen ollut juuri sellaista. Testamentin tulkinnalla voidaan joutua selvittämään perinnöttömäksi tekemisen osalta myös esimerkiksi sitä, kenelle omaisuutta on määrätty sivuutetun rintaperillisen sijasta, jos määräystä ei ole riittävän tarkasti yksilöity.

2.4 Perinnöttömäksi tekemisen oikeusvaikutukset

Kun perinnöttömäksi tekemisen oikeusvaikutuksia tarkastellaan rintaperillisen kannalta, on erotettava kolme eri tilannetta toisistaan. Testamenttimääräys voidaan todeta joko tehokkaaksi tai tehottomaksi, mutta myös koko testamentti voi osoittautua pätemättömäksi. Näillä kaikilla on toisistaan poikkeavat vaikutukset rintaperillisen oikeusasemaan.

Mikäli testamentin saaja vetoaa testamenttiin, testamenttia ei rasita mikään pätemättömyysperuste ja perinnöttömäksi tekemisen peruste on näytetty toteen, määräys on tehokas ja rintaperillinen menettää oikeuden perintöön. Samalla hän menettää osakkuutensa kuolinpesässä ja oikeuden osallistua kuolinpesän yhteishallintoon. Toisaalta rintaperillisen myös vapautuu pesän osakkaille kuuluvista vastuista.⁶⁹

Jos perinnöttömäksi tekemisen lainmukaista perustetta ei perittävän kuoleman jälkeen pystytä näyttämään toteen, mutta testamentti on muuten pätevä, testamenttimääräys on silloin tehoton. Perillinen säilyttää osakasasemansa kuolinpesässä ja on oikeutettu saamaan lakiosan jäämistöstä. Laissa ei suoraan säädetä tästä oikeusvaikutuksesta, mutta sille on esitettävissä useita perusteluita. Ensiksikin perinnöttömäksi tekeminen tarkoittaa lakiosaperillisen lakiosan poissulkemista⁷⁰. PK 15:4:n ensimmäisessä virkkeessä säädetään, että ”[s]en estämättä, mitä perillisen oikeudesta *lakiosaan* (kursivointi tässä) on säädetty...”. Säännöksen tarkoituksena on siis rajoittaa lakiosaoikeutta. Toisaalta testamenttimääräys ”Teen NN:n perinnöttömäksi, koska...” tarkoittaa sitä, että perittävä haluaa jättää perillisensä

⁶⁹ Aarnio – Kangas 2016 s. 160.

⁷⁰ Rautiala 1957 s. 194.

ilman perintöä, tai että tämä saa ainoastaan lakiosansa, mikäli testamenttimääräys todetaan tehottomaksi sen vuoksi, ettei lain mukaisia perusteita olekaan olemassa. Kolmanneksi esimerkiksi Aarnio ja Kangas toteavat, että jos perinnöttömäksi tekemisen edellytykset eivät täyty, perillinen voi vedota lakimääräiseen vähimmäissuojaansa, jonka mukaan hän on oikeutettu saamaan lakiosansa testamentin estämättä. Lisäksi kirjoittajat painottavat, että perinnöttömäksi tekeminen merkitsee juuri lakiosaoikeuden poissulkemista. Vapaaosasta perittävä voi aina tehdä testamentin kenen tahansa hyväksi.⁷¹

Perinnöttömäksi tekeminen voidaan myös riitauttaa väittämällä, että se on pätemätön esimerkiksi siksi, että testamentin muotovaatimukset eivät täyty. Pätemättömyyteen on vedottava nostamalla kanne tuomioistuimessa. Mikäli perinnöttömäksi tekemistä koskevan testamentin moitekanne menestyy, testamentti ei saa aikaan niitä oikeusvaikutuksia, joita perittävä oli suunnitellut⁷². Näin ollen rintaperillinen saa koko perintöosansa⁷³. Testamentti menettää merkityksensä, sillä sitä ei ole tehty pätevällä tavalla. Näin ollen perittävän jäämistö jaetaan kuten siinä tapauksessa, ettei kyseistä testamenttia olisi koskaan laadittukaan.

Testamentin oikeusvaikutuksiin kuuluu myös kysymys siitä, kenelle perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen osuus menee, jos testamenttimääräys on todettu tehokkaaksi. Perittävä voi perinnöttömäksi tekemisen lisäksi testamentissa määrätä, kenelle vapautuva osuus menee. Tällöin perinnöttömäksi tehdyn lakiosa menee testamentinsaajalle. Myös ilman nimenomaista testamenttimääräystä testamentin tulkinnalla voidaan päätyä vielä siihen, että perittävän tarkoituksena on ollut määrätä vapautuva osuus menemään jollekulle tietylle henkilölle⁷⁴. Mikäli perittävä ei ole määrännyt vapautuvasta osuudesta, sovelletaan PK 15:5:n mukaista sääntöä, jonka mukaan:

Perinnön, jonka perillinen on 1–4 §:ssä säädetyin tavoin menettänyt, saa se, jolla olisi ollut perintöön oikeus siinä tapauksessa, että perillinen olisi kuollut ennen perittävää.

Sijaantuloperillinen määräytyy perinnönjättäjän lakimääräisten perillisten mukaan PK 2 ja PK 3 luvun säännöillä. Aarnio tulkitsee, että sijaisperillisen oikeus syntyy näin ollen

⁷¹ Aarnio – Kangas 2016 s. 141-142.

⁷² Rautiala 1967 s. 382.

⁷³ Aarnio – Kangas 2016 s. 160.

⁷⁴ Aarnio – Kangas 2016 s. 157.

perinnöttömäksi tekevän testamentin ja lain yhteisvaikutuksena⁷⁵. Arvioin myöhemmin sitä, ovatko nämä PK 15:5:n mukaiset perilliset siinä mielessä testamentin saajia, että heihin sovelletaan kaikkia testamentin saajaa koskevia oikeussääntöjä.

Perinnöttömäksi tekemisen oikeusvaikutukset rajoittuvat PK 15:5-säännön myötä nykyisin vain perilliseen itseensä⁷⁶. Ennen vuoden 1965 lakimuutosta asia oli toisin: Rikoksen johdosta perintöoikeuden menetti sekä rikoksen tehnyt perillinen, että tämän perilliset⁷⁷. Perinnöttömäksi tekeminen ulottui näin ollen perillisen koko sukuhaaraan. PK 15:5:stä johtuen perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen omilla rintaperillisillä on näin ollen nykyisen perintökaaren mukaan lakiosasuojia, ja nämä voivat vaatia lakiosaansa siltä testamentinsaajalta, jolle perittävä on määrännyt perinnöttömäksi tehdyn osuuden.⁷⁸

⁷⁵ Aarnio 1975 s. 27.

⁷⁶ Aarnio 1974 s. 42. Aarnio – Kangas 2016 s. 162.

⁷⁷ Rautiala 1957 s. 32-33.

⁷⁸ Aarnio – Kangas 2016 s. 161-162.

3 Rintaperillisen oikeussuojakeinot

3.1 Johdanto

Perinnöttömäksi tehdyllä rintaperillisellä on käytettävänänsä useita oikeussuojakeinoja, jos hän haluaa riitauttaa testamentin. Tämä luku rakentuu johdannossa esittämieni tutkimuskysymysten käsittelystä. Säilyttääkseen lakiosansa perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen on ensiksikin vaadittava lakiosaa. Toisaalta testamentin pätemättömyyteen vetoavan perillisen on nostettava kanne ja osoitettava, että testamenttia rasittaa jokin lainmukaisista pätemättömyysperusteista. Perinnöttömäksi tekemisen perusteen olemassa olon riitauttamisen voi puolestaan esittää pesänjakajan toimitusjaon aikana tai tuomioistuimessa nostettavalla vahvistuskanteella.

Testamentin toteuttaminen ja mahdollinen riitauttaminen käynnistyvät testamentin selvitysjärjestelmällä, jolla tarkoitetaan niitä toimia, jotka ovat edellytyksenä sille, että testamentti saa lainvoiman. Testamentin selvitysjärjestelmä oli kolmivaiheinen vuoteen 1990 saakka, jolloin testamentin valvontasäännöt kumottiin. Nykyiseen selvitysjärjestelmään kuuluu vanhan järjestelmän kaksi viimeistä vaihetta. Perittävän kuoleman jälkeen testamentin saajan on ensiksi PK 14:4:n nojalla annettava testamentti tiedoksi perillisille. Kun testamentinsaajia on useita, heistä yhden tekemä tiedoksianto on PK 14:4.3:n mukaan pätevä myös muiden testamentinsaajien osalta. Kirjallisuudessa tätä kutsutaan kollektiivitiedoksiannoksi.⁷⁹ Mikäli testamentinsaaja ei halua vedota testamenttiin, hän voi jättää tiedoksiannon toimittamatta. Tällöin perinnönjako etenee kuten testamenttia ei olisi koskaan laadittukaan.

Mikäli testamenttiin kuitenkin vedotaan, rintaperillinen voi testamentin selvityksen toisessa vaiheessa reagoida lakiosavaatimuksella siihen, että testamentti loukkaa hänen oikeuttaan. Mikäli rintaperillisellä on omia rintaperillisiä, eikä testamentissa ole määrätty, kenelle syrjäytetyn perillisen osuus menee, perinnöttömäksi tehdyn perillisen rintaperilliset saavat perinnön PK 15:5:n nojalla. Käytännössä tällaisessa tilanteessa perinnöttömäksi tehdyllä ei välttämättä ole intressiä riitauttaa testamenttia, vaan hän voi hyväksyä sen tietäen, että lakiosa siirtyy hänen omille perillisilleen. Jos testamentissa on määrätty, kenelle rintaperillisen osuus on menevä ja perinnöttömäksi tehdyllä perillisellä on omia

⁷⁹ Aarnio – Kangas 2015 s. 724 ja 754.

rintaperillisiä, heilläkin on oikeus vedota lakiosaan testamentin estämättä ja esittää testamentinsaajalle lakiosavaatimus⁸⁰.

Testamentin hyväksyminen ja passiiviseksi jääminen puolestaan johtavat samaan lopputulokseen: Jos perillinen ei moiti testamenttia määräajassa jollakin PK 13 luvun pätemättömyysperusteella tai hän hyväksyy testamentin, testamentti tulee päteväksi. Rintaperillinen on tällöin tehty tehokkaasti perinnöttömäksi, eikä hän saa jako-osuutta perinnönjaossa. Hän myös menettää oikeutensa kuolinpesän osakkaana⁸¹. Hänellä ei siis ole oikeutta eikä toisaalta velvollisuuttakaan osallistua kuolinpesän yhteishallintoon.

3.2 Lakiosailmoitus

3.2.1 Lakiosan vaatiminen

Rintaperillisellä on lähtökohtaisesti aina oikeus lakiosaan PK 7:1:n mukaan. Lakiosa ei kuitenkaan tule perilliselle automaattisesti, vaan sitä on vaadittava⁸². Lakiosaa vaaditaan joko perinnönjaon aikana tai määräajassa esitettävällä lakiosailmoituksella. Lakiosavaatimus esitetään perinnönjaossa silloin, kun vaatimuksen perusteena on perittävän antama PK 7:3.3:ssa tarkoitettu lahja tai PK 7:4:n mukainen ylisuuri henkivakuutusmaksu ja kyseinen luovutus loukkaa perillisen oikeutta lakiosaan. Mikäli rintaperillisen lakiosavaatimuksen perusteena on lakiosaoikeutta loukkaava testamenttimääräys, lakiosaa on vaadittava lakiosailmoituksella PK 7:5.3:n mukaan:

Perillisen on vedottava testamentin tehottomuuteen ilmoittamalla lakiosaa koskeva vaatimuksensa testamentin saajalle haastemiehen välityksellä tai muutoin todistettavasti kuuden kuukauden kuluessa siitä, kun testamentti on annettu 14 luvun 4 §:n 1 momentissa säädetyllä tavalla tiedoksi perilliselle.

Perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen on tehtävä lakiosailmoitus ainakin sille, jolle vapautuva osuus on testamentissa määrätty. Perillinen ilmaisee testamentinsaajalle lakiosailmoituksella, että hän pitää testamenttia tehottomana siltä osin kuin se estää häntä saamasta lakiosaansa⁸³. Lakiosailmoitus on vapaamuotoinen, eli erityisiä sisältövaatimuksia

⁸⁰ Aarnio – Kangas 2016 s. 162.

⁸¹ Aarnio – Kangas 2016 s. 160.

⁸² Aarnio – Kangas 2016 s. 945.

⁸³ Lohi 2011a s. 401.

sen tekemiselle ei ole laissa säädetty tai oikeuskäytännössä muotoutunut⁸⁴. Jos testamentinsaajia on useita, lakiosailmoitus on tehtävä jokaiselle erikseen⁸⁵. Mikäli testamentinsaajaa ei onnistuta tavoittamaan, lakiosailmoituksen on voinut lain mukaan tehdä vuoden 2003 alusta alkaen myös ilmoittamalla siitä virallisessa lehdessä⁸⁶. Rintaperillisen ei kuitenkaan ole pakko esittää lakiosailmoitusta kaikille testamentinsaajille, mutta silloin rintaperillinen ei voi saada lakiosaa täysimääräisenä⁸⁷.

Lakiosailmoituksen tekemisen määräaika on kuusi kuukautta siitä, kun perillinen on saanut testamentin tiedoksi. Määräaikaan ei sovelleta määräaikalain⁸⁸ mukaista pyhäpäiväpitenemistä koskevaa sääntöä, sillä ilmoitus voidaan antaa haastemiehen välityksellä tai muutoin todistettavasti myös pyhäpäivisin tai lauantaisin⁸⁹. Määräaika on myös siinä mielessä ehdoton, ettei lailliseen esteeseen tai määräajan palauttamisen voi vedota⁹⁰. Määräaikasäännös on tarpeen, jotta ei jäisi määäämättömäksi ajaksi epäselväksi, aikooko rintaperillinen vedota lakiosaansa⁹¹. Todisteellinen tiedoksianto tarkoittaa sitä, että testamentinsaaja on todistanut esimerkiksi allekirjoituksellaan saaneensa ilmoituksesta tiedon⁹².

Ennen vuotta 1951 lakiosaperillisen täytyi aina nostaa testamentin moitekanne, mikäli hän tahtoi riitauttaa lakiosaa loukkaavan testamentin. Erillistä lakiosailmoitusta ei tunnettu. Jo vuoden 1935 ehdotuksessa kuitenkin esitettiin, että lakia tulisi muuttaa niin, että lakiosavaatimus voitaisiin esittää perinnönjaon yhteydessä, eikä siihen vetoaminen edellyttäisi moitekanteen nostamista.⁹³ Ehdotettu uudistus toteutettiin vuonna 1951 osana uutta lakiosasäännöstöä. Testamentin tehottomuuteen vetoaminen ei enää edellyttänyt kanteen nostamista, mutta katsottiin kuitenkin tarpeelliseksi asettaa määräaika, jonka

⁸⁴ Rapola 1951 s. 46. Rautiala 1967 s. 140. Aarnio – Kangas 2016 s. 946.

⁸⁵ Aarnio – Kangas 2015 s. 946. Kangas 2018 s. 464.

⁸⁶ HE 77/2000 vp ja PK 7:5.3 toinen virke.

⁸⁷ Aarnio – Kangas 2016 s. 946.

⁸⁸ Laki säädettyjen määräaikain laskemisesta (150/1930) 5 §. Tapauksessa KKO 1997:203 vahvistettiin tulkinta, jonka mukaan myös perhe- ja jäämistöoikeudellisiin määräaikoihin sovelletaan pyhäpäiväpitenemistä koskevaa sääntöä silloin, kun määräajat liittyvät viranomaisille toimitettaviin asiakirjoihin, kuten testamentin moitekanne (PK 14:5) tai perinnönjaon moitekanne (PK 23:10) (Havansi 2004 s. 132).

⁸⁹ Havansi 2004 s. 140. Kun ilmoituksen antamisella ei ole mitään kytkentää tuomioistuimen aukioloaikoihin, ei pyhäpäiväpiteneminen ole tarpeen kenenkään oikeuden suojaamiseksi.

⁹⁰ Lohi 2011a s. 402.

⁹¹ Rapola 1951 s. 45. Rautiala 1967 s. 141.

⁹² Aarnio – Kangas 2016 s. 948.

⁹³ Ehdotus 1935:2 s. 102-103.

kuluessa lakiosaoikeuteen on vedottava.⁹⁴ Edelleen oikeudessamme on kuitenkin epäselvyyttä siitä, riittääkö perinnöttömäksi tekemisen riitauttamiseen se, että rintaperillinen tekee lakiosailmoituksen ja vaatii lakiosaa perinnönjaossa, vai pitääkö hänen lisäksi nostaa kanne tuomioistuimessa. Palaan tähän kysymykseen tarkemmin myöhemmin. Arvioin jäljempänä myös sitä, voiko testamentin moitekanne samalla toimia myös lakiosailmoituksena.

Lakiosailmoituksen antamisen lisäksi rintaperillisen on vaadittava lakiosaa myös perinnönjaossa⁹⁵. Lakiosailmoitus onkin siten ymmärrettävä testamentinsaajalle tehtäväksi ilmoitukseksi siitä, että perillinen haluaa säilyttää mahdollisuutensa vaatia lakiosaansa testamentin estämättä. Jos rintaperillinen ei vetoa lakiosaansa perinnönjaossa, hänen katsotaan hyväksyneen testamentin.⁹⁶ Vallitsevan käsityksen mukaan perinnönjaon aikana osakkaat voivat esittää väitteitä ilman preklusiota⁹⁷. Näin ollen rintaperillinen voi esittää lakiosavaatimuksensa perinnönjaossa ainakin siihen saakka, kunnes pesänjakaja on tehnyt päätöksensä perinnönjaosta. Toimitusjako on kuitenkin vireillä ja jatkuu siihen saakka, että pesänjakajan jakopäätös on saanut lainvoiman⁹⁸. Herääkin kysymys siitä, voiko perinnöttömäksi tehty rintaperillinen lakiosailmoituksen tehtyään jättäytyä perinnönjaon aikana passiiviseksi ja riitauttaa asian vasta PK 23:10:n mukaisella perinnönjaon moitekanteella. Tapauksessa KKO 2010:57 osakas oli toimitusjaon aikana hyväksynyt pesänjakajan tekemän arvonnäätösratkaisun, mutta tästä huolimatta hän säilytti mahdollisuuden moittia perinnönjakoa arvostusvirheeseen vedoten. Korkein oikeus lausuu ratkaisussaan, että toimituksen moiteperusteet eivät rajoitu siihen, millä tavalla osakas on toimituksessa suhtautunut moiteperusteena olevaan seikkaan⁹⁹. Aarnio ja Kangas ovat puolestaan ennakkoperinnön osalta tulkinneet, että jos perillinen ei ole ennen perinnönjaon loppuun saattamista vaatinut ennakon huomioon ottamista, vaatimusta ei voi esittää enää perinnönjaon moiteprosessissa¹⁰⁰. Lohi on riitauttanut tämän kannan tapausta KKO 2010:57

⁹⁴ HE 37/1948 vp s. 9. Vuoden 1951 perintökaaren 17 luvun 11 §:n mukaan perillisen tuli ilmoittaa lakiosavaatimus testamentin saajalle vuoden kuluessa siitä, kun oli saanut testamentin tiedoksi. Vuoden 1965 perintökaaren uudistuksessa määräaika lyhennettiin kuuteen kuukauteen.

⁹⁵ Lohi 1997 s. 828.

⁹⁶ Saarenpää 1994 s. 184.

⁹⁷ KKO 2010:57. Lohi 2010 otsikon Mitä ratkaisusta seuraa? alla. Aarnio – Kangas 2016 s. 813.

⁹⁸ Aarnio – Kangas 2016 s. 1426-1427.

⁹⁹ KKO 2010:57 perusteluiden kohta 12.

¹⁰⁰ Aarnio – Kangas 2009 s. 787. Myös Aarnio – Kangas 2016 s. 812-813. Kirjoittajat toteavat myös, ettei laissa säädetä, että osakkaiden tulisi esittää vaatimuksensa jakotoimituksen *alussa* (Aarnio – Kangas 2016 s. 1301). Ervo on tulkinnut tämän kannanoton ja Turun hovioikeuden antaman ratkaisun (Turun HO 19.6.2002 S 01/2079) tarkoittavan sitä, että vaatimuksia voi esittää pesänjakajalle aina jakopäätöksen tekemiseen saakka (Ervo 2011 s. 500).

kommentoidessaan ja esittänyt, että ennakkoperintöön vetoamisen esteenä moiteoikeudenkäynnissä ei voida pitää sitä, ettei vaatimusta ole esitetty jo toimitusjaon aikana. Kun vaatimusten preklusiota on arvioitu toimitusosituksen kannalta, oikeuskirjallisuudessa on päädytty tulkitsemaan niin, että puoliso voi vedota esimerkiksi osituksen sovitteluun vasta osituksen moiteoikeudenkäynnissä¹⁰¹. Lohi kutsuu tätä laajan moiteoikeuden periaatteeksi, jonka tarkoituksena on suojata osapuolten materiaalista ositusta jokoasemaa. Periaatteen mukaan perillinen ei kärsi oikeudenmenetyksiä, vaikka olisikin tehnyt pesänjakajan toimitusjaon aikana virhearvion jostakin asiasta tai jättäytynyt passiiviseksi.¹⁰² Näin ollen on perusteltua todeta, että lakiosailmoituksen tehtyään rintaperillinen voi riitauttaa perinnöttömäksi tekemisen ja esittää lakiosavaatimuksen halutessaan vasta perinnönjaon moiteoikeudenkäynnissä.

3.2.2 Kenelle lakiosailmoitus on tehtävä?

Perinnöttömäksi tehdyllä rintaperillisellä on PK 7:5.1:n mukainen oikeus lakiosaan, mikäli testamentti todetaan tehottomaksi. Rintaperillinen kuitenkin menettää tämän oikeuden, mikäli hän ei ole vaatinut lakiosaa. Kuten totesin edellä, lakiosailmoitus on tehtävä ainakin sille, jolle perinnöttömäksi tehdyn perillisen osuus on testamentissa määrätty. Mikäli testamentissa ei ole määrätty sijaantulijaa, herää kysymys siitä, onko lakiosailmoitus tehtävä myös silloin. Kun PK 7:5.3:ssa säädetty lakiosailmoitus on sidottu määräaikaan, perinnöttömäksi tehdyn perillisen kannalta on myös keskeistä selvittää, kuka tai ketkä ovat testamentinsaajia PK 7:5.3-säännöstä sovellettaessa¹⁰³. Sama kysymys voidaan esittää myös testamentin moitekanteen yhteydessä, sillä kanne on nostettava testamentin saajia vastaan. Palaan tähän kysymykseen tarkemmin jäljempänä.

Perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen lakiosavaatimus johtuu testamenttimääräyksestä, jolloin on perusteltua ajatella, että lakiosailmoitus olisi tällöin tehtävä PK 7:5.3:n nojalla kaikille niille, joiden osuus jäämistöstä suurenee testamentin vuoksi. Näin ollen myös PK 15:5:n mukaisia perillisiä olisi nyt pidettävä testamentin saajina. Toisaalta kun perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen osuus menee PK 15:5:n osoittamille perillisille,

¹⁰¹ Kangas 2018 s. 249. Välimäki ilmaisee asian yleisesti todeten, että osituksen moitteessa voidaan esittää sellaisia vaatimuksia, joita toimituksessa ei ole esitetty (Välimäki 2003 s. 34). Myös Lohi on samalla kannalla, vaikka tuokin esiin myös preklusion puuttumisesta aiheutuvia ongelmia (Lohi 2016 s. 763-765).

¹⁰² Lohi 2010 otsikon Mitä ratkaisusta seuraa? alla.

¹⁰³ Lakiosan vaatiminen perinnönjaon aikana esimerkiksi perinnönjakokokouksessa voi toimia PK 7:5.3:n mukaisena lakiosailmoituksena, eli mikäli PK 15:5:n mukaiset perilliset perinnönjaon aikana saavat lakiosailmoituksen todisteellisesti tiedoksi määräajan sisällä, asiassa ei rintaperillisen oikeuden toteutumisen kannalta ole ongelmaa.

testamentti voidaan nähdä sijaantulijoiden osalta ainoastaan lakimääräisen perimysjärjestyksen muotoajana. Tällä perusteella voi ajatella, ettei PK 15:5:n mukaisia perillisiä tule ymmärtää testamentinsaajiksi sovellettaessa lakiosailmoitusta koskevaa säännöstä. Nämä kaksi ajatuskulkua herättävät pohtimaan asiaa tarkemmin. Asiaa ei tietääkseni ole käsitelty oikeuskäytännössä, joten arvioin kysymystä seuraavaksi pääosin oikeuskirjallisuuden perusteella.

Rautiala arvioi perinnöttömäksi tekemistä uuden perintökaaren säännösten valossa vuonna 1967. Hänen näkemyksensä mukaan lakia on tulkittava niin, että testamentin saajina ovat ne perilliset, joiden perintöosuus rintaperillisen perinnöttömäksi tekemisen vuoksi suurenee. Mikäli nämä perilliset haluavat saada lakiosailmoituksen kuuden kuukauden määräajan kuluun, heidän on valvottava ja annettava testamentti tiedoksi, vaikka he eivät olekaan ”... varsinaisia testamentin saajia”.¹⁰⁴ Myös Rapola on todennut, että ellei testamentissa ole määrätty nimenomaan ketään testamentin saajaksi, edun saajia ovat muut perilliset, joiden tulee toimittaa testamentin tiedoksianto perinnöttömäksi tehdylle¹⁰⁵. Nämä molemmat kannanotot on kuitenkin esitetty arvioitaessa sitä, kenen on annettava testamentti tiedoksi perinnöttömäksi tehdylle rintaperilliselle. Kannanotoista voinee varovaisesti tulkita kirjoittajien tarkoittaneen sitä, että myös PK 15:5:n mukaisia perillisiä olisi pidettävä testamentin saajina lakiosailmoitussäännöksen kannalta.

Aarnio käsittelee asiaa vuonna 1969 ja esittelee kiinnostavia, mutta epävarmoja tulkintoja kysymyksestä. Ensinnäkin hän toteaa, että perinnöttömäksi tekeminen ikään kuin vapauttaa erään osan jäämistön arvosta ja laki (PK 15:5) puolestaan järjestää sen, kenen hyväksi vapautuva osuus luetaan. Toiseksi Aarnio kysyy, voisiko kenties ajatella, että rintaperillisen lakiosaoikeus on suljettu pois testamentilla, mutta oikeustoimea ei muussa merkityksessä olisi pidettävä testamenttitahdonilmaisuna. Aarnio ei siten lähtökohtaisesti pidä PK 15:5:n mukaista perillistä testamentin saajana, mutta toteaa kuitenkin, että testamentin tiedoksi antamista, testamentin moitetta ja lakiosavaatimuksen esittämistä koskevia lainkohtia olisi sovellettava myös PK 15:5:n mukaiseen perilliseen. Samassa yhteydessä Aarnio toteaa, ettei oikeuskirjallisuuden perusteella ole helppoa muodostaa käsitystä siitä, millä tavoin ongelmaa kulloinkin on lähestytty, eikä lainvalmistelun aikana kysymystä ole käsitelty.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Rautiala 1967 s. 391.

¹⁰⁵ Rapola 1951 s. 123-124.

¹⁰⁶ Aarnio 1969 s. 14-15.

Onkin todettava, että nämä Aarnion 50 vuotta sitten esittämät tulkinnat ovat epävarmoja, eivätkä yksinään riitä vastaamaan kysymykseen.

Aarnion ja Kankaan teoksissa on useita kohtia, joita voi hyödyntää kysymyksen arvioinnissa. Lakimääräistä perintöoikeutta käsittelevässä oppikirjassa perinnöttömäksi tekemisen riitauttamista käsitellessään Aarnio ja Kangas tulkitsevat, että jos lakiosaperillisen osuus on määrätty muulle henkilölle kuin PK 15:5:n mukaisille perillisille, perillisen on tehtävä testamentin saajalle lakiosailmoitus¹⁰⁷. Tämän tulkinnan voi ymmärtää tarkoittavan sitä, että lakiosailmoitusta ei tarvitsisi tehdä PK 15:5:n mukaisille perillisille. Kirjoittajat toteavat kuitenkin testamenttioikeutta käsittelevässä oppikirjassa, että koska perinnöttömäksi tekeminen loukkaa aina perittävän lakiosaa, testamentti on annettava hänelle tiedoksi ja perillisen on tehtävä PK 7:5.3:n mukainen lakiosailmoitus suojautuakseen testamenttia vastaan. Myös toisessa kohdassa mainitaan, että mikäli perinnöttömäksi tekemisen perustetta ei ole olemassa, rintaperillinen saa lakiosansa, jos hän on tehnyt lakiosailmoituksen määräajassa.¹⁰⁸ Näiden kannanottojen mukaan perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen olisi siis aina tehtävä lakiosailmoitus riippumatta siitä, kenelle osuus perinnöstä tulee menemään. Vuonna 1999 Aarnio ja Kangas kirjoittivat näin: ”Mikäli rintaperillinen on tehty perinnöttömäksi ilman, että häneltä vapautuvaa osuutta on määrätty kenellekään, lakiosailmoitus ei ole tarpeen.”¹⁰⁹ Tämä kannanotto on poistettu kirjan myöhemmistä painoksista¹¹⁰. Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siltä, että asiasta ei ole muodostunut vahvaa yksimielisyyttä oikeuskirjallisuudessa, vaikka enemmistö kirjoittajista vaikuttaakin puoltavan sitä, että lakiosailmoitus olisi tehtävä myös PK 15:5:n mukaisille perillisille. Oman tulkintakannanottoni muodostamiseksi arvioin kysymystä vielä hieman tarkemmin.

Määräaikaan sidotun lakiosailmoituksen tekeminen jokaiselle PK 15:5:n mukaiselle perilliselle erikseen voi olla ankara vaatimus silloin, kun perillisiä on paljon, eikä ole selvää, kenelle kaikille lakiosailmoitukset oikeastaan tulee tehdä¹¹¹. Tällöin rintaperillinen joutunee

¹⁰⁷ Aarnio – Kangas 2016 s. 159.

¹⁰⁸ Aarnio – Kangas 2015 s. 752.

¹⁰⁹ Aarnio – Kangas 1999 s. 94.

¹¹⁰ Aarnio – Kangas 2009 s. 194 ja Aarnio – Kangas 2016 s. 159.

¹¹¹ Mietitään esimerkiksi tilannetta, jossa perinnöttömäksi tehdyllä ei ole omia rintaperillisiä, jolloin osuus perinnöstä menee perittävän toisen tai kolmannen parenteelin perillisille. Kun tällöin huomioidaan PK 2 luvun sijaantulo-oikeus ja esimerkiksi mahdolliset PK 17 luvun mukaiset oikeustoimet perinnöstä luopumiseksi, PK 15:5:n mukaisia perillisiä voi olla huomattavan paljon. Ongelmia voisi tulla myös tilanteessa, jossa perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen syntymätön lapsi olisi PK 15:5:n mukainen perillinen. Lakiosaoikeuden säilyttääkseen rintaperillisen on selvitettävä kenelle ja milloin lakiosailmoitus nyt on tehtävä. Onko ilmoituksen tekemiseksi odotettava lapsen syntymää vai voiko sen tehdä jo ennen sitä esimerkiksi lapsen äidille?

turvautumaan asiantuntija-apuun ja sukuselvitykseen saadakseen selville kaikki PK 15:5:n mukaiset perilliset. Käytännössä kysymys ei aiheuttane ongelmia, sillä perinnöttömäksi tehty perillinen saa perukirjasta tiedon PK 15:5:n mukaisista perillisistä, jos perunkirjoitustiedot ovat täydelliset. Perunkirjoitus on toimitettava PK 21:1:n mukaan kolmen kuukauden kuluessa perittävän kuolemasta, jolloin lakiosailmoituksen määräaika on vielä jäljellä. Mikäli perunkirjoituksen toimittamiselle myönnetään hakemuksesta lisääaikaa, lakiosailmoituksen tekemisen määräaika voi kulua umpeen ennen perunkirjoituksen toimittamista. Rintaperillinen joutuu tällöin selvittämään lakiosailmoituksen tekemistä varten, ketkä ovat PK 15:5:n perillisiä. Yksin tällä perillisten selvittämiseen perustuvalla argumentilla ei kuitenkaan voitane perustella sitä, etteikö lakiosailmoituksen tekeminen olisi aina välttämätöntä lakiosaoikeuden säilyttämiseksi.

Kun testamentin tiedoksianto on kollektiivinen toimenpide, eli se on PK 14:4.3:n nojalla pätevä myös muiden testamentinsaajien kuin tiedoksi antajan itsensä osalta, ei rintaperillinen voi siitäkään päätellä, ketkä kaikki ovat testamentin saajia. Kollektiivitiedoksiannon vastinpariksi soveltuisi mielestäni paremmin kollektiivinen lakiosailmoituksen esittäminen yhdelle testamentinsaajalle tai PK 15:5:n mukaiselle perilliselle. Kun lakiosailmoituksen lisäksi perillisen täytyy vaatia vielä lakiosaansa perinnönjaossa, voikin kysyä, eikö tuo vaatimus perinnönjaossa riittäisi säilyttämään perillisen oikeuden lakiosaansa. Näin on varmasti silloin, kun lakiosavaatimus esitetään perinnönjaon aikana siten, että se täyttää PK 7:5.3:n edellytykset. Mutta mikäli lakiosavaatimus esitetään PK 15:5-perillisille perinnönjaon aikana lakiosailmoitukselle säädetyn kuuden kuukauden määräajan jälkeen, on epäselvää, voiko rintaperillinen saada lakiosaansa, mikäli perinnöttömäksi tekeminen todetaan tehottomaksi. Mikäli tulkitsemme, että lakiosailmoitus on tehtävä myös kaikille PK 15:5:n mukaisille perillisille, on määräajan jälkeen esitetty lakiosavaatimus auttamatta myöhässä.

Tässä yhteydessä herää myös kysymys siitä, voisiko rintaperillinen tehokkaasti tehdä lakiosailmoituksen PK 15:5:n mukaisille perillisille virallisessa lehdessä, vai pitääkö asiaa koskevaa lainkohtaa tulkita siten, että se on tarkoitettu suojakeinoksi ainoastaan silloin, kun sinänsä tiedossa olevaa testamentinsaajan ei ole voitu tavoittaa. Lain esitöiden mukaan lakiosailmoituksen julkaiseminen virallisessa lehdessä koskee tapauksia, joissa vaatimusta ei ole saatu ilmoitetuksi testamentin saajalle sen vuoksi, että hänen voidaan olettaa välttelevän tiedoksiantoa tai jos hänen osoitteensa on tuntematon. Tarvetta tälle on erityisesti siksi, että lakiosailmoituksen määräaika on lyhyt ja toisaalta se parantaa lakiosaoikeuden

pysyvyyttä silloin, kun testamentin saajaa ei tavoiteta.¹¹² Mielestäni lain sanamuotoa ja lain esitöitä tulee tulkita niin, että lakiosailmoituksen julkaiseminen virallisessa lehdessä on tarkoitettu ainoastaan tunnetun testamentin saajan tavoittamiseksi¹¹³. Samalle kannalle päätyy myös Lohi toteamalla, että rintaperillinen voi turvautua siihen vain laissa tarkoin määrätyn edellytyksin¹¹⁴. Lain esitöissä käytettyjä perusteluita voitaisiin toisaalta käyttää myös perustelemaan sitä, että lakiosailmoituksen julkaiseminen virallisessa lehdessä puheena olevassa tilanteessa olisi sallittua. Lakiosailmoituksen tekemiselle varattu lyhyt kuuden kuukauden määräaika sitoo myös perinnöttömäksi tehtyä perillistä ja myös hänen lakiosaoikeuden pysyvyyden parantaminen on perusteltua. Lain sanamuodolle lienee kuitenkin annettava ratkaiseva merkitys, eikä analoginen soveltaminen tässä tilanteessa ole mahdollista.

Jos asiaa tarkastelee lakiosaoikeuden tarkoituksen kannalta, lakiosaperillistä suojaava tulkinta tuntuu oikealta. Mikäli PK 15:5:n mukaiset perilliset katsotaan lakiosailmoitussäännöstä tulkittaessa testamentinsaajiksi, samalla mielestäni hieman kavennetaan lakiosaperillisen oikeutta ja suojataan muiden perillisten oikeutta perintöön. Asian tarkasteluun liittyy näin ollen myös näiden eri intressitahojen välisten etujen punninta, mutta tälläkään perusteella ei liene oikein päätyä siihen, ettei rintaperillisen tarvitsisi tehdä lakiosailmoitusta PK 15:5:n mukaisille perillisille. Tämä intressipunninta-ajatus on nimittäin asetettava vaakakuppiin ainakin sen näkökulman kanssa, etteivät oikeutemme sisällöstä tehtävät tulkinnat saisi monimutkaistaa asioita liikaa. Tulkintojen selkeys, johdonmukaisuus ja yksinkertaisuus ovat varmasti arvoja, joihin on perusteltua pyrkiä. Tämä puoltaa tulkintaa, jonka mukaan perinnöttömäksi tehdyn perillisen tulee kaikissa tilanteissa tehdä lakiosavaatimus sille, jolle osuus on tuleva. Samalla tavalla on asiaa argumentoinut myös Aarnio todetessaan, että käytännön ratkaisutilanteiden kannalta on ilmeisesti ensiarvoisen tärkeää pyrkiä molemmissa tapauksissa mahdollisimman yhtenäiseen tulkintalinjaan¹¹⁵.

¹¹² HE 77/2000 vp s. 4 ja 6.

¹¹³ Virallisessa lehdessä vuosina 2011-2018 julkaistujen lakiosailmoitusten läpikäyntikään ei tuonut asiaan lisätietoa. Ilmoituksista yksikään ei ollut perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen lakiosailmoitus PK 15:5:n mukaisille perillisille. Suurimmassa osassa ilmoituksissa oli mainittu testamentin saaja nimeltä, mutta vain osassa oli perusteltu, miksi ilmoitus esitetään lehdessä. Virallisen lehden toimituksen antaman tiedon mukaan ilmoituksen jättämiselle ei ole mitään määrämuotoa, eli toimitus ei edellytä tiettyjen tietojen mainitsemista julkaisemissaan ilmoituksessa. Virallisessa lehdessä julkaistun ilmoituksen perusteella ei voida päätellä, onko ilmoitus tehty laissa tarkoitettulla tavalla, jos ilmoituksen tehokkuus myöhemmin kiistettäisiin.

¹¹⁴ Lohi 2011a s. 404.

¹¹⁵ Aarnio 1969 s. 14. ”Molemmissa tapauksissa” tarkoittaa siis nimeltä mainittua testamentinsaajaa ja PK 15:5:n mukaista perillistä.

Jos tulkitsisimme niin, ettei PK 15:5:n mukaisille perillisille tarvitsisi tehdä lakiosailmoitusta, kannanotolla olisi myös laajempia vaikutuksia. Olisimmeko valmiita hyväksymään sen, että minkä tahansa lakiosaa loukkaavan testamentin osalta lakiosailmoitusta ei tarvitsisi tehdä, mikäli määräyksen johdosta perintö tai osa siitä menisi saajilleen lakimääräisen perimyksen mukaan? Tämä tulkinta kaventaisi lakiosailmoituksen käyttöalan ainoastaan niihin tilanteisiin, joissa lakiosaa loukkaavassa testamentissa on mainittu testamentinsaaja tai se on jokin muu kuin lakimääräisen perimyksen mukaan määräytyvä perillinen. Nämä vaikutukset on myös huomioitava asiassa.

Edellä käsiteltyjen näkökulmien vuoksi on mielestäni perusteltua tulkita niin, että myös PK 15:5:n mukaiset perilliset ovat siinä mielessä testamentinsaajia, että rintaperillisen on tehtävä lakiosailmoitus määräajassa myös heille. Olennaista on se, että halutessaan suojautua testamenttimääräystä ja sen seurauksia vastaan rintaperillisen on oikeutemme mukaan aina tehtävä lakiosailmoitus. Myös oikeuskirjallisuudessa esitetyt näkemykset tukevat tätä kantaa. Rintaperillinen voi kuitenkin tehdä lakiosailmoituksen vain osalle testamentinsaajista, jos kaikkia perillisiä ei voida selvittää ennen kuuden kuukauden määräajan päättymistä. Tällöin perillinen voi myöhemmin saada lakiosastaan vain sen osuuden, josta perilliset, joille lakiosailmoitus on osoitettu, vastaavat.¹¹⁶

3.3 Testamentin moite PK 13:1:n nojalla

3.3.1 Testamentin moitekanne

Perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen oikeussuojana on myös testamentin moite. Moitteen johdosta tuomioistuimien voi todeta, että testamentti on pätemätön, eikä se saa aikaan tarkoitettuja oikeusvaikutuksia. Oikeuskirjallisuudessa on tehty jako moiteoikeuden yleisten ja erityisten edellytysten välille¹¹⁷. Yleisenä edellytyksenä testamentin moiteoikeudelle on perillisasema. Erityisiin edellytyksiin kuuluvat ne lain mukaiset perusteet, joiden nojalla testamentti voidaan julistaa pätemättömäksi. Käsittelen asiaa tässä luvussa tämän jaottelun pohjalta.

Testamentin pätevyyden arviointi PK 13 luvun mukaisilla perusteilla on laissa säädetty tuomioistuimen tehtäväksi. Tämä käy ilmi siitä, että PK 14:5:n mukaan perillisen on nostettava kanne, jos hän haluaa moittia testamenttia PK 13 luvussa mainituilla perusteilla.

¹¹⁶ Aarnio – Kangas 2016 s. 946.

¹¹⁷ Ylöstalo 1953 s. 109-177

Kysymyksessä on siis pesänjakajan toimivallan ulkopuolinen asia. Mikäli joku osakkaista esittää testamentin pätemättömyyttä koskevan väitteen pesänjakajan toimitusjaon aikana, jakaja ei voi ratkaista väitettä ilman kaikkien osakkaiden ja testamentin saajan suostumusta. Mikäli sopimus saadaan aikaan, perinnönjako on toimitettava PK 23:7:n mukaan sopimuksen mukaisesti. Näin ollen testamentinsaaja voi luopua oikeudestaan vedota testamenttiin tai perillinen voi hyväksyä testamentin, jolloin testamentin pätevyys arviointi ei tarvitse saattaa kanteella tuomioistuimen tutkittavaksi.

Todistamisvelvollisuus pätemättömyysperusteen olemassa olosta on sillä, joka väittää perusteen rasittavan testamenttia. Testamentin moiteoikeudenkäynnissä noudatetaan siten yleisiä todistustaakkasääntöjä. Oikeudenkäymiskaaren (4/1734) 17:2.1:n mukaan asianosaisen on näytettävä ne seikat, joihin hänen vaatimuksensa perustuu. Mikäli rintaperillinen riitauttaa perinnöttömäksi tekemisen sillä perusteella, että testamentti on pätemätön, hänen on nostettava testamentin moitekanne käräjäoikeudessa ja näytettävä toteen ne seikat, jotka tukevat väitettä pätemättömyydestä. PK 15:4.2:n mukaista perinnöttömäksi tekemisen todistustaakkasäännöstä ei sovelleta testamentin moiteoikeudenkäynnissä.

Rajaan käsittelyn tässä ainoastaan PK 13:1:n mukaisiin moiteperusteisiin, vaikka testamentti voidaan riitauttaa muillakin perusteilla. Nämä muut perusteet voidaan jakaa testamentin pätevyyttä koskeviin riitautuksiin sekä testamentin tulkintaa koskevaan riitautukseen. Ensiksi mainittuja ovat esimerkiksi testamentin peruuttaminen, testamentin ineksistenssi sekä testamenttauskompetenssin puuttuminen.¹¹⁸ Perinnöttömäksi tekemistä tutkittaessa nämä kanteet ja niiden käsittely eivät kuitenkaan näyttäisi herättävän erityisiä kysymyksiä ja siksi niitä ei käsitellä tarkemmin.

3.3.2 Moiteoikeuden yleiset edellytykset

Moitekanteen voi nostaa joko lähin perillinen tai Valtiokonttori. Lähin perillinen on se lakimääräisen perimysjärjestyksen mukaan määräytyvä perillinen, joka olisi oikeutettu saamaan testamentatun omaisuuden, jos testamenttia ei olisi laadittu¹¹⁹. Moiteoikeus kuuluu Valtiokonttorille silloin, kun testamentin tekijä on kuollut ilman lakimääräisiä perillisiä¹²⁰. Valtion moiteoikeus voisi tulla kyseeseen perinnöttömäksi tekemisen kohdalla sellaisessa

¹¹⁸ Aarnio – Kangas 2015 s. 975-1065.

¹¹⁹ Rautiala 1967 s. 379.

¹²⁰ Aarnio – Kangas 2015 s. 804, PK 5:1.

harvinaisessa tilanteessa, jossa perinnönjättäjän ainoa lakimääräinen perillinen on tehty perinnöttömäksi, eikä testamentissa ole määrätty sijaantulijasta¹²¹. Jokaisella, jolla on moiteoikeus, on itsenäinen valta käyttää oikeuttaan¹²². Moiteoikeus on siinäkin mielessä henkilökohtainen, että PK 14:6:n mukaan se ei siirry velkojille¹²³. Laissa säädetty moiteperusteet ovat sellaisia testamentissa olevia virheitä, joiden olemassaolon ei katsota vahingoittavan jotakin ilmeistä yleistä etua¹²⁴. Tästä seuraa se, että perillisten asiana on nostaa määräajassa kanne testamentin pätemättömyydestä. Jos kukaan perillisistä ei halua moittia testamenttia tällaisen virheen vuoksi, testamentti voidaan mahdollisesta virheestä huolimatta toteuttaa.

Testamentin moitekanteen nostamisen määräajasta säädetään PK 14:5:ssä näin:

Jos perillinen tahtoo moittia testamenttia 13 luvussa mainituilla perusteilla, hänen on nostettava kanne kuuden kuukauden kuluessa saatuaan testamentista 4 §:n mukaisesti tiedon. Perillisellä ei kuitenkaan ole moiteoikeutta, jos hän on hyväksynyt testamentin tai muulla todistettavalla tavalla luopunut moiteoikeudestaan.

Myös perinnöttömäksi tehty rintaperillinen voi vedota kaikkiin laissa mainittuihin pätemättömyysperusteisiin määräajassa nostettavalla moitekanteella¹²⁵. Testamentin moitekanne on pantava vireille joko testamentinsaajaa vastaan tai niitä perillisiä vastaan, joiden perintöosa perinnöttömäksi tekemisessä suurenee¹²⁶. Mikäli testamentissa ei ole mainittu testamentinsaajaa nimeltä, perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen on selvitettävä, ketkä ovat PK 15:5:n mukaisia perillisiä, jotta hän pystyy nostamaan kanteen oikeita vastaajia vastaan. Voidaan kuvitella useita sellaisia tilanteita, joissa PK 15:5:n mukaiset perilliset eivät ole helposti selvitettävissä. Tarkastelin asiaa laajasti edellisessä kappaleessa lakiosailmoituksen tekemisen yhteydessä, ja totesin johtopäätöksenä, että myös PK 15:5-säännöksen mukaiset perilliset on ymmärrettävä säännöstä tulkittaessa testamentinsaajiksi. Samaan tulkintaan on tultava moitekanteen kohdalla. Käräjäoikeudessa nostettavassa

¹²¹ Valtiokonttorilla ei 14.12.2018 käydyin sähköpostikeskustelun perusteella ollut tiedossa tapausta, jossa valtiolla olisi ollut oikeus perintöön PK 15:5:n nojalla.

¹²² Ylöstalo 1953 s. 187-188. Rautiala 1967 s. 378. Aarnio – Kangas 2015 s. 803.

¹²³ Säännökset siitä, että perillisen oikeus vaatia lakiosaansa tai perillisen oikeus moittia testamenttia eivät siirry perillisen velkojille otettiin perintökaaren vuoden 1992 alussa samassa yhteydessä, jossa säädettiin takaisinsaannista konkurssipesään (HE 102/1990 vp).

¹²⁴ Ehdotus 1935:2 s. 103.

¹²⁵ Aarnio – Kangas 2015 s. 822.

¹²⁶ Rautiala 1967 s. 392.

kanteessa rintaperillisen on yksilöitävä ne henkilöt, jotka hän haastaa vastaajiksi. Vastaajia ovat ne perilliset, joiden jako-osuus tehokkaan perinnöttömäksi tekemisen johdosta suurenee. Pätemättömyyskanteen tarkoituksena on saada tuomioistuimen vahvistus sille, että perinnöttömäksi tekemistä rasittaa jokin PK 13 luvun mukainen pätemättömyysperuste. Mikäli rintaperillinen ei kanteessa yksilöi kaikkia PK 15:5:n mukaisia perillisiä, riita-asia ei tule näitä henkilöitä vastaan vireille tuomioistuimessa. Tuomioistuin on sidottu kanteen vaatimuksiin ja niiden perusteluihin määräämisperiaatteen mukaisesti¹²⁷. Tuomioistuin tutkii kanteen ainoastaan niiden vastaajien osalta, joita vastaan rintaperillinen on kanteen nostanut. Kanteella on näin ollen oikeudellista vaikutusta vain sen henkilön osalta, johon kanne on kohdistettu. Tällä taas on merkitystä rintaperillisen kannalta: Mikäli oikeus julistaa testamentin pätemättömäksi kanteessa vastaajina olleiden PK 15:5-perillisten osalta, testamentti säilyy pätevänä niihin PK 15:5-perillisiin nähden, joita vastaan moitekannetta ei oltu nostettu.¹²⁸ Näin ollen rintaperillinen voi saada pätemättömäksi julistetun testamentin vuoksi vain osan perintöosastaan.

3.3.3 Moiteoikeuden erityiset edellytykset

Moiteoikeuden erityiset edellytykset ovat niitä perusteita, joiden nojalla testamenttia voidaan moittia¹²⁹. PK 13:1:ssä säädetään pätemättömyysperusteista seuraavasti:

Testamentti voidaan moitteen johdosta julistaa pätemättömäksi:

1) jos testamentin tekijä 9 luvun 1 §:n mukaan ei ollut kelpoinen määräämään jäämistöstään;

2) jos testamenttia ei ole tehty laissa säädetyssä muodossa;

3) jos testamentin tekemiseen on vaikuttanut mielisairaus, tylsämielisyyys tai testamentin tekijän muu sieluntoiminnan häiriö; tai

4) jos testamentin tekijä on pakotettu tekemään testamentti tai hänet on siihen taivutettu käyttämällä väärin hänen ymmärtämättömyyttään, tahdonheikkouttaan tai riippuvaista asemaansa taikka jos hänet on

¹²⁷ Frände ym. 2017 s. 514.

¹²⁸ Rautiala 1967 s. 378 ja 381.

¹²⁹ Ylöstalo 1953 s. 136.

petollisesti vietelty tekemään testamentti tahi jos hän on muutoin sillä tavoin erehtynyt, että se on määrävästi vaikuttanut hänen tahtoonsa.

PK 13:1:n 1 kohdassa säädetään siitä, että testamentintekijän täytyy olla testamenttia tehdessään täysi-ikäinen. Poikkeuksellisesti testamentintekokelpoisuus on tätä nuoremmallakin, mikäli hän on naimisissa tai on ollut naimisissa. Lisäksi 15 vuotta täyttänyt saa PK 9:1:n nojalla määrätä testamentilla siitä omaisuudesta, jota hänellä on oikeus itse hallita. Tällaista omaisuutta on esimerkiksi omalla työllä ansaittu palkka ja sillä hankittu omaisuus ja sen tuotto.¹³⁰ Tämän moiteperusteen osalta perinnöttömäksi tekevä testamentti ei herätä erityisiä kysymyksiä, eikä asiaa ole tässä tutkielmassa tarpeellista käsitellä tarkemmin.

3.3.3.1 Muotovirheet

PK 13:1:n 2 kohta koskee muotovirheitä. Testamentin muutosäännökset ovat perintökaaren 10 luvussa. Kirjallinen muoto - josta tosin voidaan poiketa PK 10:3:n mukaisella suullisella hätätilatestamentilla - on tarkoitettu lisäämään oikeusvarmuutta, varmistamaan testamentin tekijän vakaan ja kypsän harkinnan sekä tarkoituksen toteutuminen sekä turvaamaan lakimääräisten perillisten asema siten, että testamenttiin vetoavan on voitava esittää mahdollisimman riidaton selvitys testamenttisaannostaan. Testamentin tekijän allekirjoitus ja sen oikeaksi tunnustaminen ovat merkityksellisiä rajapyykkeitä testamentin valmistelutoimien ja lopullisen testamentin välillä.¹³¹ Testamentin todistajien on oltava esteettämiä ja yhtä aikaa läsnä todistaessaan testamentintekijän allekirjoituksen ja todistaessaan testamentin omilla allekirjoituksillaan¹³². Kun todistajat eivät olleet yhtä aikaa läsnä todistaessaan testamentintekijän allekirjoitusta, testamentti julistettiin pätemättömäksi tapauksessa KKO 1985 II 103. Perusteluina korkein oikeus viittaa lainvalmisteluaineistoon, jonka mukaan tällä muotomääräyksellä on pyritty korostamaan testamentin teon vakavuutta ja tärkeyttä sekä estämään harkitsematon määrääminen jäämistöstä¹³³. Todistajien esteettömyysvaatimuksella varmistetaan todistajien uskottavuus ja pyyteettömyys.

¹³⁰ Ylöstalo 1953 s. 140. Aarnio – Kangas 2015 s. 312-314. Kangas 2018 s. 512.

¹³¹ Aarnio – Kangas 2015 s. 150-152.

¹³² Aarnio – Kangas 2015 s. 222.

¹³³ Korkeimman oikeuden tuomiossa ei tarkemmin mainittu, mihin lainvalmisteluasiakirjoihin perusteluissa viitataan. Asiaan on käsitelty muun muassa lainvalmistelukunnan ehdotuksessa 1935:2 s. 83.

Vaatimuksen taustalla on se, että testamentintekijä ja todistaja ovat riippumattomia toisistaan. Esteettömyyttä arvioidaan testamentin tekohetkellä.¹³⁴

Perintökaaren 10 luvun muutosäännösten lisäksi tehokas perinnöttömäksi tekeminen edellyttää PK 15:4.2:n täyttymistä. Arvioin seuraavaksi kysymystä siitä, mikä sisältö PK 13:1:n 2 kohdan säännölle ”testamenttia ei ole tehty *laissa säädetyssä muodossa*” tulee antaa perinnöttömäksi tekemistä koskevan PK 15:4.2-säännöksen soveltamisessa. PK 15:4.2:ssa edellytetään, että määräys on tehty testamentin muodossa ja samalla on mainittava määräyksen peruste. PK 13:1:n 2 kohdan mukaan testamentti voidaan julistaa pätemättömäksi, jos sitä ei ole tehty laissa säädetyssä muodossa. PK 15:4:n esitöissä todetaan, että oikeusturvallisuutta silmällä pitäen ehdotetaan säädettäväksi, että testamentissa on myös mainittava peruste, johon perinnöttömäksi tekeminen nojautuu¹³⁵. Lain säännöksistä voidaan mielestäni päätyä sekä siihen, että PK 13:1:n 2 kohdassa tarkoitetaan ainoastaan testamentin yleisiä muutosäännöksiä tai siihen, että myös perinnöttömäksi tekemisen perusteen puuttuminen testamentista voi olla sen pätemättömyysperuste.

Vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa Rautiala on todennut asiaa käsitellessään, että testamentti voidaan perinnöttömäksi tehdyn moitteen johdosta julistaa pätemättömäksi joko sillä perusteella, että se ei täytä PK 15:4:n vaatimuksia, tai sitten jollakin 13 luvussa mainitulla perusteella.”¹³⁶ Rautialan kannanottoja tarkemmin lukiessa on kuitenkin päädyttävä toteamaan, että kirjoittaja on tarkoittanut sitä, että testamentti *voidaan julistaa pätemättömäksi* PK 13 luvun mukaisilla perusteilla, jolloin testamentti menettää kokonaan merkityksensä ja rintaperillinen saa perintöosan perittävän jäämistöstä. PK 13:1:n 2 kohdan osalta tällä tarkoitetaan ainoastaan testamentin yleisiä muutosäännöksiä. Kyseinen testamenttimääräys voi kuitenkin olla muussa merkityksessä *tehoton*, jolloin lakiosaa vaatinut rintaperillinen saa testamentin estämättä lakiosan perittävän jäämistöstä. Kyseessä voi olla esimerkiksi se, että perinnöttömäksi tekemisen perustetta ei ole mainittu. Aarnio ja Kangas arvioivat asiaa selkeämmin. Hekään eivät pidä PK 15:4.2:ssa säädettyä perusteen mainitsemisen vaatimusta muutosäännöksenä vaan materiaalisena syynä sille, miksi rintaperillisen lakiosaoikeus tulisi poissulkea. Jos testamentissa ei mainita perinnöttömäksi

¹³⁴ Aarnio – Kangas 2015 s. 226-228.

¹³⁵ HE 37/1948 vp s. 11.

¹³⁶ Rautiala 1967 s. 392.

tekemisen perustetta, testamentti ei kuitenkaan tule tämän puutteen vuoksi pätemättömäksi.¹³⁷

Sekä alioikeus että hovioikeus totesivat eräässä asiaa käsittelevässä ratkaisussaan, ettei testamentti tule pätemättömäksi sillä perusteella, että siinä ei mainita syytä sille, että joku rintaperillinen ei saa testamentin perusteella perintöä¹³⁸. Tapauksessa A oli testamentannut koko omaisuutensa täydellä omistusoikeudella kahdelle pojalleen B:lle ja C:lle. Kolmas poika D vaati testamentin julistamista pätemättömäksi, koska siinä ei ollut mainittu perinnöttömäksi tekemisen perustetta. D oli myös vaatinut lakiosaansa, jonka B ja C myönsivät D:llä olevan. Oikeudenkäyntiaineistosta selviää, että D:tä ei ole tehty PK 15:4:n tarkoittamalla tavalla perinnöttömäksi. Näin ollen tapaukseen ei sovellettu kyseinen lainkohta lainkaan. A oli määrännyt testamentilla omaisuutensa B:lle ja C:lle. Rintaperillisenä D:llä on testamentin estämättä PK 7:5:n mukainen oikeus lakiosaansa. Tapauksessa D oli vaatinut ja saanut lakiosansa A:n jäämistöstä. D oli kuitenkin myös moittinut testamenttia sillä perusteella, että siinä ei ollut mainittu PK 15:4.2:n mukaista perustetta ja testamentti tulisi sen vuoksi julistaa pätemättömäksi. Mikäli kanne olisi menestynyt, D olisi saanut koko perintöosan A:n jäämistöstä. D:n perusteluna lienee ollut se, että hän on tulkinnut A:n tarkoittaneen tehdä hänet perinnöttömäksi tekemällä testamentin B:n ja C:n hyväksi. Kun testamentissa ei ollut mainittu perinnöttömäksi tekemisen perustetta, D väitti testamenttia pätemättömäksi. Oikeus kuitenkin arvioi asiaa niin, että A:n tarkoituksena on ollut B:n ja C:n hyväksi tekemällään testamentilla sulkea pois D:n perintöoikeus, mutta säilyttää hänellä lain mukainen oikeus lakiosaansa A:n jäämistöstä.

Edellä esitettyjen näkökulmien valossa onkin perusteltua tulkita PK 13:1:n 2 kohdan tarkoittavan ainoastaan testamentin tekemisen yleisten muotovaatimusten noudattamista testamentin pätevyyttä arvioitaessa. Näin ollen testamentti, jolla rintaperillinen on tehty perinnöttömäksi, on PK 13:1:n 2 kohdan valossa pätevä, mikäli sen tekemisessä on noudatettu PK 10 luvun säännöksiä testamentin tekemisestä. PK 15:4.2:n puolestaan on ymmärrettävä sekä testamentin muotoa että sisältöä koskeviksi säännökseksi. Testamentti ei kokonaisuudessaan tule pätemättömäksi, mikäli perinnöttömäksi tekemisen perusteita ei ole mainittu.

¹³⁷ Aarnio – Kangas 2015 s. 184.

¹³⁸ Vaasan HO 22.6.1995 S 95/224.

3.3.3.2 Tahtovirheet

PK 13:1:n 3-4 kohdat koskevat tahtovirheitä, jotka voidaan vielä jakaa ensinnäkin tapauksiin, joissa testamentintekijältä puuttuu testamentintekokelpoisuus ja toisaalta tapauksiin, jossa testamentintekijän tahdonmuodostus ei ole ollut vapaata¹³⁹. Aiemmin perintökaarella oli vaatimus siitä, että testamentti on tehtävä vapaasta tahdosta (vanha PK 16:1). Nykyisin tämä käy ilmi PK 13:1:n 4 kohdasta, jossa käytetään ilmausta ”määräävästi vaikuttanut hänen tahtoonsa”. Jos perittävälle on esimerkiksi kerrottu tekaistuja tietoja rintaperillisen elämäntavasta, näillä tiedoilla voi olla vaikutusta testamentintekotahtoon niin määräävästi, että perittävä tekee rintaperillisansä perinnöttömäksi. Testamenttia kuitenkin rasittaa nyt tahtovirhe, johon vetoaminen voi johtaa siihen, että se julistetaan pätemättömäksi.

PK 13:1:n 4 kohdassa todetaan, että jokin muu erehdys, joka on määräävästi vaikuttanut testamentin tekijän tahtoon, voi tehdä testamentin pätemättömäksi. Tällöin puhutaan motiivierehdyksestä. Mikäli perittävä olisi ollut tietoinen asioiden todellisesta tilasta, hän ei olisi tehnyt kyseistä testamenttimääräystä.¹⁴⁰ Erehtyminen voi kohdistua myös oikeussääntöön¹⁴¹. Testamenttioikeudessa – toisin kuin yleensä varallisuusosoikeudessa – motiivierehdys otetaan huomioon arvioitaessa testamentin pätevyyttä¹⁴². Perusteluna tälle esitetään se, että testamenttimääräystä tulkittaessa ei ole tarpeen suojata kolmannen vilpittömyyttä¹⁴³. Myös se seikka, että testamentin tulee vastata testamentin tekijän tahtoa, puoltaa sitä, että jos testamentin tekijä on erehtynyt tahdonmuodostuksensa taustalla olevista vaikuttimista, erehtyminen täytyy ottaa huomioon. Erehtyminen moiteperusteena tulee kyseeseen vain silloin, kun se on määräävästi vaikuttanut testamentin tekemiseen¹⁴⁴.

Perinnöttömäksi tehty rintaperillinen voi esimerkiksi esittää väitteen, että perittävä on erehtynyt rintaperillisen elämäntavasta ja mikäli perittävä olisi tiennyt asioiden todellisen tilan, hän ei olisi tehnyt rintaperillistä perinnöttömäksi. Perinnöttömäksi tekemisen riitauttamisen tarkastelussa olennaista on lisäksi se, voiko erehtyminen kohdistua myös testamentin teon jälkeisiin tosiseikkoihin. Perinnöttömäksi tekemisen perusteena voi olla – ja usein onkin – useiden vuosien aikana toistuvat rikolliset teot tai perillisen vuosikausia

¹³⁹ Aarnio – Kangas 2016 s. 848.

¹⁴⁰ Ehdotus 1935:2 s. 100. Aarnio – Kangas 2015 s. 900.

¹⁴¹ Rautiala 1956 s. 130. Aarnio – Kangas 2015 s. 901.

¹⁴² Rautiala 1967 s. 352.

¹⁴³ Rautiala 1956 s. 128. Rautiala 1967 s. 352.

¹⁴⁴ Ehdotus 1935:2 s. 100. Rautiala 1967 s. 353.

viettämä kunniaton ja epäsiiveellinen elämä. Oikeuskirjallisuudessa on tulkittu niin, että erehtyminen voi kohdistua vain menneisyydessä tai testamentin tekohetkellä ilmenneisiin tosiseikkoihin tai oikeussääntöihin. Erehtyminen moiteperusteena ei siten voisi kohdistua testamentin tekemisen jälkeisiin olosuhteisiin.¹⁴⁵ Kuvitellaan esimerkiksi tilannetta, jossa rintaperillinen väittää, että perittävä on testamenttia tehdessään erehtynyt rintaperillisen elämäntavasta esimerkiksi välien rikkoutumisen vuoksi. Perittävä on saattanut kuvitella perillisen jatkaneen juopottelua ja rikollista elämää toisella paikkakunnalla, mutta todellisuudessa perillinen onkin jo vuosia sitten raitistunut, saanut työpaikan ja elää tavallista elämää, jota ei voida arvioida kunniattomaksi ja epäsiiveelliseksi. Testamentintekohetkellä on olennainen vaikutus siihen, onko perittävä erehtynyt olosuhteista niin, että se on määräävästi vaikuttanut perinnöttömäksi tekemiseen. Mikäli testamentti on laadittu heti välien rikkoutumisen jälkeen, rintaperillinen ei voine vedota erehdykseen pätemättömyysperusteena. Tällöin perillinen voi kuitenkin riitauttaa testamenttimääräyksen sillä perusteella, ettei perinnöttömäksi tekemisen lainmukaista perustetta ole olemassa. Jos testamentti on laadittu vasta useita vuosia välien rikkoutumisen jälkeen, voi epäilemättä olla niin, että perittävä erehtyy vallinneista olosuhteista, eikä olisi ilman erehtymistä tehnyt rintaperillistä perinnöttömäksi. Rintaperillinen voi tällöin riitauttaa testamentin PK 13:1:n 4 kohdan nojalla ja vaatia moitekanteella sen julistamista pätemättömäksi. Todistamisvelvollisuus erehtymisen tapahtumisesta on rintaperillisellä oikeudenkäymiskaaren 17:2.1:n mukaan. Käytännössä rintaperillisen voi olla kuitenkin hyvin vaikea näyttää toteen perittävän erehtyneen viimeisen tahtonsa ilmaisemisessa.

3.3.4 Voiko testamentin moitekanne toimia lakiosailmoituksena?

Pätemättömyyteen vetoaminen on rintaperillisen kannalta lopputulosta ajatellen kenties houkuttelevin keino määräyksen riitauttamiseen, sillä jos testamentti julistetaan pätemättömäksi jollakin PK 13 luvussa mainitulla perusteella, perinnöttömäksi tehty perillinen voi saada koko perintöosansa¹⁴⁶. Vaikka perintöosan saamisen edellytyksenä ei olekaan lakiosavaatimuksen tekeminen, rintaperillisen on tehtävä lakiosailmoitus siltä varalta, että moitekanne ei menestyisikään¹⁴⁷. Testamentti voi olla täysin pätevä, mutta perinnöttömäksi tekeminen todetaan tehottomaksi, jos perustetta ei pystytä näyttämään toteen. Kuten olen jo todennut, rintaperillinen säilyttää tällöin lakiosaoikeutensa, mutta vain,

¹⁴⁵ Ylöstalo 1953 s. 147. Rautiala 1956 s. 128.

¹⁴⁶ Rautiala 1967 s. 392. Aarnio – Kangas 2016 s. 160.

¹⁴⁷ Lohi 2011a s. 402.

jos hän on vaatinut lakiosaa määräajassa tehtävällä ilmoituksella. Lakiosailmoitus on siis esitettävä samoille perillisille, joita vastaan testamentin moitekanne on nostettava. Myös määräaika lakiosailmoituksen tekemiselle ja testamentin moitekanteen nostamiselle on sama, eli kuusi kuukautta testamentin tiedoksisaannista. Kun lakiosailmoituksen tekemiseksi riittää vapaamuotoinen, mutta todisteellinen tiedoksianto testamentin saajille, herää kysymys siitä, voidaanko testamentin moitekanne toimia samalla myös lakiosailmoituksena.

Aarnio ja Kangas toteavat, että jos perillinen vaatii moitekanteella testamentin julistamista pätemättömäksi, kannevaatimus tulkitaan samalla myös lakiosan vaatimiseksi, jos asiayhteydestä voidaan päätellä perillisen tarkoittaneen myös tätä. Kirjoittajat kuitenkin tarkentavat kantaansa toteamalla, että moitekanteen yhteydessä esitetty vaatimus voi toimia lakiosailmoituksena, jos se on tehty lakiosailmoitukselle säädetyssä määräajassa.¹⁴⁸ Myös Lohi on tulkinnut asiaa niin, että testamentin moitekanne ei sellaisenaan täytä lakiosailmoituksen kriteereitä. Vaatimus voidaan toki esittää moitekanteen yhteydessä, mutta olennaista on se, että perillinen ilmoittaa vaativansa lakiosaansa jäämistöstä¹⁴⁹. Ruotsalaisessa oikeuskäytännössä on päädytty siihen, että lakiosaoikeuteen perustuva vaatimus voidaan esittää testamentin moiteoikeudenkäynnin aikana, vaikka vaatimus olisikin esitetty määräajan umpeutumisen jälkeen¹⁵⁰. Lohi ei näe mahdollisena tuoda tätä kantaa suomalaiseen oikeusjärjestelmään. Lakiosailmoituksen määräaika sääntönsä tarkoituksena on oikeusvarmuuden turvaaminen ja testamentinsaajan luottamuksen suojaaminen. Mikäli perillinen ei ole määräajassa ilmoittanut vaativansa lakiosaa, vaatimukselle ei enää ole aineellisoikeudellista perustetta. Testamentin moitekanne ei sellaisenaan toimi lakiosailmoituksena, mutta lakiosailmoituksen esittämiseksi moitekanteen yhteydessä ei ole esteitä, sillä erityisiä sisältövaatimuksia sille ei ole asetettu. Olennaista on Lohen mukaan se, että perittävä vaatii lakiosaa testamentista huolimatta.¹⁵¹

Rautiala puolestaan on todennut vuonna 1967, että perillinen tulisi ilmeisesti käytännössä edelleenkin vaatimaan lakiosaansa panemalla vireille testamentin moitekanteen, joka ”... vastaa tietysti '[lakiosa]ilmoitusta', joka on vapaamuotoinen ja vain todistettavasti tehtävä”¹⁵². Näinhän rintaperillisen oli välttämättä meneteltävä aina ennen vuoden 1951 lakimuutosta halutessaan toteuttaa lakiosaoikeutensa. Rautiala tulkitsee asiaa niin, että

¹⁴⁸ Aarnio – Kangas 2015 s. 845-846.

¹⁴⁹ Lohi 2011a s. 401-402.

¹⁵⁰ NJA 2005, teoksesta Lohi 2011a s. 403.

¹⁵¹ Lohi 2011a s. 401 ja 403.

¹⁵² Rautiala 1967 s. 140 ja 144.

testamentin moitekanne toimii samalla myös lakiosailmoituksena, koska sen muotovaatimukset ovat moitekanteen vireille saattamista kevyemmät. Olennaista tässä on kuitenkin se, että kanne on nostettu nimenomaan lakiosan vaatimista varten, eikä esimerkiksi testamentin julistamiseksi pätemättömäksi jollakin PK 13 luvun pätemättömyysperusteella. Kun lakiosavaatimuksen ja testamentin moitteen määräaika on sama, on selvää, että tällainen kanteen muodossa esitetty lakiosavaatimus täyttää PK 7:5.3:n vaatimukset.

Tapauksessa KKO 1977 II 110 kannevaatimus tulkittiin samalla lakiosavaatimukseksi, sillä perillinen oli kannetta kehittäessään huomauttanut, että testamentti loukkasi myös hänen oikeuttaan lakiosaan. Tapausselosteen mukaan raastuvanoikeus oli todennut, että lakiosaa koskeva vaatimus oli esitetty määräajan sisällä ja siksi perillinen on säilyttänyt lakiosaoikeutensa. Oikeudenkäyntiasiakirjojen mukaan perillinen oli saanut tiedon testamentin valvontakirjasta 22.3.1972 ja hänen asiamiehensä oli esittänyt testamentin saajan asiamiehelle lakiosaa koskevan vaatimuksen oikeudenkäynnin aikana 12.6.1972. Myöhemmin 16.10.1972 istunnossa perillinen oli vielä itse vaatinut lakiosaa testamentin saajalta. Ensimmäinen lakiosavaatimus on esitetty määräajan sisällä, mutta jälkimmäinen sen päättymisen jälkeen. Hovioikeus arvioi, ettei lakiosailmoitusta oltu esitetty lain edellyttämällä tavalla, sillä testamentinsaajaa ei oltu kirjallisesti haastettu vastaamaan perillisen lakiosaa koskevaan vaatimukseen. Korkein oikeus arvioi hovioikeuden ratkaisusta poiketen, että koska kanne koski testamentin julistamista kokonaisuudessaan pätemättömäksi, se käsitti myös vaatimuksen lakiosasta ja perittävällä vahvistettiin olevan testamentin estämättä oikeus lakiosaansa. Määräajasta tai sen umpeutumisesta ei näissä ylempien oikeusasteiden ratkaisuissa mainittu mitään. Itse kiinnitin tapauksessa huomion siihen, että lakiosavaatimus oli esitetty 12.6.1972 testamentinsaajan asiamiehelle. Kun sitä ei ollut esitetty testamentinsaajalle itselleen – ainakaan todisteellisesti, sillä tämä kiisti saaneensa ilmoituksen – se ei käsitykseni mukaan täyttänyt lakiosailmoituksen laissa säädettyjä vaatimuksia¹⁵³. Myöhemmin 16.10.1972 esitetty lakiosavaatimus puolestaan tehtiin suoraan testamentinsaajalle, mutta kuuden kuukauden määräaika oli tuolloin jo kulunut umpeen. Näin ollen tämäkään ilmoitus ei täyttänyt lain vaatimuksia.

Oikeudenkäyntiasiakirjoista ei selviä, arvioiko korkein oikeus asiaa lakiosailmoituksen määräajan kannalta. Korkein oikeus kuitenkin hyväksyi moitekanteen yhteydessä esitetyn

¹⁵³ Aarnio ja Kangas esimerkiksi toteavat, että testamentinsaajalta tulisi saada kirjallinen vakuutus siitä, että hän on saanut ilmoituksesta asianmukaisesti tiedon. Vuoden 1977 tapauksesta ei käy ilmi, oliko testamentinsaajan asiamies antanut oikeudenkäynnissä saamastaan lakiosavaatimuksesta todisteellisesti tiedon päämiehelleen (Aarnio – Kangas 2016 s. 948).

lakiosavaatimuksen PK 7:5.3:n mukaiseksi lakiosailmoitukseksi. Tapauksen asiakirjoista jää epäselväksi se, perustuiko raastuvanoikeuden tulkinnan mukaan myös korkeimman oikeuden ratkaisu sille arviolle, että rintaperillinen oli esittänyt lakiosavaatimuksensa määräajan sisällä. Aarnio ja Kangas arvostelevat korkeimman oikeuden ratkaisua, sillä myös heidän mukaansa määräaika olisi ollut umpeutunut vaatimuksen esittämisen hetkellä ja ratkaisu näin ollen on lakiosajärjestelmän periaatteiden vastainen¹⁵⁴. Samaan tulkintaan päädyn itsekkin edellä esitetyn mukaisesti.

Oikeuskirjallisuudessa ei näin ollen ole hyväksytty sitä, että lakiosailmoituksen määräaikasäännös voitaisiin ohittaa sillä, että testamentin moitekanne on nostettu määräajassa, ja että moitekanne sisältäisi implisiittisesti myös lakiosavaatimuksen¹⁵⁵. Mikäli lakiosaa vaaditaan testamentin moitekanteessa tai oikeudenkäynnissä määräajan sisällä, ilmoitus täyttää lain edellytykset. Asiaa käsittelevä korkeimman oikeuden tapaus ei tarjoa selvää oikeusohjetta asiaan, sillä perustelut ovat suppeat ja kysymys määräajoista ei tule ilmi aineistosta.

3.4 Pesänjakajan toimittama perinnönjako ja riitautus sen aikana

Perinnöttömäksi tehty rintaperillinen voi esittää testamentin riitautuksen toimitusjaon aikana sillä perusteella, että perinnöttömäksi tekemisen perustetta ei ole olemassa ja testamenttimääräys on näin ollen tehoton. Käsittelen seuraavaksi pesänjakajajärjestelmän kehittymistä osaksi suomalaista oikeusjärjestystä sekä pesänjakajan tehtäviä. Näiden lähtökotien valossa arvioin luvun toisessa osassa sitä, miltä osin pesänjakajalla on toimivalta arvioida perinnöttömäksi tekemisen tehokkuutta perinnönjakoon vaikuttavana esikysymyksenä.

3.4.1 Pesänjakajajärjestelmä ja pesänjakajan tehtävät

3.4.1.1 Pesänjakajajärjestelmän kehitys

Pesänjakajajärjestelmästä säädettiin perintökaaren (40/1965) 23 luvussa vuonna 1965¹⁵⁶. Jo paljon aiemmin oli tunnustettu tarve muuttaa vuoden 1734 lain perintökaaren 12 luvun säännöksiä perinnönjaosta niihin liittyvien käytännön ongelmien vuoksi. Ennen vuoden 1965 perintökaaren uudistusta osakkaiden tuli itse toimittaa perinnönjako ja se katsottiin

¹⁵⁴ Aarnio – Kangas 2015 s. 846.

¹⁵⁵ Lohi 2011a s. 401-402. Aarnio – Kangas 2016 s. 846.

¹⁵⁶ HE 6/1964 s. 4. Aarnio – Kangas 2016 s. 1272.

osakkaiden väliseksi sopimukseksi. Jaon toimittamisesta oli laissa lyhyitä ohjeita erityisesti sen varmistamiseksi, etteivät omaisuudet pirstoutuisi taloudellisesti epäedullisen pieniin osiin. Mikäli osakkaat eivät onnistuneet sopimaan esimerkiksi jaon perusteista tai omaisuuden arvostamisesta, tai yksikin osakas jäi pois jakotoimituksesta, oli osakkaiden aina turvauduttava tuomioistuimeen jaon loppuunsaattamiseksi.¹⁵⁷ Tämä saattoi viivästyttää perinnönjakoa useilla vuosilla. Tämä epäkohta oli yksi keskeisistä syistä pesänjakajajärjestelmän luomiseen¹⁵⁸. Lain esitöissä todetaan, että jos osakkaat eivät pesänjakajan toimitusjaon aikana sopisi jaosta tai jos joku osakas jäisi saapumatta jakotoimitukseen, pesänjakajan olisi toimitettava jako lain säätämässä järjestyksessä¹⁵⁹.

Myös nykyisin perinnönjaon lähtökohtana on se, että osakkaat toimittavat jaon sopimallaan tavalla (PK 23:3.1), jolloin puhutaan sopimusjaosta¹⁶⁰. Toisena vaihtoehtona on pesänjakajan toimittama toimitusjako. Tuomioistuimen hakemuksesta määräämä pesänjakaja toimittaa perinnönjaon, mikäli yksikin osakas tai pesäosuuden luovutuksensaaja sitä vaatii tai jonkun osuus pesästä on ulosmitattu (PK 23:3.2., PK 23:12.1). Perinnönjakotoimitus voi alkaa, kun kuolinpesän on ensin selvitetty (PK 23:2). Pesänjakajan tehtävistä on laissa säädetty kuitenkin hyvin niukasti. Säännöksiä on pesänjakajan kelpoisuudesta, palkkiosta ja tehtävästä vapauttamisesta (PK 23:4-6) sekä perinnönjakotoimituksen ajasta, paikasta sekä osakkaiden kutsumisesta ja perinnönjakokirjasta (PK 23:7 ja 23:9).

PK 23:7.1:n mukaan pesänjakajalla on sovinnon edistämisvelvollisuus. Pesänjakajan on siis ensiksi pyrittävä saamaan osakkaat sopimaan jaosta. Tämä muistuttaa oikeudenkäymiskaaren 5 luvun 19 §:n säännöstä, jonka mukaan tuomarin on riita-asian valmistelussa selvitettävä, onko sovinnolle olemassa edellytyksiä. Mikäli pesänjakaja onnistuu saamaan aikaan osakkaiden välillä sopimuksen perinnönjaosta, se tarkoittaa myös sitä, että perinnöttömäksi tekemisen tehokkuus tulee samalla ratkaistuksi.

Mikäli osakkaat eivät pesänjakajan toimituksen aikana pääse sopimukseen perinnönjaosta ja sen esikysymyksistä, pesänjakajan tehtävänä on lähtökohtaisesti ratkaista nämä riidanalaiset kysymykset. Pesänjakajan toimivalta ei kuitenkaan ulotu aivan kaikkien kysymysten ratkaisemiseen. Epätietoisuus pesänjakajan tehtävien rajauksesta on johtanut käytännössä

¹⁵⁷ Ehdotus 1935:2 s. 126 ja 169.

¹⁵⁸ Perintölakivaliokunta korosti tätä uudistuksen perustelua hallituksen esityksen (HE 6/1964) antamassaan mietinnössä (perintölakivaliokunnan mietintö 1/1964 vp s. 3-4).

¹⁵⁹ HE 6/1964 s. 4.

¹⁶⁰ Aarnio – Kangas 2016 s. 1260.

myös siihen, että pesänjakajat ovat tulkinneet niin, että vaikeat ja riidanalaiset asiat kuuluisivat tuomioistuimille¹⁶¹. Vaikka tämä ajattelutapa ei vastaa pesänjakajajärjestelmän tavoitteita ja tarkoitusta, se kuvastaa kuitenkin hyvin sitä, millaiseksi tulkinta pesänjakajan tehtävistä käytännön elämässä muodostuu, kun asiasta ei ole laissa säädetty yksityiskohtaisesti. Perinnöttömäksi tekemisen tehokkuutta arvioitaessa herää myös tässä tutkielmassa kysymys siitä, ulottuuko pesänjakajan toimivalta todella kaikkien osakysymysten ratkaisemiseen vai ovatko kysymykset sellaisia, että niiden ratkaiseminen kuuluu tuomioistuimen toimivaltaan.

Perintökaaren 23 luvun pesänjakajajärjestelmää on oikeuskirjallisuudessa arvosteltu siitä, että jakajan toimivalta ei ole tarpeeksi laaja¹⁶² ja toisaalta siitä, että laissa säädetään hyvin niukasti toimitusjakoon liittyvistä menettelysäännöistä¹⁶³. PK 23 on käytännön soveltamiseen liian abstrakti: se ei ”... todellakaan anna kovin pitkälle menevää evästystä pesänjakajille”, toteaa Saarenpää¹⁶⁴. Jotkut pesänjakajat esimerkiksi kieltäytyivät lain soveltamisen alkuaikoina tulkitsemasta testamenttia. Nykyisin oikeuskirjallisuuden kantana on se, että perinnönjakoon liittyvä testamentin tulkinta kuuluu pesänjakajan tehtäviin¹⁶⁵. Järjestelmä on selkeä ja toimiva silloin, kun perinnönjakoon ei liity mitään tavallisuudesta poikkeavaa¹⁶⁶. Tarkemman lainsäädännön puuttuessa oikeuskäytännön merkitys on keskeinen pesänjakajajärjestelmää tutkittaessa¹⁶⁷. Korkein oikeus on useilla ennakkoratkaisuillaan luonut pesänjakajajärjestelmän, jossa pesänjakajan ja tuomioistuimen välistä toimivaltajakoa on täsmennetty¹⁶⁸. Perinnöttömäksi tekemisen riitauttamista koskevaa laajaa ennakkotapausaineistoa ei kuitenkaan ole käytettävissä, vaan tulkintoja pesänjakajan tehtävistä PK 15:4-säännöksen osalta on muodostettava soveltamalla muiden perinnönjakoa ja pesänjakajaa koskevien kysymysten ennakkoratkaisuissa luotuja oikeusohjeita.

Oikeustapausaineistoa hyödynnetessä herää kysymys siitä, miten avioliiton päättyessä toimitettavaa ositusta käsittelevät tapaukset soveltuvat perinnönjakotoimituksen tutkimiseen. Vaikka ositus ja perinnönjako ovat erillisiä toimituksia, ne liittyvät monilta osin

¹⁶¹ Saarenpää 1985 s. 30.

¹⁶² Aarnio – Kangas 2016 s. 1274.

¹⁶³ Välimäki 2003 s. 26

¹⁶⁴ Saarenpää 1980a s. 58-59.

¹⁶⁵ Kangas 1984 s. 160.

¹⁶⁶ Saarenpää 1978 s. 97.

¹⁶⁷ Aarnio – Kangas 2016 s. 1274.

¹⁶⁸ Helin 1992 s. 1342.

toisiinsa. Ensiksikin naimisissa olevan vainajan jälkeen toimitettavaa perinnönjakoa edeltää osituksen toimittaminen ensiksi kuolleen puolison ja lesken välillä (PK 23:1.2 ja avioliittolaki (234/1929) 85 §). Toiseksi omaisuuden ositus on avioliittolain 98 §:n nojalla toimitettava siinä järjestyksessä, kuin perinnönjaosta on säädetty. Tämä säännös siis liittyy osituksen ja perinnönjaon menettelysäännöt yhteen. Perinnönjakoa toimittamaan määrätty pesänjakaja määrätäänkin yleensä toimittamaan myös ositus¹⁶⁹. Pesänjakajan toimivaltaa koskevat korkeimman oikeuden ratkaisut ja oikeuskirjallisuudessa esitetyt kannanotot voivat siten koskea ositus- tai perinnönjakotoimitusta. Oikeuskäytännössä yhteys on todettu esimerkiksi tapauksen KKO 2013:32 ratkaisun kohdassa 13, jossa todetaan, että perinnönjakoa toimittavan pesänjakajan tehtävä ja asema on samankaltainen kuin tapauksessa KKO 2011:31 ositusta toimittavan pesänjakajan tehtävä. Nähdäkseni pesänjakajan tehtäviä ja toimivallan laajuutta tutkittaessa voidaan näin ollen pitää relevantteina myös ositustoimituksia käsitteleviä oikeuslähteitä.

Oikeuskirjallisuudessa vallitseekin selvä tulkinta siitä, että ositustoimituksissa pesänjakajan toimivalta on laaja ja hänen toimivaltaansa kuuluu ratkaista kaikki ne lopputulokseen vaikuttavat kysymykset, joita ei ole laissa osoitettu tuomioistuimen tehtäväksi¹⁷⁰. Tapauksen KKO 2007:13 perusteluissa korkein oikeus lausuu, että ”[o]situksessa pesänjakajan kuuluu käsitellä ja ratkaista pääsääntöisesti kaikki puolisojen aviovarallisuussuhteen purkamiseen kuuluvat kysymykset, elleivät ne kuulu muualla ratkaistaviksi”. Myös perinnönjaon kohdalla oikeuskirjallisuudessa lähdetään siitä, että pesänjakajan toimivalta on laaja. Lähtökohtaisesti vain ne tehtävät, jotka on erikseen säädetty tuomioistuimelle, rajautuvat pois pesänjakajan tehtävistä.

3.4.1.2 Pesänjakajan tehtävät ja pesänjakajan toimivallan ulkopuoliset asiat

Pesänjakaja on kelpoinen monissa perinnönjakoon liittyvissä kysymyksissä antamaan sitovia sisällöllisiä ratkaisuita, joilla on oikeudellisia vaikutuksia.¹⁷¹ Joidenkin kysymysten osalta pesänjakajalla ei ole toimivaltaa ja joidenkin osalta toimivalta saattaa olla limittäinen tuomioistuimen toimivallan kanssa. Pesänjakajan tehtävien lyhyt esittely auttaa muodostamaan kuvaa pesänjakajajärjestelmästä kokonaisuutena ja tukee

¹⁶⁹ Pesänjakajan toimivaltaa on tulkittu myös niin, että osituksen toimittaminen kuuluu perinnönjakoa varten määrätyn pesänjakajan toimivaltaan ilman nimenomaista määräystä (Kangas 1984 s. 147-148. Lohi 2016 s. 698).

¹⁷⁰ Muun muassa Aarnio – Helin 1992 s. 154. Kangas 1984 s. 145. Lohi 2016 s. 721. Kangas 2018 s. 194.

¹⁷¹ Kangas 1984 s. 145.

tutkimuskysymysten arviointia. Pesänjakajalla on samanlainen toiminta- ja tutkimisvelvollisuus kuin tuomioistuimella. Pesänjakaja ottaa vastaan eri osapuolten vaatimukset ja näkemykset ja tekee niiden pohjalta perustellut ratkaisut.¹⁷² Pesänjakajan on myös oma-aloitteisesti selvitettävä esimerkiksi se, ovatko perimyksen yleiset edellytykset kaikkien perillisten osalta olemassa¹⁷³. Tämän tutkielman kannalta tämä tarkoittaa sitä, että pesänjakajan on selvitettävä, onko olemassa *lainvoimainen* testamentti, jolla perillinen on tehty perinnöttömäksi. Pesänjakajan puolueettomuusvaatimuksen vuoksi hän ei kuitenkaan voi oma-aloitteisesti ottaa laajemmin kantaa perimyksen esteitä koskevaan kysymykseen, koska sen ratkaiseminen on aina jonkun osakkaan erityisessä intressissä¹⁷⁴.

Pesänjakajan on myös selvitettävä osapuolille toimituksen tarkoitus, osallisten asema sekä moitemahdollisuus. Pesänjakajan tehtävänä on siten antaa osakkaille riittävästi tietoa heidän oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan, mutta hän ei saa olla kenenkään asiamies. Pesänjakajan kyselyvelvollisuuden tarkoituksena on puolestaan selvittää perinnönjaon yleiset edellytykset ja sisältöön vaikuttavat tekijät. Myös omaisuuden arvostaminen on yksi pesänjakajan tehtävistä.¹⁷⁵ Pesänjakajalla on itse asiassa ratkaisupakko niistä kysymyksistä, jotka kuuluvat hänen toimivaltansa piiriin¹⁷⁶.

Materiaaliseen perinnönjakoon liittyen lähtökohtana on osakkaiden välinen sopimus omaisuuden jakamisesta. Pesänjakajan tehtäviin kuuluvalla sovinnon edistämisvelvollisuudella voidaan jaon loppuunsaattamisen ohella saavuttaa myös muita myönteisiä tavoitteita. Lohi on arvioinut sovintoratkaisun hyötyjä ja todennut, että se lyhentää toimituksen kestoa ja alentaa samalla jaon kustannuksia. Lopputulos koetaan tällöin myös oikeudenmukaisemmaksi, eikä muutoksenhauille ole usein enää tarvetta.¹⁷⁷ Mikäli sovinnolle ei ole edellytyksiä, pesänjakajan on lähtökohtaisesti jaettava omaisuus tasan siten, että kullekin osakkaalle annetaan osa kaikenlaatuudesta omaisuudesta. Tämän PK 23:8:n säännöksen taustalla on tasajaon periaate, eli pyrkimys kohdella perillisiä yhdenvertaisesti¹⁷⁸.

Testamentin tulkinta sekä testamentin tehokkuuteen liittyvien väitteiden, esimerkiksi testamentin peruuttamistahdonilmaisun pätevyyden arviointi kuuluu pesänjakajan

¹⁷² Saarenpää 1978 s. 102-103.

¹⁷³ Aarnio – Kangas 2016 s. 1308.

¹⁷⁴ Aarnio – Kangas 2016 s. 1322.

¹⁷⁵ Kangas 1984 s. 153-154 ja 160.

¹⁷⁶ Aarnio – Kangas 2016 s. 1329.

¹⁷⁷ Lohi 2016 s. 718.

¹⁷⁸ Saarenpää 1980b s. 57.

tehtäviin¹⁷⁹. Pesänjakajan on tehtävä myös arvio siitä, miten tiedossa oleva ennakkoluopuminen, perinnöstä luopuminen tai perintöosuuden luovutus vaikuttaa perinnönjakoon¹⁸⁰. Kysymykset ennakkoperinnöstä, suosiolahjasta, testamenttiin rinnastuvasta lahjasta ja ylisuurista henkivakuutusmaksuista kuuluvat pesänjakajan toimivaltaan. Myös kysymykset siitä, onko testamentti annettu perillisille lainmukaisesti tiedoksi ja onko lakiosailmoitus tehty laissa säädetyllä tavalla, kuuluvat pesänjakajan tehtäviin.¹⁸¹

Oikeuskäytännössä pesänjakajan tehtäviksi on katsottu useiden vaikeidenkin tulkintakysymysten ratkaiseminen. Tapauksessa KKO 1981 II 132 oikeus totesi, että pesänjakajan tehtävään kuului arvioida, oliko asumus- ja avioeron varalta tehty sopimus pätemätön ilmeisen kohtuuttomuuden vuoksi. Tapauksen KKO 1983 II 31 mukaan pesänjakajalla oli toimivalta tutkia ja ratkaista erimielisyys siitä, oliko kuolinpesällä saatava yhdeltä pesänosakkaalta. Alemmat oikeusasteet olivat katsoneet kysymyksen kuuluvan pesänselvitykseen.¹⁸² Tapauksessa KKO 2008:108 korkein oikeus totesi pesänjakajan ratkaisuvallan piiriin kuuluvan sen, onko leskellä PK 3:1a:ssa tarkoitettu oikeus pitää hallinnassaan kuolleen puolisonsa jäämistöön kuuluva asunto. Ratkaisussa on viitattu perintökaaren muuttamista käsittelevään hallituksen esitykseen, jonka mukaan lain tarkoituksena oli parantaa eloonjääneen puolison asemaa. Esitöissä todetaan mielestäni liian suoraviivaisesti, että *perintökaaren jakoa koskevista säännöksistä seuraa*, että ratkaisuvallalla PK 3:1a-säännöksen soveltamisessa olisi ensisijaisesti pesänjakajalla¹⁸³. Tapauksen oikeusohjeena on siis pidettävän sitä, että pesänjakaja ratkaisee kyseisen kysymyksen, mutta perusteluna se, että tämä ratkaisu seuraisi perintökaaren jakoa koskevista säännöksistä, on mielestäni hatara. Kuten asiasta käyty laaja oikeustieteellinen keskustelu ja lukuisat oikeustapaukset osoittavat, pesänjakajan ratkaisuvallan laajuus ei suoraan ilmene PK 23 luvun säännöksistä.

Pesänjakajan laajasta toimivallasta poiketen laissa on säädetty osa perinnönjakoon liittyvistä kysymyksistä pesänjakajan toimivallan ulkopuolelle. Testamentin pätemättömyyden toteaminen PK 13:1:n mukaisella perusteella, lakiosan täydennysvaatimus sekä isyyden

¹⁷⁹ Aarnio – Kangas 2015 s. 1064.

¹⁸⁰ Kangas 1984 s. 160.

¹⁸¹ Aarnio – Kangas 2016 s. 1330.

¹⁸² KKO 1983 II 31 ratkaisun tiivistelmä.

¹⁸³ HE 225/1982 vp s. 11.

vahvistaminen eivät lain mukaan kuulu pesänjakajan tehtäviin. Käsittelen seuraavaksi näitä lyhyesti.

Kun testamentin pätemättömyydestä ja lakiosan täydennyksestä säädettiin perintökaaressa, ei pesänjakajajärjestelmää vielä tunnettu. Mikäli osakas väitti testamenttia pätemättömäksi tai jäämistön varat eivät riittäneet lakiosan maksamiseen, kysymykset oli käsiteltävä tuomioistuimessa. Sama menettely oli vaihtoehtona kaikkien muidenkin perinnönjakoa koskevien erimielisyyksien ratkaisemiseksi. Kun pesänjakajajärjestelmästä säädettiin vuonna 1965, säännöksiä testamentin pätemättömyydestä tai lakiosan täydennyksestä ei muutettu. Saarenpää perustelee toimivallanjakoa sillä, että vakiintuneen käsityksen mukaan jo tehtyihin oikeustoimiin puuttuminen on tuomioistuinten asia¹⁸⁴. Saarenpää jatkaa argumentointiaan toteamalla, että tämä rajoitus eittämättä vähentää pesänjakajajärjestelmän joustavuutta, mutta että ”... ne arvot, joiden varaan etenkin tuomioistuinsidonnaisuus on rakennettu, ovat joustavuuden tavoitetta painavampia.” Saarenpää on käsittäkseni sitä mieltä, että tuomioistuin pystyy saavuttamaan pesänjakajaa paremman ja oikeudenmukaisemman lopputuloksen arvioidessaan testamentin pätevyyttä tai lakiosan täydennysvaatimuksen oikeellisuutta.

Testamentin PK 13 luvun mukaisen pätevyysarvioinnin uskomisen yksin tuomioistuimelle ei johda siihen, ettei pesänjakajalla olisi toimivaltaa arvioida muiden oikeustoimien pätevyyttä. Ositukseen vaikuttavien oikeustoimien, kuten avioehtosopimuksen ja osituksen esisopimuksen pätevyysarviointi kuuluu oikeuskäytännön mukaan pesänjakajan toimivaltaan¹⁸⁵. Nähdäkseni myös perinnönjakoon liittyvien oikeustoimien – siis muiden kuin testamentin - pätevyysarviointi kuuluu pesänjakajan tehtäviin¹⁸⁶. Kangas kuitenkin muistuttaa, että pesänjakaja voi tehdä esimerkiksi oikeustoimen kohtuullisuusarvion ainoastaan silloin, kun riita on toimitukseen osallistuvien henkilöiden välillä. Jos oikeustoimen osapuolena on toimituksen ulkopuolinen henkilö, pesänjakaja ei voi ratkaista asiaa.¹⁸⁷ Sama pesänjakajan toimivallan rajausta tulee esiin omistuskysymyksen osalta tapauksessa KKO 1999:58, jossa korkein oikeus toteaa,

¹⁸⁴ Saarenpää 1980a s. 16.

¹⁸⁵ Tämä kanta todetaan tapauksessa KKO 1983 II 143. Korkein oikeus laajensi ratkaisulla pesänjakajan toimivaltaa osituskysymyksissä, mutta siitä huolimatta tässä yksittäistapauksessa asia käsiteltiin tuomioistuimessa. Kantaja oli esittänyt kanteen perusteeksi sellaisia seikkoja, joiden vuoksi hänellä todettiin olevan oikeudellinen tarve asian käsittelyyn ennen toimitusjaon loppuun saattamista. Pesänjakaja oli myös keskeyttänyt toimituksen kanteen ajamista varten.

¹⁸⁶ Näin esimerkiksi Aarnio – Kangas 2016 s. 1329.

¹⁸⁷ Kangas 1984 s. 156-157.

ettei pesänjakajalla ollut toimivaltaa antaa sellaisten esineiden hallinnan palauttamista koskevia määräyksiä, joiden omistusoikeudesta ei ollut riitaa osituspuolten välillä.

Isyyslain mukaisen isyyden vahvistamisratkaisun tekeminen ei kuulu pesänjakajan toimivaltaan, vaan se tehdään maistraatin tai tuomioistuimen päätöksellä¹⁸⁸. Isyyden vahvistaminen vaikuttaa siihen, onko perillisellä lakimääräinen perintöoikeus isänsä jälkeen. Tämä on kyseisen perillisen ja myös muiden perillisten kannalta olennainen perinnönjakoon vaikuttava kysymys¹⁸⁹. Isyyden vahvistamisella on perinnönjaon lisäksi paljon muitakin vaikutuksia, jotka eivät liity perintöoikeudellisiin kysymyksiin¹⁹⁰. Isyyden vahvistamista koskevan ratkaisun tekeminen voi vaatia myös todistelun vastaanottamista, joka voi olla tuomioistuimessa pesänjakajan toimitusta luotettavampaa. Myös esimerkiksi oikeusgeneettisen isyystutkimuksen isyyden selvittämiseksi voi määrätä lain mukaan vain tuomioistuin¹⁹¹. Lainsäädäntömme on tältä osin selkeä: isyyden vahvistamispäätös on uskottu lain mukaisille viranomaisille.

3.4.1.3 Pesänjakajajärjestelmän asema

Saarenpää kuvaa pesänjakajan tehtäviä ”pienimuotoiseksi prosessiksi”¹⁹². Pesänjakajajärjestelmä on tuomioistuintietä joustavampi menettely, jonka kuitenkin tulee olla luotettavuudessaan tuomioistuinmenettelyn kanssa samalla tasolla¹⁹³. Myös korkein oikeus on lausunut, että ”[p]esänjakajan tehtävä voidaan rinnastaa tuomarin tehtävään”¹⁹⁴. EU:n perintöasetuksen mukaan pesänjakajaa voidaan pitää tuomioistuimeen rinnastettavana ”oikeusalan ammattilaisena”¹⁹⁵. Kun pesänjakaja näin ollen on riippumaton ja puolueeton, tuomariin verrattavissa oleva lainkäyttäjä, jonka tehtävänä on tehdä osakkaita sitovia oikeudellisia ratkaisuita, ei osakkaiden ja muiden perinnönjakoon osallisten oikeusturvan suojaaminen edellytä mielestäni pesänjakajan toimivallan rajoittamista. Perinnöttömäksi tekeminen on kuitenkin poikkeuksellinen testamenttimääräys, jonka vaikutukset ovat rintaperillisen kannalta merkittäviä, sillä siinä puututaan lakiosasujaan. Seuraavassa osassa keskityn arvioimaan pesänjakajan toimivaltaa juuri PK 15:4-säännöksen tulkinnassa.

¹⁸⁸ Aarnio – Kangas 2016 s. 1307. Isyyslaki (11/2015).

¹⁸⁹ Helin 2016 s. 240.

¹⁹⁰ Helin 2016 s. 1-3.

¹⁹¹ Isyyslaki 9 § ja laki oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta (378/2005) 2 §.

¹⁹² Saarenpää 1978 s. 102.

¹⁹³ Saarenpää 1985 s. 13.

¹⁹⁴ KKO 2011:31 kohta 5.

¹⁹⁵ Asetus 650/2012 3 artikla 2 kohta.

Koska oikeutemme ei tunne pesänjakajapakkoa niidenkään kysymysten osalta, jotka selvästi kuuluvat pesänjakajan toimivaltaan, on pesänjakajan tehtäviä selvitetessä pohdittava myös järjestelmän asemaa suhteessa tuomioistuimenmenettelyyn. Oikeuskirjallisuudessa on keskusteltu siitä, onko pesänjakajajärjestelmä luotu tuomioistuimen asemasta riidanratkaisuforumiksi vai onko se tuomioistuimenmenettelyn rinnalle rakennettu yksityisluontoinen ja vapaamuotoinen menettely, johon osakas voi aina turvautua¹⁹⁶. Tällä tulkintavalinnalla on ratkaiseva merkitys tutkielmassani esitettävien kysymysten arvioinnissa. Mikäli pesänjakajajärjestelmä nähdään riidanratkaisuforumina tuomioistuimen asemasta, muodostuu pesänjakajan toimitus pakolliseksi menettelyksi niiden kysymysten osalta, jotka kuuluvat pesänjakajan toimivallan piiriin. Pesänjakajan vallan pidäkkeenä ja perillisten oikeusturvan takeena on mahdollisuus moittia pesänjakajan toimittamaa perinnönjakoa nostamalla kanne tuomioistuimessa PK 23:10:n mukaan¹⁹⁷. Tämän ajatuksen mukaan perillisten oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ei vaarantuisi, vaikka pesänjakajajärjestelmää tulkittaisiinkin pesänjakajapakkona. Toisaalta, jos pesänjakajajärjestelmää pidetään valinnaisena ja tuomioistuintien rinnalle kehitettynä vaihtoehtoisena menettelynä, voivat osakkaat tietyin edellytyksin saattaa riidanalaisen kysymyksen suoraan tuomioistuimen käsiteltäväksi. Molemmille tulkinnoille on esitettävissä hyviä perusteluita, joihin palaan myöhemmin.

3.4.2 Pesänjakajan toimivalta ratkaista esitetty riitautus

3.4.2.1 Mihin pesänjakajan toimivalta perustuu?

Perinnöttömäksi tehty rintaperillinen voi riitauttaa perinnöttömäksi tekemisen ilmoittamalla siitä pesänjakajalle toimitusjaon aikana. Pesänjakaja tutkii tällaisen perimyksen esteitä koskevan väitteen asianosaisaloitteisesti¹⁹⁸. Käsittelen seuraavaksi tilannetta, jossa rintaperillinen väittää, ettei perinnöttömäksi tekemisen perustetta ole olemassa. Käsitykseni mukaan se, täyttyykö lain mukainen peruste, on keskeisin kysymys perinnöttömäksi

¹⁹⁶ Kangas 1984 s. 143-168. Helin 1992 s. 1341-1346. Saarenpää 1994 s. 212. Lohi 2016 s. 733.

¹⁹⁷ Tapauksen KKO 2013:32 perusteluiden kohdassa 17. oikeus toteaa yleisesti, että pesänjakajan tehtäviin kuuluu ratkaista sellaisiakin kysymyksiä, joista jaon osapuolet ovat eri mieltä pesänjakajan kanssa. Ensisijaisena oikeussuojakeinona pesänjakajan ratkaisuihin on perinnönjaon moittiminen. Toimitusmiehen erottaminen PK 23:5:n nojalla tulisi ratkaisun perusteluiden mukaan kyseeseen, mikäli pesänjakaja on esimerkiksi syyllistynyt vakavaan väärinkäsitykseen, tai hän ei selvästi hallitse tehtäviään tai on ymmärtänyt tehtävänsä selvästi väärin.

¹⁹⁸ Aarnio – Kangas 2016 s. 1322.

tekemistä koskevilla riidoilla. Tämän tutkielman kannalta kiinnostavaa on se, onko pesänjakajalla toimivalta ratkaista esitetty riitautus ja jos on, niin mihin toimivalta perustuu.

Perintökaari ei ota suoraan kantaa tähän asiaan. PK 15:4:ssä ei sanota, että asia olisi tuomioistuimen tehtävä, toisin kuin testamentin pätemättömäksi julistamisesta säädetään PK 13:1:ssä. Pesänjakajan toimivalta tutkia perinnöttömäksi tekemisen perusteen olemassaolo voidaan näin ollen johtaa suoraan lain sanamuodon mukaisesta tulkinnasta. Lakia ei voi kuitenkaan tulkita näin suoraan, sillä PK 15:4-säännös tuli voimaan vuonna 1951 ja pesänjakajajärjestelmää koskevat säännökset otettiin perintökaareen vasta vuonna 1965. Ennen vuoden 1965 perintökaaren uudistusta riidanalainen testamentti tai muu perinnönjaon erimielisyys piti aina saattaa tuomioistuimen arvioitavaksi. Pesänjakajan toimivaltaa on vuodesta 1965 alkaen näin ollen tulkittava PK 23 luvun mukaan, jossa tosin ei säädetä pesänjakajan tehtävistä kysymyksen vastaamiseen edellyttävällä tarkkuudella.

Kun perintökaari ja lain esityöt eivät anna vastausta suoraan, asiaa täytyy arvioida muiden oikeuslähteiden pohjalta. Pesänjakajajärjestelmän keskeisenä tarkoituksena on ollut luoda tuomioistuinta joustavampi menettely perinnönjaon toimittamiselle siirtämällä aiemmin tuomioistuimelle kuuluneita tehtäviä pesänjakajan ratkaistaviksi¹⁹⁹. Pesänjakaja voi ottaa käsiteltäväksi kerralla kaikki perinnönjakoon liittyvät kysymykset ja arvioida niitä kokonaisuutena. Tuomioistuin on puolestaan aina sidottu kanteeseen ja siinä esitettyihin väitteisiin. Mikäli tulkitsemme, ettei pesänjakajalla ole toimivaltaa perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arvioinnissa, se olisi mielestäni pesänjakajajärjestelmän tarkoituksen vastaista. Pesänjakajan toimittamaan jakoon tyytymätön osakas voi nostaa perinnönjaon moitekanteen. Jakoa voi moittia sekä aineellisilla että menettelyllisillä perusteilla. Mikäli pesänjakaja on katsonut, että rintaperillinen on menettänyt lakiosansa perinnöttömäksi tekemistä koskevan määräyksen vuoksi, perillisellä on oikeus saattaa asia uudelleen arvioitavaksi tuomioistuimessa²⁰⁰. Pesänjakajajärjestelmän tarkoitus on mielestäni yksi vahva perustelu pesänjakajan laajan toimivallan puolesta myös perinnöttömäksi tekemisen perusteiden olemassa oloa arvioitaessa.

Oikeuskirjallisuudessa esitetään, että perillisten osakkuusaseman toteaminen on perinnönjaon esikysymyksenä pesänjakajan toimivaltaan kuuluva tehtävä²⁰¹. Saarenpää on

¹⁹⁹ Kangas 1984 s. 145.

²⁰⁰ Rintaperillinen menettää moiteoikeutensa vasta sitten, kun perinnönjaon kuuden kuukauden moiteaika on kulunut umpeen, eikä hän ole siinä ajassa moittinut jatkoa.

²⁰¹ Kangas 1984 s. 160.

todennut, että ”... pyrittäessä asettamaan pesänjakaja tuomioistuimen asemaan lainvoimaiseen perinnönjakoon tähtäävässä menettelyssä...” tulkinnan täytyy olla kiistaton: Mikäli pesänjakaja ei voisi ratkaista osakkuuskysymystä, koko järjestelmältä vietäisiin ikään kuin pohjaa pois.²⁰² Kuolinpesän osakkaita ovat PK 18:1.1:n mukaan perilliset, yleistestamentinsaaja sekä eloonjäänyt puoliso tietyin edellytyksin. Osakkaana pidetään PK 18:1.2:n mukaan myös perillistä, jonka osakkuus on riidanalainen. Tämän niin kutsutun riidanalaissäännön vuoksi perinnöttömäksi tehty perillinen oletetaan osakkaaksi, ja hän voi osallistua jäämistöomaisuuden vallintaan yhdessä muiden osakkaiden kanssa ja käyttää kaikkia osakkaan oikeussuojakeinoja, kunnes asia on ratkaistu²⁰³. PK 15:4 on osakkuusaseman kannalta merkittävä säännös, sillä tehokkaasti perinnöttömäksi tehty rintaperillinen menettää oikeutensa kuolinpesän osakkaana²⁰⁴. Myös perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arviointi osana osakkuusratkaisun tekemistä täytynee kuulua pesänjakajan tehtäviin. Ilman tuon ratkaisun tekemistä pesänjakaja ei voi todeta rintaperillisen osakasasemaa, eikä voi lopulta toimittaa perinnönjakoa.

Oikeuskirjallisuudessa todetaan myös, että kuolinpesän osakkaiden selvittämiseksi pesänjakajan on todettava se, mihin kunkin osakkaan osakkuusoikeus perustuu²⁰⁵. Tällöin pesänjakajan on arvioitava perimyksen edellytysten ja esteiden olemassaoloa²⁰⁶. Jotta tästä voidaan johtaa pesänjakajan toimivalta ratkaista myös perinnöttömäksi tekemisen perusteen olemassaolo, perinnöttömäksi tekeminen on tulkittava tällaiseksi perimyksen edellytysten ja esteiden selvittämistä koskevaksi kysymykseksi. Perinnöttömäksi tekeminen on perintökaaressa sijoitettu nykyisin samaan lukuun perintöön ja testamenttiin perustuvan oikeuden menettämisen kanssa²⁰⁷. PK 15:4-säännöksen paikka PK 15 luvussa on sinänsä täysin perusteltu: Mikäli perinnöttömäksi tekeminen todetaan tehokkaaksi, se johtaa perintöoikeuden (tai oikeammin lakiosaoikeuden) menettämiseen aivan kuten muutkin PK 15 luvussa mainitut teot²⁰⁸. Myös oikeuskirjallisuuden yleisteoksissa noudatetaan samaa systematisointia²⁰⁹. PK 15:4-säännös eroaa kuitenkin merkittävästi muista kyseisessä

²⁰² Saarenpää 1980a s. 33.

²⁰³ Muun muassa Aarnio 1967 s. 56 ja Saarenpää 1980a s. 30.

²⁰⁴ Rautiala 1957 s. 202-203. Aarnio – Kangas 2016 s. 160.

²⁰⁵ Saarenpää 1980a s. 33.

²⁰⁶ Aarnio 1974 s. 36.

²⁰⁷ Nykyisestä perintökaaresta poiketen vuoden 1951 osittaisuudistuksessa perinnöttömäksi tekemistä koskevat säännökset sijoitettiin lakiosaa säätelevien pykälien yhteyteen (PK 17 luku Lakiosasta ja perittävän lapselle suoritettavasti elatusavusta), eikä perimyksen esteiden yhteyteen lukuun 6.

²⁰⁸ Perittävän surmaaminen, testamentin salaaminen tai hävittäminen tai näihin tekoihin osallistuminen (PK 15:1-3).

²⁰⁹ Esimerkiksi Aarnio 1974 s. 36-48, joka sijoittaa myös perinnöstä luopumisen samaan yhteyteen. Aarnio – Kangas 2016 s. 128-185. Kangas 2018 s. 340-344.

luvussa säädetystä perintöoikeuden menettämisperusteista. PK 15:1-3 §:ssä säädetty perusteet nimittäin vaikuttavat suoraan lain nojalla. Niiden soveltaminen ei edellytä perittävän tekemää testamenttia, toisin kuin PK 15:4:n soveltaminen. Aarnio ja Kangas toteavat, että pesänjakajan on oma-aloitteisesti tutkittava perimyksen erityiset edellytykset, joihin kuuluu sen selvittäminen, onko olemassa lainvoimainen perinnöttömäksi tekemistä tarkoittava testamentti. Kirjoittajat ovat tarkentaneet kantaansa todeten, että pesänjakaja on velvollinen arvioimaan myös sitä, onko väitettyä perinnöttömäksi tekemisen perustetta olemassa.²¹⁰ Ennen vuotta 2016 ilmestyneissä painoksissa Aarnio ja Kangas toteavat, että perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arviointi on tuomioistuinasia ja perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen on nostettava kanne, jos hän haluaa kiistää perinnöttömäksi tekemisen²¹¹.

Kuten olen jo todennut, myös ennakkoluopumisen, perinnöstä luopumisen ja perintöosuuden luovutuksen vaikutuksen arviointi perinnönjakoon kuuluvat pesänjakajan tehtäviin²¹². Näitä voidaan pitää kuolinpesän osakkaiden osakasasemaa muotoavina oikeustoimina, mutta voidaanko tästä päätyä siihen, että myös perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arviointi osakasasemaa muotoavana oikeustoimena olisi pesänjakajan tehtäviin kuuluva asia. Edellä mainitut oikeustoimet ovat perillisen tekemiä tahdonilmaisuja, eivätkä perittävän tekemiä testamenttimääräyksiä, joten niiden samankaltainen soveltaminen ei ole välttämättä mahdollista. Luopuja voi itse kertoa pesänjakajalle lisätietoa oikeustoimensa tekemisestä, mutta perinnöttömäksi tekemisen tehokkuutta arvioitaessa määräyksen tehnyt perittävä on jo kuollut. Tulkitsen kuitenkin niin, että pesänjakajan toimivaltaan kuuluu näiden edellä mainittujen oikeustoimien arviointi myös tilanteessa, jossa luopuja itse olisi jo kuollut. Näin ollen mainittujen oikeustoimien arvioinnin kuuluminen pesänjakajan toimivaltaan voisi perustella sitä, että myös perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arviointi kuuluu pesänjakajan tehtäviin. On selvää, että testamentti, jolla rintaperillinen on tehty perinnöttömäksi, on oikeustoimi, joka muotoaa perillisten osakasasemaa. Pesänjakajan

²¹⁰ Aarnio – Kangas 2016 s. 1308.

²¹¹ Aarnio – Kangas 2009 s. 164 ja 1250. Aarnio – Kangas 1999 s. 647. Vuoden 1999 painoksessa todetaan, että rintaperillinen voi riitauttaa perinnöttömäksi tekemisen joko nostamalla kanteen, jolla vaatii vahvistettavaksi, ettei PK 15:4:ssä tarkoitettua tosiseikastoa vallitse tai moittimalla testamenttia jollakin PK 13:1:ssä säädetyllä perusteella. Tämä tulkinta muistuttaa ennen vuotta 1951 voimassa ollutta lakia, jonka mukaan rintaperillisen tuli aina nostaa testamentin moitekanne, mikäli hän halusi riitauttaa perinnöttömäksi tekemisen (Aarnio – Kangas 1999 s. 93-94).

²¹² Kangas 1984 s. 160.

toimivalta ratkaista perinnöttömäksi tekemisen tehokkuus voidaan mielestäni johtaa myös tästä tulkinnasta.

Edellä esitetyn lisäksi on mielestäni tarpeen arvioida kysymystä siitä, onko esitettävissä jotain perusteluja sille, miksi pesänjakaja ei voisi ratkaista perinnöttömäksi tekemisen perusteen olemassa oloa. Tällaiset reaali- eli asia-argumentit ovat sallittuja oikeuslähteitä, joista voidaan saada tukea esitetyille tulkinnoille²¹³. Käyn seuraavaksi läpi muutamia perinnöttömäksi tekemiseen liitettäviä ominaispiirteitä, joilla pesänjakajan toimivallan rajoittamista voisi perustella.

Lakiosaoikeuden juuret ovat kaukana historiassa. Germaaninen perintöoikeus perustui sukulaisten omaisuuden yhteydelle, eikä testamenttia tunnettu. Testamentti tuli germaaniseen oikeuteen vasta myöhemmin. Roomalainen oikeus puolestaan käsitti alkujaan rajattoman testamenttaamisvapauden, jonka rinnalle myöhemmin otettiin perillisten oikeus lakiosaan. Järjestelmät kehittyivät lopputuloksen kannalta samankaltaisiksi, vaikka lähtökohtien muodostama periaatteellinen ero onkin olemassa.²¹⁴ Suomalainen perintöoikeus kehittyi maanomistuksen ja sukuperimyksen pohjalte²¹⁵. Testamenttaamisvapaus tuli oikeuteemme vasta myöhemmin germaanisen oikeuden kautta²¹⁶. Perillisen lakiosaoikeuden poissulkeminen PK 15:4-säännöksellä on rajattu vain tiettyihin perusteisiin ja määräyksen antaminen on rajoitettu ainoastaan testamentin muotoon. Näillä elementeillä pyritään turvaamaan rintaperillisen oikeus lakiosaan ja estetään mielivaltainen perinnöttömäksi tekeminen. Onko lakiosasuojan asemalla sitten vaikutusta kannanottoon siitä, voiko pesänjakaja tehdä ratkaisun perinnöttömäksi tekemisen tehokkuudesta? Asiaa on arvioitava vertaamalla keskenään pesänjakajan ja tuomioistuimen mahdollisuuksia tehdä asiassa oikea ratkaisu. Mielestäni pesänjakajan tekemä ratkaisu ei lähtökohtaisesti ole tuomioistuimen asiassa antamaa ratkaisua heikompi tai huonompi lakiosaperillisen oikeuksien kannalta, eikä tällä perusteella tule rajoittaa pesänjakajan toimivaltaa.

²¹³ Aarnio 1989 s. 221.

²¹⁴ Rapola 1951 s. 1-2.

²¹⁵ Aiheesta lisää mm. Aarnio 1991a s. 43-65. Sukuperimys oli käytännössä tuolloin yksinperimystä, jossa omaisuus siirtyi vanhimmalle pojalle (s. 61-62). Rintaperillisten lakiosaoikeutta suojattiin kaupunkilaisoikeudessa. Maalaisoikeudessa rintaperillisillä ei ollut lakiosaa (Rautiala 1957 s. 23-24).

²¹⁶ Aarnio 1991b s. 71. Testamentti oli katolisen kirkon keino kerätä itselleen rikkauksia. Kun testamenttauskielto koski perimysmaata, testamentit yleistyivät vasta, kun ihmisille alkoi kertyä muutakin kuin perintövarallisuutta (Aarnio 1991a s. 62).

Toisaalta lainsäätäjä on katsonut tarpeelliseksi luoda testamentin noudattamista turvaavia takeita, koska testamentin tekijä itse ei voi valvoa määräystensä toteuttamista²¹⁷. Kysymys kuuluukin nyt, onko pesänjakajan tekemä ratkaisu riittävän turvaava menettely? Mikäli miellämme pesänjakajan toimituksen tuomioistuinmenettelyyn rinnastettavaksi viranomaistoimitukseksi, en näe perusteltuna asettaa ensiksi mainittua mitenkään heikompaan asemaan. Erityisesti kun perillisten asemaa turvaa perinnönjaon moitemahdollisuus ja pesänjakajaa velvoittavat puolueettomuusvaatimus ja ratkaisun perusteluvelvollisuus, ei perillisten oikeuden toteutumisen kannalta ole tänäkään näkökulman valossa nähtävissä syitä pesänjakajan toimivallan rajoittamiselle.

Toisaalta on niinkin, että tuomioistuin pystyy ottamaan vastaan todistelua valan velvoituksin, mikä tarkoittaa sitä, että todistajalla on velvollisuus kertoa totuus oikeudenkäymiskaaren 17:44:n mukaan. Mikäli todistaja ei pysy totuudessa, hänet voidaan tuomita rikoslain 15:1:n nojalla rangaistukseen perättömästä lausumasta tuomioistuimessa. Rikoslain 15:2:ssä on säädetty rangaistavaksi myös perätön lausuma viranomaismenettelyssä, mutta käsitykseni mukaan pesänjakajan toimitusta ei pidetä säännöksessä tarkoitettuna viranomaismenettelynä²¹⁸. Useat hovioikeusratkaisut osoittavat, että perinnöttömäksi tekemisen arvioinnissa todistelulla on usein keskeinen merkitys ja näin ollen asian ratkaiseminen tuomioistuimessa voi kenties olla tarkoituksenmukaisempaa.

Testamentin moitteen kuulumista tuomioistuimen toimivaltaan perustellaan sillä, että vakiintuneen käsityksen mukaan jo tehtyihin oikeustoimiin puuttuminen on tuomioistuinten asia erityisesti silloin, kun kyseessä on yksipuolinen oikeustoimi, jonka tekijä on kuollut²¹⁹. Eikö perinnöttömäksi tekeminen ole juuri tällainen oikeustoimi? Perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arviointi voidaan kuitenkin mielestäni mieltää olevan lähempänä testamentin tulkintaa, kuin testamentin pätevyyden arviointia. Ylöstalo on todennut, että testamentin tulkinta ei ole ainoastaan tuomioistuimen tehtävä, koska sen tavoitteena on ilman esteitä toteuttaa testamentintekijän määräykset tekijän tarkoitusten mukaisina²²⁰. Erityisesti kun kyseessä on se, onko testamentissa väitetty perinnöttömäksi tekemisen peruste olemassa, arvioinnin lähtökohtana on perittävän subjektiivinen käsitys asiasta. Siis se, onko rikollinen teko syvästi loukannut perittävää tai onko perillisen viettämä elämäntapa ollut omiaan

²¹⁷ Ylöstalo 1954 s. 32. Näitä takeita ovat mm. testamentin tiedoksianto ja moitetta koskevat säännökset.

²¹⁸ HE 6/1997 vp s. 27-29.

²¹⁹ Saarenpää 1980a s. 16.

²²⁰ Ylöstalo 1954 s. 32.

viemään pois perillisen oikeuden lakiosaansa. Näin ollen myöskään näiden seikkojen vuoksi ei mielestäni ole perusteita rajoittaa pesänjakajan toimivaltaa.

Jatkaakseni vielä argumentointia ajattelen niin, että perinnöttömäksi tekemisen soveltaminen ja rangaistukseen tuomitseminen ovat eri asioita, eikä niitä voi rinnastaa tässäkään yhteydessä toisiinsa. Perinnöttömäksi tekemisessä on kyse perintöoikeuden poissulkemisesta silloin, kun perillisen käyttäytymisen vuoksi sukuperimyksen perustana oleva yhteenkuuluvaisuus on perittävän ja perillisen välillä menetetty. Rikosoikeutta voidaan puolestaan luonnehtia julkisen vallan keinoksi puuttua rikoslaissa säädettyyn lainvastaiseen käyttäytymiseen. Rikosoikeudellisella rangaistusjärjestelmällä tavoitellaan sekä erityisestäviä että yleisestäviä vaikutuksia. Ensiksi mainitulla tarkoitetaan rangaistuksen vaikutuksia tuomittuun itseensä. Jälkimmäisellä tarkoitetaan puolestaan rangaistusten välitöntä, niin kutsuttua pelotevaikutusta, sekä moraalia ja tapaa luovaa välillistä vaikutusta.²²¹ Perinnöttömäksi tekemisen tehokkuutta arvioitaessa pesänjakajan tai tuomioistuimen tulee ratkaista se, onko perillisen käyttäytyminen ollut sellaista, että perintöoikeudelle ei ole perusteita. Ongelmalliseksi kysymyksen tekee se, ettei PK 15:4:ssä säädetä sitä, edellyttääkö rikosperusteen täytyminen rikostuomiota. Tulkintani mukaan täytynee olla niin, että jos lainsäätäjän tarkoituksena olisi ollut edellyttää sitä, pykälässä olisi mainittu asiasta. Kun pesänjakaja tekee ratkaisun perintöoikeuden menettämisestä, on selvää, ettei kyseessä ole samalla rikosoikeudellisen rangaistuksen määrääminen, joka on kiistatta tuomioistuinasia. Näin ollen on mielestäni väärin todeta, että perintöoikeuden menettämiseseuraamuksesta päättäminen PK 15:4:ssä säädetyllä rikosperusteella ei voi kuulua pesänjakajan tehtäviin ja perustella kantaa sillä, että rikosoikeudellisen rangaistusseuraamuksen määrääminen on tuomioistuimen tehtävä.

Kuten aiemmin on tullut esiin, oikeuskirjallisuudessa on todettu, että perinnöttömäksi tekeminen on ankara seuraamus²²². Mielestäni tämäkään seikka ei estä pesänjakajaa ratkaisemasta asiaa, sillä ratkaisuun ja perinnönjakoon tyytymätön osakas voi aina saattaa asian uudelleen arvioitavaksi tuomioistuimessa. Se, että perinnöttömäksi tekeminen vaikuttaa rintaperillisen oikeusasemaan voimakkaasti, ei kuitenkaan suoraan liity siihen, missä menettelyssä testamentin tehokkuutta koskeva arviointi johtaa kaikkein oikeudenmukaisimpaan lopputulokseen. Seuraamuksen ankaruus tarkoittaa mielestäni sitä,

²²¹ Lappi-Seppälä ym. 2009 s. 71-72 ja 76.

²²² Aarnio – Kangas 2016 s. 151.

että ratkaisu on tehtävä erityisen huolellisesti harkiten ja asianmukaisesti perustellen. Sekä pesänjakajan että tuomarin on perusteltava ratkaisunsa.

Edellä esitetyn perusteella on paikallaan puoltaa pesänjakajan laajaa toimivaltaa perinnöttömäksi tekemisen perusteiden arvioinnissa. Kun laissa ei oteta kantaa siihen, kenen tehtäväksi arviointi kuuluu, on tulkittava, että lainsäätäjällä ei ole erityisesti halunnut määrätä sitä tuomioistuimen tehtäväksi. Pesänjakajajärjestelmän tarkoituksena on keskittää perinnönjakoa koskevat kysymykset pesänjakajan ratkaistaviksi. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että pesänjakajan tehtäviin kuuluu perillisten osakasaseman toteaminen selvittämällä se, mihin väitetty osakkuusasema perustuu. Lisäksi tulkintani mukaan sille, että asian arviointi pitäisi olla tuomioistuinasia, ei ole esitettävissä edellä käsitellyn mukaisesti vahvoja perusteluita. Näyttää kuitenkin siltä, että pesänjakajan toimivalta ei myöskään välttämättä ole yksinomainen perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arvioinnissa sen poikkeuksellisen aseman ja sisällön vuoksi. Esimerkiksi mikäli rintaperillisen on tehty perinnöttömäksi rikosperusteella, mutta syyllisyyttä ei ole rikostuomiolla todettu, on epäselvää, voiko pesänjakaja tehdä ratkaisun perillisen osakkuusasemasta vai onko se tuomioistuinasia. Rikosperusteen täytyminen edellyttää joka tapauksessa arvioita siitä, onko teko syvästi loukannut perittävää. Jos perillinen on tehty perinnöttömäksi elämäntapaperusteella, ainakaan rikosoikeudellisen syyttömyysolettaman vuoksi asiaa ei tarvitse käsitellä tuomioistuimessa. Pesänjakajan toimivaltaa ja rajanvetoa tuomioistuimessa ratkaistaviin kysymyksiin täytyy näin ollen tarkastella molempien perusteiden osalta erikseen. Käsittelen molempia perusteita tarkemmin seuraavissa alaluvuissa.

Lopuksi on aiheellista pohtia vielä vaihtoehtoisen tulkinnan seurauksia. Jos päätyisimme toteamaan, että pesänjakajan tehtäviin ei kuulu perinnöttömäksi tekemisen perusteiden arviointi, vaan asia tulisi aina käsitellä tuomioistuimessa, johtaisi se ensinnäkin siihen, ettei pesänjakaja voisi toimittaa perinnönjakoa loppuun ennen kuin asiasta on saatu tuomioistuimen ratkaisu. Pesänjakajan tulisi keskeyttää jakotoimitus ja kehottaa asianosaisia nostamaan kanne asian ratkaisemiseksi²²³. Kanteen nostamiselle ei ole laissa asetettu nimenomaista määräaikaa²²⁴. Pesänjakajan toimituksen loppuu saattaminen viivästyisi siihen asti, että riidanalaiseen kysymykseen on olemassa lainvoimainen tuomio. Tämä saattaisi viedä useita vuosia, jos asianosaiset turvautuisivat muutoksenhakumahdollisuuteen.

²²³ Kangas 1984 s. 162.

²²⁴ Aarnio – Kangas 2016 s. 158.

Toisaalta herää kysymys siitä, kenen tehtävänä vahvistuskanteen nostaminen on: Onko rintaperillisen nostettava kanne vai onko se niiden perillisten tehtävänä, jotka vetoavat testamenttiin? Käytännössä useat asiaa käsittelevät oikeudenkäynnit ovat käynnistyneet rintaperillisen nostamalla kanteella²²⁵. Toisaalta osassa tapauksista testamentinsaajat ovat nostaneet kanteen²²⁶. Oikeuskirjallisuudessa sekä Rapola että Rautiala ovat tulkinneet niin, että perinnöttömäksi tehdyn perillisen määrääjassa tekemä lakiosailmoitus riittää ilmoitukseksi siitä, että tämä pitää testamenttimääräystä tehottomana. Tällöin vahvistuskanteen nostaminen kääntyy niiden perillisten tehtäväksi, joiden osuus perinnöttömäksi tekemisen vuoksi suurenisi.²²⁷ Aarnio ja Kangas toteavat puolestaan, että jos rintaperillisen vapaamuotoinen riitautus ei menesty, hänen tulee nostaa kanne, jossa hän kiistää perinnöttömäksi tekemisen perusteen ja vaatii vahvistettavaksi, ettei perinnöttömäksi tekeminen ole tapahtunut PK 15:4:n mukaan²²⁸. Aarnio ja Kangas ovat näin ollen päinvastaisella kannalla asiasta. Kanteen nostaminen olisi siis rintaperillisen tehtävä, eikä pelkkä lakiosailmoitus kääntäisi reagointivelvollisuutta testamentinsaajille. Kirjoittajat kuitenkin toteavat, että myös muilla pesän osakkailla on kuitenkin oikeus nostaa vahvistuskanne, mikäli perinnöttömäksi tekemisen tehokkuudesta vallitsee epävarmuus²²⁹. Näin ollen voidaan oikeuskäytäntöön ja -kirjallisuuden perustuen todeta, että sekä rintaperillinen että muut osakkaat voivat nostaa kanteen asian selvittämiseksi. Riippumatta siitä, kuka kanteen on nostanut, perusteen todistamistaakka on PK 15:4.2:n mukaan sillä, joka vetoaa perinnöttömäksi tekemiseen. Testamentin tehokkuuden arvioinnin kannalta ei siis ole merkitystä sillä, kuka kanteen on nostanut. Jonkun osakkaan se olisi joka tapauksessa tehtävä, jotta perinnönjako voitaisiin toimittaa loppuun. Oman tulkintani mukaan lakiosaoikeuden pysyvyyden kannalta sekä PK 16:2:n mukaisen perintöoikeuden vanhentumisajan katkaisemiseksi riittävää on, että rintaperillinen tekee testamentinsaajille määrääjassa lakiosailmoitukset. Rintaperilliselle ei voi aiheutua oikeudenmenetyksiä, vaikka hän ei nostaisi kannelta. Mikäli rintaperillinen kuitenkin haluaa asiaan nopeasti

²²⁵ Muun muassa KKO 1987:131, Helsingin HO 19.10.1983 S 82/801, Vaasan HO 27.9.2000 S 00/427 ja Vaasan HO 7.3.2013 S 12/1177.

²²⁶ Helsingin HO 30.6.1993 S 92/549 ja Helsingin HO 29.11.1995 S 94/88.

²²⁷ Rapola 1951 s. 123. Rautiala 1957 s. 206.

²²⁸ Aarnio – Kangas 2009 s. 164. Vuonna 2016 kirjoittajat toteavat, että rintaperillisen on nostettava kanne, jos vapaamuotoinen riitautus ei menesty, eikä kuolinpesään ole määrätty pesänjakajaa (s. 158). Näin ollen kirjoittajien nykyisenä tulkintana on pidettävä sitä, että pesänjakaja voi lähtökohtaisesti ratkaista riitautusta koskevan väitteen perinnönjaossa. Jäljempänä käyn läpi niitä seikkoja, jotka Aarnion ja Kankaan mielestä kuitenkin rajoittavat pesänjakajan toimivaltaa.

²²⁹ Aarnio – Kangas 2016 s. 159.

ratkaisun, hänen intressissään luultavasti on kanteen nostaminen, jos muut pysyttelevät passiivisina.

Edellä käyty keskustelu koski tilannetta, joissa tulkitsisimme, ettei pesänjakajalla ole toimivaltaa arvioida perinnöttömäksi tekemisen perusteen olemassa oloa. Tämä kanta ei kuitenkaan ole mielestäni perusteltu. Tämä tutkielma osoittaa, että myös perinnöttömäksi tekemisen perusteiden arvioinnissa on asetettava puoltamaan pesänjakajan laajaa toimivaltaa. Edellä esitetty pohdinta soveltuu kuitenkin tilanteeseen, jossa sopimusjaon aikana rintaperillinen esittää riitautuksen perinnöttömäksi tekemisestä. Jos joku perillistä vetoaa testamenttiin, lakiosailmoituksen esittäminen on käsitykseni mukaan riittävä reagointitapa turvaamaan rintaperillisen oikeus lakiosaan. Vahvistuskanteen voi edellä esitetyn mukaan nostaa joko rintaperillinen tai muu osakas, mutta rintaperillisen lakiosaoikeuden säilymisen kannalta hänellä ei ole reagointivelvollisuutta kanteen nostamisessa.

3.4.2.2 Rikosperuste

Rikosperusteen täyttymistä arvioitaessa on selvitettävä, onko rikosta tapahtunut ja, jos on, niin onko se syvästi loukannut perittävää. Tässä jaksossa selvitän, onko pesänjakaja kelpoinen tekemään nämä ratkaisut.

Jos rintaperillinen on tuomittu rikollisesta teostaan rangaistukseen, tuomion oikeusvoima ulottuu myös siviilioikeudenkäyntiin²³⁰. Vaikka kirjallisuudessa puhutaan ainoastaan siitä, että rikostuomio sitoo myös myöhemmässä siviilioikeudenkäynnissä, tulkitsem sen tarkoittavan myös pesänjakajan toimitusjakoa. Olisi nimittäin epä johdonmukaista, jos rikostuomio ulottaisi vaikutuksensa riita-asian käsittelyyn oikeudenkäynnissä, mutta ettei sillä olisi vaikutusta pesänjakajan toimitusjaossa. Tuomioistuimen antamassa rikostuomiossa ei kuitenkaan oteta kantaa siihen, onko teko syvästi loukannut perittävää. Mikäli perinnöttömäksi tehty perillinen väittää, että teko ei ole syvästi loukannut perittävää, edellä käsitellyn pesänjakajan laajan toimivallan vuoksi jakaja voi selvittää ja ratkaista rikoksen loukkaavan vaikutuksen. Sama pätee tilanteeseen, jossa perillinen on saanut tuomion rikoksesta jo useita vuosia tai vuosikymmeniä sitten, ja kärsinyt siitä jo rangaistuksen. Pesänjakaja voi tällöinkin ratkaista sen, onko teko, joka on rikosvastuun

²³⁰ Aarnio – Kangas 2016 s. 158-159. Frände ym. 2017 s. 796-798.

kannalta jo rangaistuksella sovittu, syvästi loukannut perittävää niin, että lakiosaoikeuden menettäminen on perusteltua.

Jos perittävä on riittävän selvästi osoittanut antaneensa rikoksen anteeksi testamentin tekemisen jälkeen, testamentti voidaan oikeuskirjallisuudessa esitettyjen kannanottojen mukaan tulkita peruutetuksi²³¹. Anteeksianto voi tarkoittaa sitä, että alkuperäisen perinnöttömäksi tekemisen perusteen aiheuttamat rikkoutuneet perhesuhteet ovat parantuneet²³². Testamentti voidaan peruuttaa PK 10:5:ssä säädetyllä tavalla joko uudella testamentilla, testamentin hävittämällä tai muutoin selvästi ilmoittamalla, että määräys ei enää vastaa perittävän tahtoa. Rikoksen anteeksianto voitaisiin mielestäni tulkita perinnöttömäksi tekemisen peruuttamiseksi ainoastaan, jos perittävä on lisäksi selvästi ilmoittanut, ettei määräys enää vastaa hänen tahtoaan. Tällöin rintaperillinen saisi koko perintöosan jäämistöstä. Toisaalta voidaan myös ajatella, että vaikka testamentin peruuttaminen ei olisikaan tapahtunut PK 10:5:n mukaan, rikoksen anteeksianto osoittaa, ettei teko ole syvästi loukannut perittävää, eikä perinnöttömäksi tekemisen perustetta ole (enää) olemassa. Tämä johtaisi puolestaan siihen, että rikosperuste ei täytyisi ja rintaperillinen saisi lakiosansa. Sen lisäksi, että pesänjakaja on kelpoinen ratkaisemaan sen, onko rikos syvästi loukannut perittävää, jakajan tehtävänä on ottaa kantaa siihen, onko testamentti tullut lainmukaisesti peruutetuksi.

Jos rintaperillinen on syylistynyt tahalliseen rikolliseen tekoon, josta hän ei ole saanut tuomioita, herää kysymys siitä, onko perinnöttömäksi tekemisen peruste silti olemassa. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi silloin, kun rikoksen syyteoikeus on vanhentunut tai asianomistajarikoksen asianomistaja ei ole esittänyt syyttäjälle syyttämispyyntöä. Asiaan ei näin ollen saada ratkaisua rikosoikeudenkäynnissä. Johtaako tämä siihen, että perinnöttömäksi tekemisen perustetta ei voida näyttää toteen, vai voiko pesänjakaja kuitenkin todeta, että perinnöttömäksi tekemisen peruste on rikostuomion puuttumisesta huolimatta olemassa? Oikeuskirjallisuudessa tästä asiasta ei ole yksimielistä kantaa. Kuten aiemmin tuli esiin vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa on tulkittu, ettei PK 15:4-säännöksen soveltaminen edellytä, että rikoksesta pitäisi olla tuomittu rangaistus²³³. Rapola ja Rautiala eivät kuitenkaan ole arvioineet asiaa pesänjakajan toimivallan kannalta, sillä pesänjakajajärjestelmästä säädettiin vasta myöhemmin. Kuten jo useasti olen todennut,

²³¹ Rautiala 1967 s. 390. Aarnio – Kangas 2016 s. 148.

²³² Rautiala 1967 s. 390.

²³³ Rapola 1951 s. 119. Rautiala 1957 s. 196.

ennen pesänjakajajärjestelmän käyttöönottoa riidanalaiset kysymykset käsiteltiin tuomioistuimessa. Rapolan ja Rautialan kannanotto täytyy näin ollen tarkoittaa sitä, että tuomioistuin voi ratkaista asian riita-asian käsittelyssä ilman aiemmin annettua rikostuomiota. Pesänjakajajärjestelmän säätämisen jälkeen 1960- ja 1970-luvuilla oikeuskirjallisuudessa on edelleen esitetty, ettei perinnöttömäksi tekeminen rikollisen teon vuoksi edellytä sitä, että rikoksesta olisi tuomittu rangaistus²³⁴. Aarnio esimerkiksi käsittelee vuonna 1974 pesänjakajan tehtäviä, mutta ei perinnöttömäksi tekemisen osalta²³⁵. Aarnio ja Kangas puolestaan ovat nykyisin hyvin selvästi eri mieltä asiasta ja perustelevat väitettään perus- ja ihmisoikeuksien merkityksen kasvulla ja erityisesti syyttömyysolettamalla, jonka mukaan arvion tekijän syyllistymisestä rikolliseen tekoon voi tehdä ainoastaan tuomioistuin. Tämän vuoksi aikaisemmat kannanotot ovat kirjoittajien mukaan menettäneet merkityksensä.²³⁶ Aarnion ja Kankaan mukaan PK 15:4-säännöstä tulee tulkita niin, että perinnöttömäksi tekemisen edellytyksenä rikosperusteessa on aina rikostuomio. Syyttömyysolettaman vuoksi pesänjakaja ei voi ottaa kantaa siihen, onko rikoksen tunnusmerkistö täyttynyt ja sen jälkeen päättää teon perintökaaren mukaisista seuraamuksista. Näiden ”... sekoittamiselle ei ole perusteita suomalaisessa oikeudenhoidossa”.²³⁷ Jos esitettyä näkemystä tukisi jokin korkeimman oikeuden ennakkoratkaisu, se olisi helpompi hyväksyä oikeaksi tulkinnaksi oikeutemme sisällöstä. Prejudikaatin puuttuessa puheena olevaa kysymystä onkin arvioitava lisää.

PK 15:4:ssä säädetään tahallisesta rikoksesta perinnöttömäksi tekemisen perusteena. Jos hyväksymme Aarnion ja Kankaan tulkinnan asiasta, tällainen teko on tapahtunut ainoastaan, kun tuomioistuin on todennut asian rikostuomiossaan. Näin ollen esimerkiksi silloin, jos rikoksen syyteoikeus on vanhentunut, teko ei soveltuisi perinnöttömäksi tekemisen perusteeksi, vaikka rikosoikeudellisen vanhentumisajan umpeuduttua tulisi ilmi, että teko todella on tapahtunut ja se on syvästi loukannut perittävää²³⁸. Perinnöttömäksi tekeminen ei myöskään näin ollen olisi rikosperusteella mahdollista, jos teko on soviteltu rikosasioiden ja

²³⁴ Rautiala 1967 s. 388. Aarnio 1974 s. 39.

²³⁵ Aarnio toteaa, että pesänjakajan tehtävänä on arvioida PK 15:1-3:ssa tarkoitettua perintöoikeuden menettämisseuraamusta. PK 15:4-säännöstä ei mainita lainkaan tässä yhteydessä. (Aarnio 1974 s. 296).

²³⁶ Aarnio – Kangas 2016 s. 145 ja alaviitteen 23 viimeinen virke.

²³⁷ Aarnio – Kangas 2016 s. 146. Tämä kannanotto on myös kirjan vuoden 2009 painoksessa (Aarnio – Kangas 2009 s. 151). Aiemmissa painoksissa tätä asiaa ei käsitelty, mm. Aarnio – Kangas 1999 s. 86. Vuoden 2016 painokseen on puolestaan lisätty tulkinta, jonka mukaan jakaja on velvollinen arvioimaan sitä, onko väitettyä perinnöttömäksi tekemisen perustetta olemassa. Kirjoittajat eivät mainitse tässä kohdassa edellä esittämänsä rajausta pesänjakajan toimivaltaan. (Aarnio – Kangas 2016 s. 1308).

²³⁸ Perintöoikeuden voi kuitenkin Aarnion ja Kankaan mukaan menettää PK 15:1-säännöksen nojalla, vaikka syyteoikeus esimerkiksi taposta olisi vanhentunut (Aarnio – Kangas 2016 s. 132). Voi siis kysyä, miksi samaa tulkintaa ei sovellettaisi perinnöttömäksi tekemiseen.

eräiden riita-asioiden sovittelusta annetun lain (1015/2005) mukaan. Rikosasioiden sovittelulla voi olla merkitystä syyttäjän harkitessa syyttämättä jättämistä²³⁹. Tämä tulkinta syrjäyttää testamentin tekijän tarkoituksen ja asettuu suojaamaan lakiosaperillisen oikeusasemaa. Tästä herää myös kysymys siitä, olisiko tuomioistuimella syyteoikeuden lakattua tai syyttämättä jättämispäätöksen jälkeen kuitenkin vielä toimivalta arvioida perinnöttömäksi tekemisen perusteen olemassa oloa siviilioikeudenkäynnissä, vai pitääkö kannanotto tulkita niin, ettei asiaa voi saattaa tuomioistuimen käsiteltäväksi edes riita-asiana. Jos päädymme ensiksi mainitulle kannalle, on perusteltua sallia kysymyksen ratkaiseminen myös pesänjakajalle. Oikeudenkäynnin kohteena ei nimittäin ole se, onko rintaperillinen syyllistynyt rikolliseen tekoon ja mikä rangaistus hänelle on siitä rikoslain mukaan langetettava, vaan kysymys on siitä, onko rikollinen teko syvästi loukannut perittävää niin, että perillinen ei ole oikeutettu saamaan osuutta jäämistöstä. Jos esimerkiksi näyttö rikoksen tapahtumisesta on kiistatonta tai perillinen sovittelun aikana on tunnustanut syyllistyneensä tekoon, sekä tuomioistuimen että pesänjakajan tulisi mielestäni voida ratkaista perinnöttömäksi tekemisen tehokkuus. Vaikka pesänjakajalla olisikin toimivalta ratkaista rikosperusteen täyttyminen ilman rikostuomioita, se ei mielestäni tarkoita sitä, että pesänjakaja on samalla *asettunut tuomioistuimen rooliin, antanut teosta tuomion* taikka *todennut tekijän syylliseksi rikokseen*. Pesänjakaja on ainoastaan todennut, että perillinen on tehnyt sellaisen rikoksen, joka on syvästi loukannut perittävää, ja jonka perusteella perillinen menettää oikeutensa lakiosaansa. Pesänjakaja ei ole langettanut perilliselle rikosoikeudellista rangaistusta – siis esimerkiksi sakkoa tai vankeutta. Näin ollen ei ole kyse syyttömyysoletaman tai oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin²⁴⁰ sivuuttamisesta.

Huomioitava on vielä tilanne, jossa perillinen on syyllistynyt asianomistajarikokseen, jossa perittävä itse on asianomistajana ja on päättänyt olla esittämättä syyttämispyyntöä²⁴¹. Yksittäistapauksessa tämä voi johtaa hyvin vaikeaan tulkintatilanteeseen, sillä perittävän tarkoituksena on voinut olla se, että hän tekee teon tai tekojen vuoksi rintaperillisen perinnöttömäksi, mutta ei halua saattaa asian käsittelyä tuomioistuimeen ja julkiseen käsittelyyn rikosasiana. Rikostuomiolla ja rikosrekisterimerkinnällä voi olla kauaskantoiset vaikutukset perillisen elämään esimerkiksi työnhaun kannalta. Perittävä voi olla halunnut

²³⁹ HE 93/2005 vp s. 10.

²⁴⁰ Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi (Euroopan ihmisoikeussopimus) 6.2 artikla.

²⁴¹ Esimerkiksi rikoslain 24 luvussa rangaistaviksi säädetty yksityisyyden, rauhan ja kunnian loukkaamiseen johtava rikokset ovat pääsääntöisesti tällaisia asianomistajarikoksia RL 24:12:n mukaan.

suojella perillistään näiltä vaikutuksilta, vaikka onkin pitänyt tekoa niin syvästi loukkaavana, että on halunnut tehdä perillisensä perinnöttömäksi. Jos teko on näytetty toteen, oikea tulkinta lienee se, että rintaperillinen voidaan todeta menettämään perintö, vaikka rikosta ei olekaan saatettu tuomioistuimen arvioitavaksi rikosoikeudenkäynnissä. Tähän emme voisi päätyä, mikäli hyväksymme Aarnion ja Kankaan syyttömyysolettamaan nojautuvan tulkinnan.

Pesänjakajajärjestelmän tarkoituksen, perinnönjaon moitemahdollisuuden sekä edellä esitettyjen argumenttien perustella rikosperusteen arviointi tulisi mielestäni olla pesänjakajan tehtävä myös silloin, kun teosta ei ole annettu rikustuomiota. Perusteen toteennäyttäminen voi kuitenkin olla vaikeaa, ja käytännössä voi jäädä epäselväksi, onko tapahtunut tahallista rikosta, jos rikoksesta ei ole edes nostettu syytettä²⁴². Tästä huolimatta periaatteellisena lähtökohtana on mielestäni pidettävä sitä, että pesänjakajan toimivallan rajoittamiselle rikosperusteen arvioinnissa ei ole perusteita.

3.4.2.3 Elämäntapaperuste

Perillisen elämäntapaa koskeva arviointi on hyvin arvosidonnaista ja näin ollen myös tämän perusteen toteaminen on vaikeaa ratkaista. Pesänjakajan toimivallan arvioinnin kannalta peruste on kuitenkin rikosperustetta yksinkertaisempi, sillä siinä ei ole edellä kuvattua vaikeaa rikosoikeudellista kytkeä. Pesänjakajan tehtävänä on osana osakkuusstatusratkaisua arvioida se, onko perillinen menettänyt oikeutensa lakiosaan viettämällä jatkuvasti sellaista elämää, joka perittävän kannalta sekä yleisestikin arvioiden on kunniatonta ja epäsiiveellistä²⁴³. Perusteluina tähän ovat jo aiemmin esitetyt tulkinnat pesänjakajan laajasta toimivallasta myös perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arvioinnissa. Pesänjakajan tehtäviin kuuluu arvioida elämäntapaperusteen olemassa oloa yhtenä perinnönjaon esikysymyksenä.

Tulkitsen niin, että tämän perusteen kohdalla elämäntavan loukkaavuuden arviointi subjektiivisesti perittävän näkökulmasta ei ole yksistään ratkaisevaa, vaan pesänjakajan on annettava enemmän painoarvoa elämäntavan yleisemmälle ja objektiivisemmalle arvioinnille. Pesänjakaja tekee ratkaisunsa pohtimalla sitä, onko perintöoikeudelle (tai oikeammin lakiosaoikeudelle) perusteita perillisen käyttäytymisen vuoksi. Kun lakimääräisen perintöoikeuden perusteena on yhteenkuuluvaisuus perittävän ja perillisen

²⁴² Rautiala 1957 s. 196. Aarnio 1974 s. 39-40.

²⁴³ Aarnio – Kangas 2016 s. 158 ja 1308.

välillä, perintöoikeuden menetys tämän yhteenkuuluvaisuuden katkeamisen vuoksi voi olla perusteltua. Lakiosaoikeuden menettäminen voi kuitenkin olla merkittävä sanktio, erityisesti jos perittävän jäämistön arvo on suuri. Näin ollen pesänjakajan täytyy esittää vahvat perustelut, mikäli hän katsoo elämäntapaperusteen toteennäytetyksi.

Käytännössä perinnöttömäksi tekemisestä määrätään testamentissa hyvin vaihtelevin sanamuodoin. Mahdollista on myös se, että rikos- ja elämäntapaperusteet sekoittuvat perittävän antamassa määräyksessä esimerkiksi niin, että perillisen tekemiä rikoksia pidetään sellaisena kunniattomana elämäntapana, joka on syvästi loukannut perittävää²⁴⁴. Tällöin perinnöttömäksi tekemistä on perusteltu sekä rikos- että elämäntapaperusteella. Rikolliset teot voivat olla osoitus elämäntapaperusteen olemassa olost, jolloin tulee jälleen arvioitavaksi kysymys siitä, voiko pesänjakaja tehdä kyseisen arvion. Aarnion ja Kankaan kannanottoa pitänee tulkita niin, että myöskään tällaisten tosiseikkojen vallitessa pesänjakaja ei voisi ratkaista asiaa, jos rikoksista ei ole annettu tuomioita. Edellä mainittuihin perusteluihin vedoten tulkiten itse asiaa kuitenkin niin, että myös tällöin pesänjakajalla on toimivalta ratkaista asia.

Eräässä hovioikeuden arvioitavana olevassa tapauksessa perittävä oli määrännyt testamentissaan ottopoikansa menettämään perinnön elämäntapaperusteen vuoksi. Testamenttia laadittaessa perittävä ei ollut suostunut kertomaan asianajajalle perusteesta tarkemmin. Oikeudenkäynnissä kuitenkin todettiin, että perittävän tarkoituksena oli tehdä ottopoika perinnöttömäksi rikosperusteen vuoksi. Riidatonta oli se, että perillinen oli tuomittu ehdolliseen vankeusrangaistukseen lapseen kohdistuneesta haureudesta. Oikeus totesi, että perittävä oli erehtynyt perinnöttömäksi tekemisen perusteesta, mutta siitä huolimatta peruste oli olemassa ja perinnöttömäksi tekeminen oli tehokas.²⁴⁵ Ratkaisusta tekee kritiikille alttiin se, ettei oikeudenkäynnissä ja tuomiossa arvioitu sitä, oliko rikos syvästi loukannut perittävää. Tämän tulisi mielestäni olla keskeinen kysymys rikosperustetta sovellettaessa. Ratkaisussa keskityttiin siihen, voitiinko perittävän tulkita tarkoittaneen tehdä ottopoikansa perinnöttömäksi, vaikka testamentissa mainittua elämäntapaperustetta ei oikeudenkäynnissä pystytty näyttämään toteen muun muassa siksi, että se edellyttää elämäntavan jatkuvuutta. Oikeus päätyi siihen, että testamentin sanamuodolle ei tule antaa arvioinnissa korostunutta merkitystä, vaan oli katsottava, että perittävä oli halunnut tehdä

²⁴⁴ Vaasan HO 27.9.2000 S 00/427, jossa perittävä oli määrännyt testamentissaan näin: Teen poikani kokonaan perinnöttömäksi sen johdosta, että hän jatkuvasti viettää kunniatonta rikollista elämää ja on tällä menettelyllä loukannut minua syvästi.

²⁴⁵ Helsingin HO 29.11.1995 S 94/88.

ottopoikansa perinnöttömäksi rikollisen teon vuoksi. Oikeudenkäyntiaineistosta ei käy ilmi, oliko perinnönjakoa toimittamaan määrätty pesänjakajaa. Tulkitsen kuitenkin niin, että kun rikollisesta teosta on annettu tuomio, myös pesänjakaja olisi voinut ratkaista asian. Ratkaisuun sisältyisi näin ollen myös sen toteaminen, onko perittävä erehtynyt testamenttiin kirjatun perusteen osalta ja mikä merkitys sille on annettava.

Vaikka pesänjakajalla olisikin toimivalta arvioida riidanalainen kysymys rikos- tai elämäntapaperusteen olemassaolosta, osakkaat saattavat ajatella, että tuomioistuimella on pesänjakajaa paremmat edellytykset ratkaista epäselvä kysymys ja nostavat kanteen asian vahvistamiseksi²⁴⁶. Tällöin herää kysymys siitä, onko tuomioistuimen tällöin otettava kanne tutkittavaksi. Käsittelen seuraavaksi tätä kysymystä tarkemmin.

3.5 Erilliskanne tuomioistuimessa

3.5.1 Kysymyksenasettelu

Keskittämisperiaate on oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa kehittynyt oppirakennelma siitä, että perinnönjakoon liittyvät kysymykset keskitetään ratkaistaviksi pesänjakajan jakotoimituksessa²⁴⁷. Pesänjakajalla on ratkaisupakko toimivaltaan kuuluvista asioista: Kysymykset on ratkaistava joko oma-aloitteisesti tai asianosaisen vaatimuksesta²⁴⁸. Keskittämisperiaate johtaa siihen, että pesänjakajan toimivallan on oltava laaja. Vaikka perinnönjakoon liittyvien kysymysten ratkaisemisen keskittämällä pesänjakajalle tavoitellaankin perinnönjaon joutuisaa ja tehokasta toimittamista²⁴⁹, oikeutemme ei siitä huolimatta tunne pesänjakajapakkoa²⁵⁰. Pesänjakajapakko tarkoittaisi sitä, että tuomioistuin ei ottaisi asiaa tutkivaksi ennen kuin pesänjakaja on antanut asiassa ratkaisun. Osakkaiden pitäisi ensiksi hakea pesänjakajan määräämistä toimittamaan perinnönjako ja vasta sen jälkeen olisi mahdollisuus moittia perinnönjakoa tuomioistuimessa nostettavalla kanteella. Se, onko osakkaalla tai testamentinsaajalla oikeus saada halutessaan tuomioistuimen ratkaisu jakoon vaikuttavaan esikysymykseen, on ollut pesänjakajajärjestelmän laatimisesta lähtien yksi isoimmista ongelmista, johon korkein oikeus on ottanut ratkaisuihinsa kantaa²⁵¹.

²⁴⁶ Aarnio – Kangas 2016 s. 1337.

²⁴⁷ Aarnio – Kangas 2016 s. 1301.

²⁴⁸ Kangas 1980 s. 145-146.

²⁴⁹ Helin 1992 s. 1342.

²⁵⁰ Lohi 2011b otsikon Mitä ratkaisusta seuraa? alla. Saarenpää 1994 s. 212.

²⁵¹ Helin 1992 s. 1342.

Käsittelen tässä luvussa asiasta käytyä keskustelua ja muodostan sen perusteella oman tulkintakannanottoni asiasta.

Pohdinta erilliskanteen sallittavuudesta koskee siis riidanalaista, lopulliseen jakoon vaikuttavaa esikysymystä. Tutkielmassani tämä kysymys on se, onko perittävän tekemä testamentti rintaperillisen perinnöttömäksi tekemisestä tehokas. Oletuksena on nyt se, ettei testamenttia rasita mikään PK 13 luvun mukainen pätemättömyysperuste. Esikysymyksen ratkaisu vaikuttaa olennaisesti itse perinnönjaon toimittamiseen sekä osakkaiden ja mahdollisen testamentinsaajan oikeusasemaan. Perinnöttömäksi tehty rintaperillinen joko jää kokonaan perinnöttä tai voi saada testamentista huolimatta lakiosan. Tällä on vaikutusta puolestaan muiden perillisten jako-osuuteen. Näin ollen perinnöttömäksi tehdyllä rintaperillisellä, muilla osakkailla tai testamentinsaajalla on tarve saada ennen perinnönjaon loppuun saattamista ratkaisu siihen, onko perinnöttömäksi tekeminen tehokas vai ei. Kysymyksenä onkin nyt se, voidaanko tämä asia saattaa tuomioistuimen ratkaistavaksi. Jo edellä päädyin siihen, että kanteen voi nostaa kuka tahansa osakkaista. Rintaperillinen ei menetä oikeutta lakiosaansa, mikäli hän jättäytyy passiiviseksi asiassa. Lakiosailmoituksen esittäminen määräajassa riittää säilyttämään rintaperillisen lakiosaoikeuden.

Erilliskanteen sallittavuutta arvioitaessa keskustelu rajataan nyt sellaiseen esikysymykseen, joka kuuluu pesänjakajan toimivaltaan. Pesänjakajan toimivallan ulkopuolinen erillinen kanne puolestaan on ilman muuta sallittu²⁵². Tällaisen erillisen kanteen sallittavuus edellyttää kuitenkin sen ratkaisemista, onko kyseessä todella pesänjakajan toimivallan ulkopuolinen asia. Kuten edellä kävi ilmi, aina ei ole täysin selvää se, kuuluuko jonkin kysymyksen ratkaiseminen pesänjakajan toimivaltaan. Tästä seuraa se, että tuomioistuin joutuu ottamaan myös tähän asiaan kantaa harkitessaan kanteen tutkittavaksi ottamista. Tässä luvussa käsittelen erilliskanteiden sallittavuutta sillä oletuksella, että vallitsee yksimielisyys siitä, että asian ratkaiseminen kuuluu pesänjakajan toimivaltaan.

Asiaa voidaan aluksi lähestyä toteamalla, että PK 23 luvun säännökset ovat tahdonvaltaisia. Oikeuden määräämä pesänjakaja toimittaa perinnönjaon, mikäli yksikin osakas sitä vaatii. Sopimusjako on kuitenkin täysin mahdollinen ja käytännössä yleinen, kun osakkaat ovat yksimielisiä jaon sisällöstä²⁵³. Perinnönjakoa koskevien sääntöjen soveltaminen ei siten edellytä pesänjakajan toimittamaa perinnönjakoa. Mikäli jokin perinnönjakoon liittyvä

²⁵² Testamentin moitekanne (PK 14:5) tai lakiosan täydennyskanne (PK 7:10). Isyyden vahvistamiseen puolestaan sovelletaan isyyslain säännöksiä.

²⁵³ Aarnio – Kangas 2016 s. 1260.

esikysymys on riidanalainen, voi olla vaikeaa löytää perusteluita sille, miksi esikysymystä ei voisi ratkaista tuomioistuimessa, jos menettelyn valinnasta vallitsee osakkaiden kesken yksimielisyys. Oikeudessamme on Lohen käsityksen vakiintuneesti lähdetty siitä, että osakas voi yksinkin nostaa perinnönjaon lopputulokseen vaikuttavaa asiaa koskevan erilliskanteen, mikäli asian ratkaiseminen jo ennen jakoa on osakkaan intressissä²⁵⁴.

Erilliskanteen sallittavuutta systematisoitaessa onkin nähdäkseni tarkasteltava seuraavia kysymyksiä: Mikä merkitys erilliskanteen sallittavuuden kannalta on sillä, että pesänjakajaa ei ole määrätty perinnönjakoa toimittamaan? Eroaako tuomioistuimen arviointi kanteen tutkittavaksi ottamisessa, jos pesänjakajamääräys on annettu ja pesänjakaja on ryhtynyt toimittamaan jakoa? Entä mikä merkitys on annettava osakkaiden yksimielisyydelle menettelyn valinnassa?

3.5.2 Erilliskanne toimitusjaon vaihtoehtona

Mikäli kukaan osakkaista ei vaadi pesänjakajan määräämistä perinnönjakoa toimittamaan, tuleeko tuomioistuimen ilman muuta ottaa tutkittavaksi jaon esikysymystä koskeva kanne. Kyseessä on tällöin erilliskanne sopimusjaon aikana. Asiaa voidaan arvioida korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 1987:48 perusteella, jossa oli kysymys testamentin julistamisesta pätemättömäksi, siltä osin kuin siinä oli määrätty otettavaksi huomioon testamentinsaajan saamaksi väitetty ennakkoperintö. Perinnönjakoa toimittamaan ei ollut haettu pesänjakajan määräämistä. Ratkaisussaan korkein oikeus lausui, että testamentinsaajalla oli oikeudellinen tarve saattaa asia tuomioistuimen ratkaistavaksi jo ennen perinnönjaon toimittamista. Kanne koski testamentissa mainittua ennakkoperintöä, jonka osalta perittävä oli kantajan mukaan erehtynyt. Kyseessä ei kuitenkaan oikeuden mukaan ollut PK 14:5:n mukainen testamentin moite, jota pesänjakaja ei tuomioistuimen toimivaltaan kuuluvana asiana voi ratkaista. Kanteen kohteena oleva kysymys sinänsä kuului pesänjakajan toimivaltaa, mutta kysymyksen ratkaiseminen vaati sellaista osapuolten välisten raha-asioiden selvittelyä, joka olisi parhainta tehdä tuomioistuimessa²⁵⁵.

Tapauksessa KKO 1989:108 perillinen vaati ennen perinnönjakoa PK 8:5:n mukaisen perittävän hyväksi tehdyn työn hyvittämistä jäämistöstä ja perusteli vaatimustaan korkeimmalle oikeudelle siten, että vähävaraisessa kuolinpesässä ainoastaan yhden asian

²⁵⁴ Lohi 2011b otsikon Mitä ratkaisusta seuraa? alla. Esimerkiksi tapauksessa Helsingin HO 9.12.1987 S 86/380 testamentin peruuttamista koskeva kanne tutkittiin, vaikka vastaaja oli vaatinut vaatimusten hylkäämistä, koska asian ratkaiseminen kuului pesänjakajan tehtäviin.

²⁵⁵ KKO 1987:48 perustelut, ensimmäinen kappale.

ratkaisemiseksi olisi kohtuutonta vaatia pesänjakajan määräämistä, ja että vahvistusratkaisun jälkeen varsinainen perinnönjako voitaisiin suorittaa ilman kohtuuttomia kustannuksia sovintona osakkaiden kesken. Vastapuoli puolestaan arvioi vastauksessaan, että koska varsinainen perinnönjako ei vielä ole alkanut, mahdollisista muista riitakysymyksistä ei ole vielä tietoa ja että kaikki riitakysymykset tulisi keskittää pesänjakajan ratkaistavaksi yhdellä kerralla. Korkein oikeus arvioi kysymystä edellisestä, vuoden 1987 ratkaisusta poikkeavalla tavalla ja tuli siihen johtopäätökseen, että perillisellä ei ollut oikeudellista tarvetta saada asiaan tuomioistuimen ratkaisua ennen pesänjakajan toimittamaa perinnönjakoa.

Ratkaisussa KKO 2011:75 korkein oikeus lausui, että kanteen nostaminen tuomioistuimessa perinnönjaon toimittamisen sijasta on tietyin edellytyksin mahdollista. Tapauksessa rintaperilliset vaativat kanteella testamentinsaajana olevalta leskeltä, että tämä suorittaisi heille lakiosat rahana. Leski vastusti kannetta sillä perusteella, että lakiosia tuli vaatia ja ne tuli määrätä perinnönjaossa. Korkein oikeus jätti kanteen tutkimatta. Oikeus lausuu perusteluissaan, että mikäli jäämistön varat ovat helposti ja selvästi arvioitavissa ja jäämistön varallisuustila on riittävän selkeä lakiosien laskemiseksi, voi olla tarkoituksenmukaista, että lakiosaa voi vaatia kanteella suoraan yleistestamentin saajalta. Tulkitsen ratkaisua niin, että mikäli leski olisi suostunut oikeudenkäyntiin, tuomioistuimen olisi perustelujen valossa tullut ottaa asia tutkittavaksi. Ratkaisussa nimittäin todetaan, että kun perintökaaren 23 luvun säännökset ovat tahdonvaltaisia, ei lähtökohtaisesti ole estettä kanteen tutkimiselle tuomioistuimessa.²⁵⁶

Nämä korkeimman oikeuden ratkaisut osoittavat, että oikeutemme sisältää tarkoituksenmukaisuusharkintaan perustuvan mahdollisuuden perinnönjaon osakysymysten saattamiseen suoraan tuomioistuimen ratkaistavaksi. Jos joku osakkaista vastustaa kannetta sillä perusteella, että asian ratkaiseminen kuuluu pesänjakajan toimitukseen, tuomioistuin joutuu ottamaan kantaa väitteeseen. Eräässä hovioikeuden ratkaisussa perinnöttömäksi tehty rintaperillinen oli nostanut kanteen ja pyytänyt kumoamaan testamentin siltä osin, kun perillinen oli tehty perinnöttömäksi. Vastaaja oli vaatinut, että kanne jätetään käräjäoikeudessa tutkimatta, koska vaatimus tulisi esittää vasta perinnönjaossa, eikä perinnönjakoa toimittamaan vielä ollut haettu pesänjakajamääräystä. Käräjäoikeus kuitenkin tutki kanteen sillä perusteella, että rintaperillisellä oli oikeudellinen tarve kanteen ajamiseen

²⁵⁶ KKO 2011:75 perustelut kohta 9.

jo ennen perinnönjaon toimittamista. Se, että vastaaja oli vastustanut kanteen tutkittavaksi ottamista, ei vaikuttanut oikeuden ratkaisuun.²⁵⁷

Myös oikeuskirjallisuudessa erilliskanteiden sallittavuutta sopimusjaon aikana on arvioitu kantajan oikeussuojan toteutumisen, osakkaiden valinnanvapauden sekä menettelyn tarkoituksenmukaisuuden kannalta. Saarenpää kannattaa kanteen sallimista ja perustelee kantaansa sopimusvapaudesta käsin. Osakkaat voivat sopimusvapautensa vuoksi turvautua myös kannetiehen pesänjakajan käytön vaihtoehtona²⁵⁸. Myös Lohi päätyy samaan tulkintaan tarkastellessaan toimitusositusta ja erilliskanteiden sallittavuutta. Sen lisäksi, että pesänjakajajärjestelmän ensisijaisena tarkoituksena on tuottaa ulkopuolisen toimitusmiehen avulla ratkaisu perinnönjakoon, sen ajatellaan tarjoavan samalla myös vaihtoehtoisen riidanratkaisumenettelyn jaon esikysymysten ratkaisemiselle. Osakkaiden ei kuitenkaan tarvitse käyttää tätä mahdollisuutta hyväkseen, vaan he voivat saattaa kysymyksen suoraan tuomioistuimen ratkaistavaksi. Asia kuuluu osakkaiden tahdonvaltaan ja vastakkainen tulkinta vaatisi Lohen mukaan tuekseen lain säännöstä tai vahvoja asia-argumentteja.²⁵⁹

Lohi arvioi edellä mainittua tapausta (KKO 1987:48) osakkaiden yksimielisyyden kannalta ja toteaa, ettei ratkaisusta voida suoraan lukea kannanottoa siihen kysymykseen. Vaikka osakkaiden yhteiseen tahtoon kiinnitettiinkin huomioita, kanteen nostaneella testamentinsaajalla oli *useiden* argumenttien perusteella oikeussuojan tarve asian ratkaisemiselle tuomioistuimessa. Lohi arvioi, että näyttöepäselvyydet olivat pääperusteena kanteen tutkimiselle ja osakkaiden yksimielisyys menettelystä vain täydensi varsinaista perustetta.²⁶⁰ Näin ollen kyseinen tapaus ei näyttäisi ainakaan vahvistavan kantaa siitä, että menettelystä yksimielisten osakkaiden tulisi saada kanne tutkittavaksi. Vuoden 2011 korkeimman oikeuden ratkaisua arvioidessaan Lohi toteaa, että edes osakkaiden yksimielisyys menettelystä ei pakottaisi tuomioistuinta tutkimaan lakiosaa koskevaa kannetta. Jos tuomioistuin kuitenkin pystyy määrittämään lakiosat sille esitetyn jäämistön arvoa koskevan selvityksen perusteella, tuomioistuimen tulee ottaa kanne tutkittavaksi²⁶¹. Osakkaiden yksimielisyyden lisäksi kanteen tutkiminen edellyttäisi näin ollen sitä, että

²⁵⁷ Vaasan HO 27.9.2000 S 00/427.

²⁵⁸ Saarenpää 1994 s. 212.

²⁵⁹ Lohi 2016 s. 733. Vaikka Lohi arvioikin asiaa ositusjaon näkökulmasta, sopivat perustelut myös perinnönjaon menettelykysymysten arviointiin.

²⁶⁰ Lohi 2016 s. 731.

²⁶¹ Lohi 2011b Otsikon Mitä ratkaisusta seuraa? alla.

riidanalainen kysymys on sellainen, jonka tuomioistuin pystyy ratkaisemaan ilman pesänselvitykseen tai -jakoon liittyvien muiden asioiden selvittämistä.

Myös Aarnio ja Kangas näyttävät olevan erilliskanteen sallimisen kannalla. Kirjoittajat toteavat, että testamenttia koskevat riidat on käsiteltävä tuomioistuimessa, jos jäämistöön ei ole määrätty pesänselvittäjää eikä pesänjakajaa, eikä perittävä ole asettanut testamentin toimeenpanijaa. He myös kirjoittavat, ettei tuomioistuin ei voi jättää kanteen tutkimatta viittaamalla siihen, että osakkaiden tulee jättää kiistakysymys pesänjakajan ratkaistavaksi.²⁶² Näiden kannanottojen lisäksi Aarnio ja Kangas kuitenkin jatkavat käsittelyä pohtimalla kanteen tutkimiskynnystä ja sitä, ettei se saa olla liian korkea. Oikeudellinen tarve kanteen nostamiseen voi liittyä esimerkiksi testamentin tulkintaan tai väitteeseen siitä, että testamentti olisi peruutettu.²⁶³ Vaikuttaa siltä, että Aarnion ja Kankaan tulkinnan mukaan kanteen tutkiminen edellyttää osakkaiden yksimielisyyden lisäksi kantajalta oikeudellista tarvetta.

Erilliskanteiden sallittavuutta pohtiessaan myös Helin on päätenyt siihen, että pesänjakajan toimivaltaan kuuluvassa asiassa kanteen nostamisen sallittavuus toimitusjaon vaihtoehtona tulisi ratkaista kantajan oikeussuojan tarpeen perusteella. Näin ollen asia ei kuuluisi täysin osakkaiden tahdonvallan alle. Kirjoittaja käy läpi useita korkeimman oikeuden ratkaisuita ja arvioi, että niistä ei ole luettavissa suoranaista tukea kanteen tutkimispakolle sopimusjaon aikana ja, että tuomioistuimen tulee jättää sopimusjaon aikana nostettu kanne tutkimatta, jos asia on sopivasti ratkaistavissa pesänjakajan toimituksessa eikä kantajalla muutenkaan ole oikeussuojan tarvetta. Tapauksen KKO 1987:48 ratkaisusta on Helinin mukaan luettavissa korkeimman oikeuden kriteerit oikeussuojan tarpeelle. Oikeussuojan tarvetta osoittaa se, että pesänjakajamääräystä ei ole haettu, eikä sitä pesän omaisuuden laadun vuoksi todennäköisesti tulla hakemaan. Kolmantena kriteerinä on se, että asian selvittely ja ratkaiseminen voidaan parhaiten suorittaa tuomioistuimessa.²⁶⁴

Mielestäni ainakin Helin asettuu kannattamaan pesänjakajapakkoa tilanteessa, jossa kantaja ei pysty osoittamaan oikeussuojan tarvetta. Tulkinnan mukaan kanteen tutkiminen sopimusjaon aikana edellyttää, että kantaja pystyy näyttämään oikeussuojan tarpeen ja ylittämään korkean näyttökynnyksen. Pelkkä osakkaiden yksimielisyys menettelyn valinnasta ei Helinin arvion mukaan riitä. Myös Aarnion ja Kankaan pohdinta kanteen

²⁶² Aarnio – Kangas 2015 s. 1060. Aarnio – Kangas 2016 s. 1336.

²⁶³ Aarnio – Kangas 2016 s. 1337.

²⁶⁴ Helin 1992 s. 1341-1346.

tutkimiskynnyksestä ja oikeudellisen tarpeen olemassa olosta viittaavat siihen, että kirjoittajat asettuvat kannanotoissaan lähemmäksi Helinin kantaa. Ainoastaan Saarenpää tulkitsee niin, että menettelytavasta yksimielisten osakkaiden tulisi aina saada kanne tutkittavaksi.

Tuomioistuin voi jättää kanteen tutkimatta, jos jokin prosessinedellytys puuttuu tai se voi hylätä sen selvästi perusteettomana²⁶⁵. Nyt käsillä olevassa kysymyksessä ei ole kuitenkaan kysymys näistä kanteen tutkimisen esteistä, vaan oletuksena on se, että prosessinedellytykset ovat olemassa eikä kanne ole selvästi perusteeton²⁶⁶. Mikäli pesänjakajan toimitusjako ymmärretään tuomioistuimeen rinnastettavana lainkäyttömenettelynä, on toki perusteita väittää, ettei erilliskannetta tulisi ottaa tutkittavaksi. Osakkaiden tulisi hakea pesänjakajamääräystä ja asia ratkaistaisiin ensiksi pesänjakajan toimituksen aikana ja mahdollisesti myöhemmin perinnönjaon moiteoikeudenkäynnissä. Voidaan myös tulkita, että kanteen tutkimatta jättäminen perustuu siihen prosessinedellytyksen puutteeseen, ettei kanteessa sillä hetkellä ole kyse tuomioistuinasiasta²⁶⁷. Vaikka pesänjakajan toimivaltaa käsitellessäni muun muassa osakkaiden oikeusturvan kannalta totesin, että pesänjakajan toimitus voidaan rinnastaa tuomioistuimeen, en tarkoita sillä sitä, etteivätkö menettelystä yksimieliset osakkaat voisi halutessaan saattaa esimerkiksi perinnöttömäksi tekemistä koskevaa erimielisyyden suoraan tuomioistuimen ratkaistavaksi. Tätä kantaa tukevat ne lukuisat hovioikeuden ratkaisut, joissa perinnöttömäksi tekemisen perusteiden olemassa oloa on arvioitu suoraan tuomioistuimessa. On kuitenkin mahdollista, että juuri perinnöttömäksi tekemistä koskeva erimielisyys on aina sellainen asia, joka osoittaa kantajalla olevan oikeudellinen tarve asian tuomioistuinkäsittelylle, eikä sen perusteella voida todeta, että kaikkien muidenkin riidanalaisten kysymysten ratkaiseminen tuomioistuimessa olisi ilman muuta sallittua.

Nämä kannanotot herättävät kuitenkin pohtimaan sitä, pitäisikö asia ymmärtää niin, että oikeussuojan tarve on olemassa itseasiassa aina silloin, kun pesänjakajamääräystä ei ole haettu, mutta jokin asia halutaan saattaa tuomioistuimen ratkaistavaksi. Aarnio ja Kangas arvioivat, että vaikka pesänjakajan määrääminen on ensisijainen oikeussuojakeino, kysymys

²⁶⁵ Frände ym. 2017 s. 517.

²⁶⁶ Prosessi- eli oikeudenkäyntiväitteellä voidaan vaatia, että kanne on jätettävä tutkimatta jonkin prosessinedellytyksen puuttumisen vuoksi. Voidaan esimerkiksi väittää, että kanne on nostettu väärässä tuomioistuimessa. Kyseessä on jokin muodollinen seikka, jonka vuoksi kannetta ei tulisi ottaa tutkittavaksi. Prosessinedellytykset koskeva näin ollen tuomioistuinta, asianosaisia, kannetta ja kanteen nostamis- tai ajamistapaa koskevia seikkoja (Frände ym. 2017 s. 113 ja 531).

²⁶⁷ Frände ym. 2017 s. 531.

on ratkaistava tapauskohtaisesti ja osakkaan oikeussuoja tarve voi edellyttää tuomioistuinkäsittelyä²⁶⁸. Ajattelen niin, että oikeussuojan tarve on olemassa, jos riidanalaiseen kysymykseen ei sopimusjaossa ole saatu ratkaisua. Osakkaiden on kuitenkin annettava tuomioistuimelle riittävä selvitys pesän tilanteesta, jotta tuomioistuin pystyy ottamaan kysymykseen kantaa ilman pesänselvitykseen tai -jakoon liittyvien muiden asioiden selvittämistä. Näin ollen kysymyksen täytyy olla sellainen, että tuomioistuin pystyy ratkaisemaan sen.

Perinnöttömäksi tekemisen riitautus on sellainen kysymys, jonka arviointi perinnönjaon esikysymyksenä on siinä mielessä erillinen muusta pesänjaosta, että sen käsittely tuomioistuimessa on sopivaa. Muita tällaisia kysymyksiä voisivat olla esimerkiksi testamentin tulkintaa tai peruuttamista koskevat riidat²⁶⁹. Kun lisäksi yksityisen ihmisen oikeus saattaa oikeuttaan tai velvollisuuttaan koskeva asia tuomioistuimen tutkittavaksi luetaan nykyisin maailmanlaajuisesti tunnustettuihin ihmisoikeuksiin²⁷⁰ tulkitsemme niin, että tuomioistuintien täytyy olla käytettävissä sopimusjaon aikana edellä mainituilla rajauksilla.

3.5.3 Erilliskanne toimitusjaon aikana

Tarkastelen seuraavaksi sitä, millainen kanta oikeudessamme vallitsee toimitusjaon aikana nostettavien erilliskanteiden sallimisesta. Monet korkeimman oikeuden asiaa käsittelevät ratkaisut ovat koskeneet tilanteita, joissa perinnönjakoa toimittamaan on jo määrätty pesänjakaja. Yleinen linja on ollut varsin torjuva ja keskittämisperiaatteeseen vedoten kantajalla ei ole ollut oikeussuojan tarvetta asian erilliseen käsittelyyn tuomioistuimessa²⁷¹. Oikeudellisen tarpeen arvioinnilla onkin keskeinen merkitys kanteen tutkimisen kannalta myös toimitusjaon aikana. Lohi arvioi oikeussuojan tarpeen olemassa oloa ositustoimituksen aikana ja toteaa, että osakkaalla tai osakkailla on todellinen intressi saada johonkin kysymykseen ratkaisu jo ennen pesänjakajan toimituksen loppuun saattamista silloin, jos riidanalainen kysymys on ennakoluonteinen perinnönjaon jatkon kannalta, kysymyksen arviointi on olennaisesti tietystä tosiseikastosta saatavan näytön varassa tai kantajalla on erityinen tarve saada oikeussuojaa pikaisesti²⁷².

²⁶⁸ Aarnio – Kangas 2016 s. 1327.

²⁶⁹ Aarnio – Kangas 2016 s. 1337.

²⁷⁰ Frände ym. 2017 s. 214.

²⁷¹ Helin 1992 s. 1342. Lohi 2016 s. 727.

²⁷² Lohi 2016 s. 728-729.

Tapaukset KKO 1979 II 125 ja KKO 1981 II 132 koskevat osituksen toimittamista, mutta ovat silti relevantteja myös perinnönjaon erilliskanteiden sallittavuutta pohdittaessa. Tapauksissa todetaan, että kantajalla ei voi olla oikeudellista tarvetta saattaa asiaa tuomioistuimen tutkittavaksi, sillä ositusta toimittamaan oli jo määrätty pesänjakaja. Ajatuksena on, etteivät pesänjakajan ja tuomioistuimen toimivallat voi olla limittäiset ja pesänjakajamääräyksen aikana jakajan toimivalta estää asian tutkimisen tuomioistuimessa. Kyseessä on oppi aikaprioriteettiin perustuvasta pesänjakajan yksinomaisesta toimivallasta.²⁷³ Myöhemmissä korkeimman oikeuden ratkaisuissa on kuitenkin todettu, että pesänjakajan ja tuomioistuimen toimivallat voivat olla päällekkäisiä, eli pesänjakajan toimivalta ei sulje pois tuomioistuimen toimivaltaa saman kysymyksen ratkaisemisesta²⁷⁴. Tapauksessa KKO 1983 II 143 korkein oikeus totesi, että ositustoimituksen aikana avioehtosopimuksen pätemättömäksi julistamista koskeva erilliskanne tuli ottaa tutkivaksi, koska kantaja oli esittänyt näyttöä, joka osoitti hänellä olevan oikeudellinen tarve saada asiaan ratkaisu jo ennen ositustoimituksen päättymistä. Kantaja oli perustellut oikeudellista tarvetta asian tuomioistuinkäsittelylle sillä, että pesänjakaja ei tuomioistuimen tavoin pystyisi kuulemaan todistajia ja saamaan riittävää selvitystä asiasta. Lisäksi pesänjakaja oli keskeyttänyt osituksen toimittamisen kanteen ajamista varten. Myös vastaaja vaati asian käsittelyä tuomioistuimessa. Korkein oikeus ei kuitenkaan viitannut näihin osapuolten perusteluihin ratkaisussaan. Tapauksen asiakirjojen perusteella ei käsittääkseni voida arvioida sitä, mikä merkitys ratkaisun kannalta oli sillä, että osapuolet olivat yksimielisiä menettelyn valinnasta.

Tapauksessa KKO 1992:21 korkein oikeus päätyi epäämään perinnönjaon aikana nostetun erilliskanteen tutkimisen puuttuvan oikeudellisen tarpeen vuoksi. Pesänosakkaita oli vain kaksi ja kysymys oli siitä, oliko toinen heistä luovuttanut osuutensa toiselle. Koska pesäosuuden luovutusta koskevan oikeustoimen olemassaolon ratkaiseminen kuului pesänjakajalle, kantajalla ei ollut oikeudellista tarvetta saada asiasta tuomioistuimen ratkaisua ennen perinnönjaon toimittamista. Myös vastaaja oli vaatinut kanteen jättämistä tutkimatta sillä perusteella, että asian ratkaiseminen kuului pesänjakajalle.

Tapauksessa KKO 1984 II 32 perillinen vaati vahvistettavaksi, että perittävä oli antanut eläessään lahjan, joka on lisättävä pesän varoihin²⁷⁵. Oikeus katsoi, että kysymys kuului

²⁷³ Helin 1992 s. 1343 ja 1345. Aarnio – Kangas 1991 s. 472.

²⁷⁴ Esimerkiksi tapaukset KKO 1983 II 143 ja KKO 1984 II 32.

²⁷⁵ Hovioikeudelle esittämässään vastauksessa perillinen perusteli oikeussuojan tarvettaan vedoten mm. siihen, että ”[p]esänjakajalla ei ole sellaista mahdollisuutta kuin oikeudella mm. todistajia kuulemalla selvittää asiaa”,

perinnönjakoon, eikä kantaja ollut näyttänyt, että hänellä olisi oikeudellista tarvetta saada ratkaisua perinnönjaon aikana. Näin ollen kanne jätettiin tutkimatta keskittämisperiaatteeseen ja oikeussuojan tarpeen puutteeseen vedoten. Olennaista merkitystä oli myös sillä, että osakkaat eivät olleet yksimielisiä siitä, että asia tulisi käsitellä tuomioistuimessa. Vastaajana ollut osakas vaati kanteen jättämistä tuomioistuimen toimivaltaan kuulumattomana tutkittavaksi ottamatta. Saarenpää on tulkinnut tätä korkeimman oikeuden ratkaisua askeleeksi kohti pesänjakajakakkoa. Korkeimman oikeuden kannanotto perustuu siihen, että pesänjakajalla on laaja toimivalta, ja siihen sopii huonosti ajatus erilliskanteiden sallimisesta jaon aikana.²⁷⁶ Helin puolestaan arvioi, että kantaja olisi voinut saada asian tuomioistuinkäsittelyyn, jos hän olisi pystynyt näyttämään riittävän näytön oikeudellisesta tarpeesta²⁷⁷.

Näiden tapausten valossa näyttäisi siltä, että toimitusjaon aikana erilliskanteen tutkimiskynnys ei ylity helposti. Ainoastaan tapauksessa KKO 1983 II 143 korkein oikeus lausui, että kanne tulisi tutkia, koska kantajalla oli oikeudellinen tarve. Tapaus eroaa muista tapauksista siinä, että molemmat osapuolet olivat yksimielisiä siitä, että erilliskanne tulisi ratkaista tuomioistuimessa ennen ositustoimituksen loppuun saattamista. Kuten aiemmin totesin, ratkaisu jättää avoimeksi sen, oliko yksimielisyydellä merkitystä lopputuloksen kannalta.

Helin esittää aihetta arvioidessaan kysymyksen siitä, onko tarkoituksenmukaista, että pesänjakajan toimivalta jonkin asian ratkaisemisessa poikkeuksetta estää erilliskanteiden käsittelyn. Kommentista on luettavissa se, että Helin arvioi kysymystä juuri toimitusjaon aikana²⁷⁸. Lähtökohtaisesti asioiden keskittäminen pesänjakajan ratkaistaviksi on koko pesänjakajajärjestelmän tarkoituksen ja tavoitteiden mukaista. Tästä huolimatta juridisesti tai näytöllisesti vaikeat erimielisyydet tai kysymyksen ennakkoluonteisuus perinnönjaon kannalta puoltavat kanteen sallimista. Myös kuluvastuu eroaa pesänjakotoimituksen ja tuomioistuinkäsittelyn välillä, eikä aina liene oikeudenmukaista, että pesänjakajan ratkaisemat riitakysymykset rasittavat taloudellisesti pesää ja lopulta jäävät niiden

perinnönjaon moitteen osalta hän olisi heikossa asemassa sillä ”[o]nhan niin, että valtaosa moitekanteista hylätään” ja että alioikeus harvoin muuttaa ”päteväksi tiedetyn pesänjakajan toimittamaa jakoa”. Näillä perusteluilla perillinen katsoo, että erilliskanteen salliminen olisi oikeusturvan, perinnönjaon sujuvuuden ja nopeuden kannalta parempi menettely.

²⁷⁶ Saarenpää 1985 s. 17-18.

²⁷⁷ Helin 1992 s. 1344.

²⁷⁸ Päädyn tähän tulkintaa siksi, että Helin toteaa, että useissa jaon eri vaiheissa nostettujen kanteiden ratkaisujen odottelu hidastaisi perinnönjakoa ja olisi pesänjakajajärjestelmän tarkoituksen vastaista, eikä oikeusturvan antaminen vasta jaon moitteen kautta ole kaikissa tilanteissa tarkoituksenmukaista.

maksettavaksi, joiden jako-osuus on suurin. Toisaalta tuomioistuimen mahdollisuudet ottaa vastaan henkilötodistelua ovat paremmat kuin pesänjakajan toimituksessa. Näillä argumenteilla Helin esittää johtopäätöksensä, että jaon esikysymyksen tutkiminen erillisellä kanteella tulisi olla sallittua, kun siihen on edellä mainittuja perusteluita, mutta erilliskanteen tarpeellisuutta koskeva kantajan todistustaakka on asetettava melko korkealle. Kanteen tutkimispakkoa ei toisaalta myöskään voida puolustaa, sillä keskittämisperiaate huomioiden pääsääntönä perinnönjaolle täytyy olla pesänjakajan jakotoimitus.²⁷⁹

Oikeuskäytännössä ja oikeuskirjallisuudessa vallitsee näin ollen laaja yksimielisyys siitä, että toimitusjaon aikana tuomioistuin ei voi ottaa kannetta tutkittavaksi, jos osakas ei osoita, että hänellä on perusteltu oikeudellinen tarve kanteen ajamiseen²⁸⁰. Lähtökohtana myös perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arvioinnissa on näin ollen se, että pesänjakaja tekee ensiksi ratkaisun asiasta ja ratkaisuun tyytymätön voi saattaa asian perinnönjaon moitekanteella tuomioistuimen ratkaistavaksi. Mikäli osakas pystyy osoittamaan, että hänellä on perusteltu oikeudellinen tarve asian tuomioistuinkäsittelyyn jo toimitusjaon aikana, erilliskanne tulisi sallia.

Mikäli perinnöttömäksi tehty rintaperillinen haluaisi saada oikeuden vahvistuksen ennen toimitusjaon loppuun saattamista sille, että perinnöttömäksi tekemisen perustetta ei ole olemassa, hänen tulisi nostaa vahvistuskanne ja osoittaa ne perustelut, joiden mukaan tuomioistuimen tulisi ottaa asia käsiteltäväksi²⁸¹. Todettakoon vielä, että vaikka yleisten prosessioikeudellisten sääntöjen mukaan kantajan on OK 17:2.1:n mukaan esitettävä näyttö vaatimustensa tueksi, PK 15:4.2-säännöstä on pidettävä yleissäännöksen syrjäyttävänä erityissäännöksenä, jolloin tässä tapauksessa vastaajan eli testamentinsaajan tulee näyttää oikeudenkäynnissä toteen se, että perinnöttömäksi tekemisen peruste on olemassa.

²⁷⁹ Helin 1992 s. 1344-1345.

²⁸⁰ Helin 1992 s. 1342. Saarenpää 1994 s. 121. Aarnio – Kangas 2015 s. 1063. Aarnio – Kangas 2016 s. 1334-1335. Lohi 2016 s. 727.

²⁸¹ Kuten jo aiemmin totesin, vahvistuskanteen voi nostaa kuka tahansa muukin pesän osakkaista.

4 Johtopäätökset ja de lege ferenda

4.1 Johtopäätökset tutkimuskysymyksiin

Käsittelin tässä tutkielmassa perinnöttömäksi tekemisen riitauttamista ja rintaperillisen oikeussuojakeinoja. Tutkimuskysymykset käsittelivät lakiosailmoitusta, testamentin moitetta sekä pesänjakajan ja tuomioistuimen toimivallan jakoa perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arvioinnissa. Esittelen seuraavaksi johtopäätökset alussa esittämiini tutkimuskysymyksiin.

Ensiksi käsittelin lakiosailmoitusta. Säilyttääkseen lakiosansa testamentilla perinnöttömäksi tehdyn rintaperillisen tulee esittää lakiosavaatimus ja kiistää perinnöttömäksi tekeminen perinnönjaossa. Koska vaatimuksen perusteena on lakiosaoikeutta loukkaava testamentti, vaatimus on tehtävä PK 7:5.3:n mukaisella kuuden kuukauden määräaikaan sidotulla lakiosailmoituksella. Rintaperillisen on tehtävä lakiosailmoitus sille, jolle perillisen osuus on testamentissa määrätty. Päädyin tutkielmassa siihen, että jos rintaperillisen osuus menee PK 15:5:n mukaiselle perilliselle, myös tälle on tehtävä lakiosailmoitus. Lakiosailmoituksen lisäksi lakiosaa on vaadittava perinnönjaossa. Tulkitsen niin, että vaatimus on esitettävä ennen kuin perinnönjako saa lainvoiman, eli viimeistään perinnönjaon moiteoikeudenkäynnissä. Jos perinnöttömäksi tekeminen todetaan tehottomaksi esimerkiksi siksi, ettei testamenttiin vetoava pysty näyttämään toteen perusteen olemassa oloa, rintaperillinen saa lakiosan.

Toiseksi keskityin testamentin moitesäännöstöön. Jos testamenttia rasittaa jokin PK 13 luvun mukainen pätemättömyysperuste, rintaperillinen voi moittia testamenttia määräajassa nostettavalla kanteella. Moitekanne on nostettava testamentinsaajaa vastaan tai niitä perillisiä vastaan, joille osuus menisi PK 15:5-säännöksen nojalla. Mikäli oikeus julistaa testamentin pätemättömäksi, se ei saa aikaan sillä tavoiteltuja oikeusvaikutuksia ja rintaperillinen saa lakimääräisen perimyksen mukaisen perintöosansa jäämistöstä. Testamentti voi perinnöttömäksi tekemistä koskevan määräyksen osalta olla pätemätön esimerkiksi siksi, että perittävä on erehtynyt perittävän elämäntavasta niin, että se on määräävästi vaikuttanut testamentin tekemiseen. Tutkielmassa päädyn myös siihen, että vaikka lain mukaan määräyksessä on mainittava perinnöttömäksi tekemisen peruste, testamentti, jossa ei ole mainittu tätä perustetta, ei ole siinä mielessä pätemätön, että se ei saisi lainkaan aikaan tarkoitettuja oikeusvaikutuksia. Tällainen testamentti johtaa kuitenkin siihen, ettei perustetta voida näyttää toteen, ja rintaperillinen saa lakiosansa, mikäli hän on

vaatinut sitä lain mukaisella ilmoituksella. Lakiosailmoituksen ja testamentin moitekanteen yhteyttä tarkasteltaessa kävi ilmi, että testamentin moitekanne ei sellaisenaan täytä lakiosailmoituksen kriteereitä, vaan perillisen tulee ilmoittaa vaativansa testamentista huolimatta lakiosaa jäämistöstä todistettavasti määrääjän sisällä. Todisteellinen tiedoksianto kuitenkin täyttyy, jos vaatimus esitetään testamentin moitekanteen yhteydessä.

Kolmanneksi tutkin pesänjakajajärjestelmää ja jakajan toimivaltaa. Mikäli perinnönjakoa toimittamaan on määrätty pesänjakaja, rintaperillinen voi esittää riitautuksen pesänjakajalle, joka ratkaisee asian perinnönjaon esikysymyksenä. Perinnöttömäksi tekemisen riitauttaminen voi olla myös peruste sille, että rintaperillinen itse hakee tuomioistuimelta pesänjakajan määräämistä. Tutkimukseni perusteella ei ole löydettävissä tukea sille, että pesänjakajan muutoin laajaa toimivaltaa tulisi rajoittaa perinnöttömäksi tekemisen perusteita koskevan ratkaisun tekemisessä. Mikäli pesänjakaja tulkitsee perinnöttömäksi tekemisen tehokkaaksi, rintaperillinen voi saattaa asian uudelleen arvioitavaksi moittimalla perinnönjakoa tuomioistuimessa nostettavalla kanteella. Tulkintani mukaan pesänjakajalla on kelpoisuus arvioida sekä rikosperusteen että elämäntapaperusteen osalta perinnöttömäksi tekemisen tehokkuus. Rikosperusteen täyttyminen ei näyttäisi myöskään edellyttävän sitä, että rikoksesta on annettu tuomio. Pesänjakaja voi siis arvioida sitä, onko perillinen tehnyt sellaisen tahallisen rikollisen teon, joka on syvästi loukannut perittävää. Rikollinen teko ja sen loukkaava vaikutus on kuitenkin pystyttävä näyttämään toteen. Käsittelen tätä kysymystä vielä lopuksi de lege ferenda -osiossa.

Neljänneksi arvioin erilliskanteen sallittavuutta. Jos asiaa ei sopimusjaon aikana saada sovittua osakkaiden kesken, eikä perinnönjaon toimittamisen esteenä ole muita riidanalaisia kysymyksiä, tuomioistuintie voi olla oikea tapa ratkaista se, onko rintaperillinen tehty lainmukaisesti perinnöttömäksi. Vahvistuskanteen voi nostaa kuka tahansa perillisistä, joka haluaa asiaan ratkaisun, mutta todistustaakka perusteen täyttymisestä on sillä, joka vetoaa testamenttimääräykseen. Tulkintani mukaan lakiosaoikeuden pysyttämiseksi lakiosailmoituksen tekeminen on riittävää, eikä rintaperillisellä ole velvollisuutta nostaa kannetta. Pesänjakajan toimitusjaonkaan aikana ei poikkeuksetta voida kieltää erilliskanteiden tutkimista, vaikka selvänä pääsääntönä oikeudessamme onkin se, ettei kanteen tutkimiselle ennen pesänjakajan tekemää perinnönjakoratkaisua ole perusteita. Tutkielmassa läpikäydyt oikeustapaukset osoittavat, että erilliskanteen ovat sallittuja²⁸².

²⁸² Tapauksessa Helsingin HO 30.6.1993 S 92/549 perinnönjakoa toimittamaan oli määrätty pesänjakaja, mutta siitä huolimatta perinnöttömäksi tekemisen vahvistamista koskeva kanne tutkittiin. Myös tapauksessa

Niiden perusteella on selvää, että erilliskanteen sallittavuus sekä toimitusjaon vaihtoehtona että sen aikana on oikeuskäytäntömme mukaista.

Kanteen tutkiminen edellyttää kantajalta kuitenkin oikeussuojan tarvetta. Tulkitsen niin, että oikeussuojan tarve kanteen tutkimiselle on olemassa aina sopimusjaon aikana – vastakkainen tulkinta ilmentäisi pesänjakajapakkoa. On mielestäni makuasia, halutaanko asia sopimusjaon aikana hahmottaa oikeussuojan tarpeen kautta vai toteamalla, että menettelystä yksimieliset osakkaat voivat saattaa esikysymyksen tuomioistuimen ratkaistavaksi pesänjakajahakemuksen tekemisen sijasta. Olennaista on se, että osakkaat toimittavat tuomioistuimelle kysymyksen ratkaisemista varten riittävän selvityksen. Perinnöttömäksi tekemisen riitautus on sellainen kysymys, jonka ratkaiseminen tuomioistuimessa on sopimusjaon esikysymyksenä aina sopivaa. Jakoahan ei voida toimittaa, jos asiaan ei ole ensiksi saatu ratkaisua. Toimitusjaon aikana kanteen tutkimisen edellytyksenä on se, että kantaja osoittaa hänellä olevan oikeudellista tarvetta asian tuomioistuinkäsittelylle jo ennen kuin pesänjakaja ratkaisee asian. Perinnöttömäksi tekemisen tehokkuuden arviointi saattaa hyvinkin olla sellainen kysymys, joka soveltuu tuomioistuimen ratkaistavaksi erillisenä kysymyksenä myös toimitusjaon aikana. Näin ollen rintaperillisen tai muun osakkaan voi olla asian luonteen vuoksi helppoa osoittaa oikeudellinen tarve kanteen tutkimiselle.

4.2 De lege ferenda

Tutkielmassa on käsitelty useita perinnöttömäksi tekemisen riitauttamiseen liittyviä kysymyksiä, joiden osalta oikeustilamme ei ole täysin selvä taikka vakiintunut. Kysymykset lakiosailmoituksen vastaanottajasta ja erilliskanteiden sallittavuudesta eivät ole mielestäni sellaisia, että niiden osalta tulisi ryhtyä muuttamaan lainsäädäntöä. Myös pesänjakajan toimivallan epäselvät ja laissa sääntelemättömät rajat herättävät keskustelua, mutta ainakaan tämän tutkielman perusteella ei näytä siltä, että siitä aiheutuisi perinnönjaon osapuolille varsinaisia oikeudenmenetyksiä. Jos osakkaat eivät pääse jostakin kysymyksestä sovintoon, asian ratkaisee joko pesänjakaja tai tuomioistuin.

Kysymys siitä, edellyttääkö rikosperusteen täyttyminen rikostuomiota, on tutkielmassa esiin nousseista kysymyksistä oikeustilaltaan mielestäni kaikkein epäselvin. Laissa ei säädetä

Helsingin HO 29.11.1995 S 94/88 vahvistuskanne tutkittiin, mutta oikeudenkäyntiasiakirjoista ei käy ilmi, oliko perinnönjakoa toimittamaan määrätty pesänjakajaa. Tapauksessa Helsingin HO 19.10.1983 S 82/801 puolestaan tutkittiin kanne, jolla rintaperillinen vaati testamentin julistamista mitättömäksi sillä perusteella, että perittävä olisi antanut perittävää syvästi loukkaavat rikokset anteeksi.

asiasta, eikä siitä ole oikeuskäytäntöä. Vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa on tulkittu, ettei rikostuomiota edellytetä, mutta Aarnio ja Kangas ovat asettuneet kannattamaan uusimmassa, vuonna 2016 ilmestyneessä kirjassaan päinvastaista kantaa. Tulkinnan mukaan rikosperusteen täyttyminen edellyttää rikostuomiota ja perusteluissa on painotettu perus- ja ihmisoikeuksien merkityksen kasvua ja erityisesti rintaperillisen syyttömyysolettamaa. Eri oikeuslähteissä esitettyjen kannanottojen ja asia-argumenttien perusteella päädyn itse siihen, että rikosperusteen täyttyminen ei edellytä rikostuomiota. Tällainen tilanne vallitsee esimerkiksi silloin, jos rikoksen syyteoikeus on vanhentunut, asianomistajarikoksessa ei ole esitetty syyttämispyyntöä tai teko on soviteltu, eikä siitä ole nostettu syytettä. Kysymyksellä on ratkaiseva merkitys perinnöttömäksi tekemisen soveltamisessa. Siksi asian ratkaiseminen lainsäädännöllä olisi mielestäni paikallaan. Oikeustieteessä esitetyt tulkinnat eivät muodosta velvoittavaa oikeuslähdettä ja siksi oikeusvarmuuden saavuttamiseksi asia tulisi ratkaista lainsäädännössä.

On myös mahdollista, että ihmisten vaurastuessa suuret perinnöt tulevat entistä yleisemmiksi. Taloudellisen intressin kasvu voi lisätä sekä perinnöttömäksi tekemistä koskevia testamenttimääräyksiä että niiden riitauttamista. Toisaalta yhä useammilla perittävillä on rintaperillisiä useista avio- tai avoliitoista, mikä voi johtaa siihen, että perittävä haluaa suosia myöhemmin syntyneitä lapsiaan esimerkiksi määräämällä ensimmäisessä perheessä syntyneet lapsensa perinnöttömiksi. Mikäli perinnöttömäksi tekeminen tai sen riitauttaminen yleistyy, rikosperusteen tulkinta tulisi olla selkeä. Myös elämäntapaperusteen sisältö on ongelmallinen. Millainen elämäntapa oikeastaan on niin kunniantonta ja epäsideellista, että sen perusteella rintaperillinen menettää lakiosansa? Jos perinnöttömäksi tekeminen edellä mainituista syistä yleistyy, pesänjakajien ja tuomioistuimen ratkaistavaksi tulee nykyistä useammin myös PK 15:4:n mukaisen elämäntapaperusteen arviointi.

Oikeustila voisi olla selkeämpi myös sen osalta, kenen tulee nostaa perinnöttömäksi tekemisen perustetta koskeva vahvistuskanne. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty vastakkaisia kannanottoja asiaan: Osa kirjoittajista tulkitsee, että rintaperillisen esittäessä lakiosavaatimuksen velvollisuus nostaa kanne siirtyy testamentin saajille ja osa toteaa, että rintaperillisen on nostettava kanne halutessaan riitauttaa testamenttimääräyksen. Päädyn tutkielmassa siihen, että kanteen voi nostaa kuka tahansa pesän osakkaista, mutta rintaperillisellä ei ole asiassa reagointivelvollisuutta. Mikäli rintaperillisen lakiosaoikeuden pysyvyyden edellytyksenä olisi lakiosailmoituksen tekemisen lisäksi myös kanteen

nostaminen sen vahvistamiseksi, ettei perinnöttömäksi tekemisen perustetta ole, tästä tulisi mielestäni olla säädetty laissa.

Perinnöttömäksi tekeminen liittyy vahvasti lakiosaan. Lakiosaoikeuden merkityksestä nykypäivänä on keskusteltu paljon²⁸³. Vaikka monet lakiosaoikeuden säilyttämistä puoltavista perusteluista kuten sukuinstituution jatkuvuus, vanhempien elatusvelvollisuus, perheen yhteisyys ja rintaperillisten yhdenvertainen kohtelu ovat kaikki alttiita vasta-argumenteille, perintökaaren uudistamistarpeita 2000-luvun alussa pohtinut työryhmä päätyi ehdottamaan, että lakiosaoikeutta voitaisiin rajoittaa maltillisesti. Kantaa perusteltiin muun muassa sillä, että lakiosaoikeuden tosiasiallinen merkitys on muuttunut ja testamenttausvapaudelle tulisi antaa suurempi merkitys. Se nähdään perittävän autonomiaan kuuluvana arvona. Yksityisautonomia on asia, johon nykyisessä lainsäädännössä on muutoinkin korostetusti kiinnitetty huomioita.²⁸⁴ Myös Kangas on todennut, että sääntelyn tulisi rakentua nykyistä enemmän perittävän vapaalle disponointivallalle²⁸⁵. Mikäli lakiosaoikeutta myöhemmin rajoitettaisiin esimerkiksi suhteellista lakiosaa pienentämällä, arvomääräisen katon asettamisella tai muilla lakiosan määräytymiseen vaikuttavilla keinoilla, sillä olisi vaikutusta myös lakiosaoikeuden poissulkemiseen tähtäävään perinnöttömäksi tekemiseen. Taloudelliset intressit asiassa pienenisivät, mikä saattaisi vähentää kiinnostusta riitauttaa perinnöttömäksi tekemistä. Jos lakiosaoikeus poistettaisiin kokonaan, myös perinnöttömäksi tekemistä koskeva PK 15:4-säännös voitaisiin poistaa tarpeettomana. Perittävä saisi halutessaan täydellisen vapauden määrätä omaisuuden siirtymisestä testamentilla ja voisi näin sivuttaa rintaperillisen perinnöstä ilman perinnöttömäksi tekemiseen nykylain mukaisia tiukkoja edellytyksiä.

²⁸³ Muun muassa Perintöoikeuskomitean mietintö 1975:84 s. 44-49. Kangas 1998 s. 1083. Kangas 2004 s. 575-601. Perintökaaren uudistamistarpeet 2004:6 s. 44-51. Korpiola 2010 s. 1342-1360.

²⁸⁴ Perintökaaren uudistamistarpeet 2004:6 s. 39 ja 46-47.

²⁸⁵ Kangas 1998 s. 1083.